

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

АПРИЛ - ЈУНИ

1 9 5 4

Уређивачки одбор:

Главни и одговорни уредник: др. Михаило Константиновић.
Чланови: др. Јован Ловчевић, др. Милош Радојковић, др.
Радомир Д. Лукић, др. Андрија Гамс, др. Драгослав Јанко-
вић, Никола Срзентић, Драгаш Ђ. Денковић и Владан
Станковић.

С А Д Р Ж А Ј

I ЧЛАНЦИ

Сретен В. Вукосављевић: Заснивање сеоског насеља	—	129
Др. Драгослав Јанковић: Карактеристике српске државе у периоду Првог устанка	— — — — —	142
Др. Богдан Прица: Документарни акредитив	— — —	155

II ДИСКУСИЈА

Др. Мехмед Беговић: О органу старатељства	— — —	182
Др. Адам П. Лазаревић: Питање правне личности радних колектива	— — — — —	185

III ПРИЛОЗИ

Др. Владимир Грујић: Правничко образовање на Лицеју у почетку његовог рада	— — — — —	194
Војислав Симовић: О функцијама и карактеру Извршног одбора АВНОЈ-а	— — — — —	205

IV СУДСКА ПРАКСА

Оштећење преко половине и зеленашки уговори	—	
Др. Михаило Константиновић	— — — — —	213
Одговорност железнице за штету проузроковану небла- говременим авизирањем	— Зоран Антонијевић	— 224
Приговор квалитету робе	— Владимир Јовановић	— 224
Раније издржана казна као услов за постојање поврата	—	
Мирослав Ђ. Ђорђевић	— — — — —	226

V ПРИКАЗИ

Anton Tautscher: Die öffentliche Wirtschaft	— Др. Влади- мир Мурко	— — — — —	230
Armand Cuvillier: Où va la Sociologie française?	— Мило- рад В. Симић	— — — — —	233

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Година II

Април - Јуни 1954

Број 2

ЗАСНИВАЊЕ СЕОСКОГ НАСЕЉА*

Има правило где се сеоска насеља заснивају. — Насељеници су долазили релативно нагло на земљишта пушта или сасвим ретко насељена и заснивали своја насеља више или мање независно једни од других. Али сви и сваки по истим потребама, те отуда заснивање сеоских насеља има још спочетка свој стил. Отуда још спочетка има правило. Свако може како хоће, али како хоће један тако хоће и други. Размештају се по томе правилу: сви испод косе, или сви на рубу неке површи изнад косе, или у уској долини потока, или на површи изнад реке. Сви, или скоро сви, на једнак начин иако их нико не наморава на то. Ако се насељима размештају сасвим далеко један од другог, онда сви теже тако, исто као што сви теже да буду насељима мало ближи један другоме, ако је начин како се насеља заснивају такав.

Становништво источне Србије заснива своја сеоска насеља друкчије него становништво западне Србије. У једном истом крају Босне је друкчије засновало своја сеоска насеља стариначко муслиманско становништво, а друкчије млађе православно. Становништво високе Шумадије или горњег Тимока у једно време заснива своја сеоска насеља у врховима атара, а у друго време премешта их ниже. Ово показује само да није једнако правило за сва времена и за свако становништво. Али произвољности нема никад. Скоро нема појединачних поступака мимо правила баш док је земље обилато и док свако може да се насели како сам хоће. Неправилности почну тек када нестане могућности да се свако може својим насељем наместити како сам хоће. Један типичан пример: у Горњим Пољима (срез колашкински) зна се тачно да су се сви населили на рубу између дугачке косе и тарске долине. Тако су се и деобничари распоређивали насељима све док су тако могли. Мимо то правило почело се размештати тек откад деобничари не могу више да се насељем наместе онако како је старо правило. Па и тада су се намештали насељем неотступајући од правила више него што морају. Сваки што може ближе старој линији насеља. Значи да има нека

* Ово је једно поглавље из рукописа који је писац спремио за штампу, а који ће изаћи под насловом *Насеље*, као друга књига његове *Историје сељачког друштва* (в. *Анали*, 1953, бр. 3-4, стр. 471 сл.).

објективна логичност, објективна законитост. Не може се рећи да се сељак мора да покорава тој законитости. Не — него он сам тежи да поступи тако и докле год има могућности да може како хоће, он поступа тачно по тој законитости, а отступа од те законитости само када то мора.

Некадашњи сељак је био и сточар и ратар; само неки више сточар, неки више ратар. Тежио је у првом реду да насеље заснује како би из насеља могао што подесније радити обе привреде. Али када су му главне ратарске површине и главне сточарске површине биле много удаљене једне од других, те због тога их није могао из једног насеља добро искоришћавати, насеље је заснивао на два места: у сеоском насељу за ратарску привреду, а на колибама за сточарску, обично летњу сточарску привреду. Али никад не може да потпуно раздвоји те своје главне привреде. Мало доцније често почиње и из колиба радити и о ратарству, о планинском ратарству. Из сеоског пак насеља ради и о сточарству још од заснивања насеља. Ту му је главно насеље и њега заснива за обе своје главне привреде. Сеоско се насеље заснива на додирној линији главних привредних површина, ратарских и сточарских, не само да би било близу и једнима и другима, него се тежило да се насељем буде на самој граници. Селу треба да су те привредне површине неизмешане, да стока са насеља не смета на ратарским површинама кад су усеви на њима, а да се и оне могу искоришћавати са насеља пашом, кад су пожњевене и покошене и да са насеља има увек слободан испуст на сточарске површине. Ако се насељеник превари у оцени места за насеље, он се премешта. То је бивало често све док има земље довољно да се може бирати. Што се сеоско насеље на сто и више година после заснивања цело премести не значи да се оно било засновало на месту. Оно се било засновало како је најбоље било могуће, него се нашло на месту после извесних промена у привреди и у распореду баштина. Премештањем свога насеља село се прилагођава тим променама. — Насељавање је процес — није један чин. Оно није само грађење куће и привредних зграда на неком месту него и разна крчења и стварања деоница радне земље на разним местима. Оно је и стварање привредних средишта за те деонице и привредних средишта за искоришћавање колективних земљишта. Оно је и укидање тих привредних средишта. Оно је и грађење зграда у тим средиштима, премештања тих зграда, па, доцније, редуцирања тих зграда и сконцентрисавање зграда на једном месту. Оно је и грађење комуникација према сеоском и својега распореду привредних површина и према променама у распореду тих површина и променама у привреди.

Како се сеоска насеља постављају према привредним површинама. — У неким селима су стална сеоска насеља распоређена само на оним привредним површинама које су жупније, а главна, летња, сточарска привреда организована је у режим „планине“, далеко од сеоског насеља, на колибама у планини. Лети, када је стока мно-

го више напољу него зими, она је у таквим селима углавном код колиба, у планини; око кућа је због тога у сеоском насељу лети мање простора потребно. Зими пак стока мање смета ратарској привреди, те јој не треба издвајати простор око кућа нарочито. Због тога су куће у таквим сеоским насељима сконцентрисаније него што би у таквим планинским областима иначе било, да нема режима „планине“. Режим „планине“ ствара и овако се насељава становништво у Црној Гори, Брдима, Горњој Херцеговини, Боки. Тамо су планине високе, те клима и терен у њима нису подесни за стално насеље. Због тога су на тим планинама, на којима су главне сточарске површине, насеља повремена, летња, а сталних насеља на њима скоро нема. Тако ствара режим „планине“ и тако се насељава и становништво у планинским областима источне, а нарочито југо-источне Србије, и у планинским областима западне Македоније. Оно се због тога још јаче сконцентрисава у својим сталним насељима на нижим привредним површинама у жупама испод планина. На планинским сточарским привредним површинама оно је само повремено — или појединачним летњим колибама, или планине искоришћава колективним бачијањем. Ово је становништво мало више стариначко. Ако је ново, оно је дошло из ратарских области. Не пење се сталним насељима на онолике висине на колике се пење становништво досељено из западних планинских области, које је и у матичним областима било више сточарско. Изузетак чине нека мијачка села у западној Македонији и нека села горанска (Гора призренска), која су се својим сталним груписаним насељима попела врло високо на планинске сточарске привредне површине. Она ратарског земљишта имају врло мало а сточарска им је привреда много важнија од ратарства.

Становништво скорашње најчешће нема режима „планине“ ни у областима планинским. Оно се обично распоредило својим сталним насељима по свима привредним површинама — и планинским и жупским, ратарским и сточарским. Оно становништво које се досељава из нижих области било је тако насељено и у матичним областима. Али становништво које се досељава из високих, планинских, области, западних и јужних, скоро све је у својим матичним областима имало режим „планине“, те је својим сталним насељима било распоређено само на привредним површинама жупским, више ратарским. У највећем делу нових области, у које се то становништво насељава, нема велике ни висинске ни климатске разлике између планина и жупа испод њих, те нема ни привредних површина, на којима не могу бити стална сеоска насеља. У тим планинама може да се развије и ратарство. Због тога се становништво распореди својим сталним насељима по свима привредним површинама. Зато се и насељава разређеније него што би се насељавало, да стална насеља заснива само на нижим, жупским, земљиштима. У већини области у које се усељава чак и у равницама, и ово становништво великим делом заснива осим кућа у сталном сеоском

насељу још и друга, сточарска, привредна средишта на колибама. Али не издваја заједнички, сеоски, један део сеоског земљишта у режим „планине“. Доцније тих других привредних средишта постепено нестаје. У Старом Влаху и у високој Шумадији и то је становништво често заснивало режим „планине“ и насељавало се сталним насељима у жупним деловима сеоског земљишта цело, а у планинским деловима имало само колибе. Али ни режим „планине“ ни летња насеља на планини није добро организовало, те се он није одржао за дуго у овим областима. У источнима јесте. И у даљем развијању остане да су становништву, и сточарском и ратарском, које има израђен режим „планине“, стална насеља сконцентрисанија, јер су само на нижим привредним површинама. Ако су му сеоска насеља негруписана, она су згуснутија него негруписана сеоска насеља оних села која немају режима „планине“.

Правило је да се сеоска насеља заснивају на ивици између неједнаких привредних површина, обично на ивици између ратарских и сточарских привредних површина. И она сеоска насеља, која су сада у средини ратарских земљишта, била су заснована на додирним линијама између ратарских и сточарских земљишта, па су се доцнијим претварањима сточарских привредних површина у ратарске нашла у средини ратарског земљишта. Захватајући за ратарство један по један део сточарског земљишта село створи потесе ратарских земљишта често пута неједнако удаљене од сеоског насеља. Тиме се сеоско насеље нађе и далеко од средокраће међу потесима. Буде да је сеоско насеље сасвим далеко од своје главне привредне површине и због тога што је намерно било засновано далеко од лушке земље. У та времена лушка земља није нека важна привредна површина. И сеоски атари се омеђавају не рачунајући на лушку земљу. Доцније лушка земља постане најбоља и најскупља земља. Пошто се она почне радити, сеоско насеље се нађе удаљено од своје најважније привредне површине. — Ни при првом заснивању сеоског насеља не привлаче подједнако сточарске површине и ратарске површине. Према ратарским разлозима се ипак нешто више него према сточарским опредељује у коме ће се сектору сеоског атара засновати сеоско насеље. Ако се пак сеоско насеље премешта цело на друго место, онда то бива из разлога само ратарских, ако не делују узроци који нису привредни као, на пример, несигурност. Када се према ратарским разлозима избере сектор сеоског атара на који ће се населити, или на који ће се преместити, онда тек дођу на ред и потребе сточарске привреде: гледа се да се у томе сектору избере место, које је подесно и за сточарство на паши и брсту. Према сточарским разлозима (али и ту врло често и према ратарским) бира се и место за она друга привредна средишта. Али се ипак сеоско насеље не заснива усред поља сем у врло широким равницама, где друкчије и не може да се постави. — Ако је сеоско насеље било друкчије постављено при заснивању, морало је за то имати неког нарочитог узрока: или због тога што

се није само и спонтано насељавало, или због аграрног режима, или због несигурности.

Сеоско насеље, и кад је добро груписано, захвата прилично простора. Због тога је често тешко засновати га како се тежи — поставити га на линију између неједнаких привредних површина. На линију, на којој се додирују оне привредне површине које су тада од највећег привредног значаја. У тежњи да своје насеље постави тако, село га заснива углавном на ове начине: а) на рубу између косе и равнице; б) у венцу насеља око какве котлине; в) у потоку; г) у равницама. Ова и друга, ређа, постављања сеоских насеља само су разни начини исте тежње, да се оно постави на додиру неједнаких привредних површина.

а) Сеоско насеље се заснива на рубу између коса и долина свуда где коса уопште има. Обично мало изнад црте на којој се коса додирује са равницом. Чак и у областима крша, у којима су воде ретке, те привлаче сеоско насеље, ипак се оно због саме воде неће много удаљити од косе. Ако је подножје коса сасвим стрмо, онда се сеоска насеља не прибијају уза стрмен него се заснују у оближњем потоку. То у областима у којима није тешко наћи боље место. У далматинском пак кршу, па и у црногорском и херцеговачком, сеоско насеље се прибије и уза стрме стене. То су ипак неке сточарске привредне површине. Спролећа и сјесени, а и зими кад су лепши дани, стока и ту нађе хране, а лети таква села обично отерају стоку негде у планину, или даду на испашу селима у планини. Насеља се често заснивају и на горњем делу какве ниже површи, или у коси самој, ако није много стрма. На тај начин је сеоско насеље на средокраћи неједнаких привредних површина и може да буде привредно средиште за све сељакове привреде. Негруписана сеоска насеља се низом кућа постављају рубом косе тако да је радна земља испод кућа, а сточни испуст изнад кућа. И груписана сеоска насеља имају понешто кућа ван груписаног сеоског насеља, пореданих испод коса. Изнад кућа се захвата за ливаду и забране, па се после и то претвори у радну земљу. Један од најбоље очуваних таквих старих распореда кућа и баштина сачуван је у Горњим Пољима (Колашин у Црној Гори). (Испитивања Богдана Шарановића.) — Сем нешто мало кућа са оба краја сеоског насеља, оне су све у низу. Згушњавања кућа је било, али су се нове куће подизале у истом низу између ранијих кућа. Баштине су се издужиле и изнад и испод кућа у непрекинутим тракама, широким понекад само по десетак а дугим по двеста и више метара. Горња Поља су тако заснована 1886; еволуција је била кратка, те се основни распоред није много променио. У селима у којима се такав потесни распоред баштина и кућа променио, променио се због тога што су се изнад и испод тога низа правиле куће одељака и породичних деобничара. Тиме се пореметио и додир са обе привредне површине. Али се врло често и сад може сазнати какав је

био распоред кућа. Обично је био овако у једном низу. Изломљеном врло често, јер је изломљена и додирна линија између равнице и косе. Смер је оваквог распореда насеља и баштина био да се може са своје баштине као основице и даље захватати и крчити и изнад насеља и испод насеља. Али и да се преко свога земљишта има веза са разним својим радним земљиштима и са сточарским привредним површинама и својим и заједничким. Даље: да се своје баштине имају што боље комасиране. Да се има баштина „у једну бразду“ постаје, због увођења машинског рада, у новије време још потребније него што је раније било.

Кад се сеоска насеља с јужне стране испод Крндије и Папука у Славонији и њихових огранака посматрају поиздаље, тако да се има добар преглед и да се може створити општи утисак, види се јасно како су сеоска насеља постављена цртом између коса и долина. Врло често у два низа кућа. Горњи гушћи, са бољим кућама; доњи ређи и са горим кућама. У томе су доњем низу великим делом одељци и новија домаћинства. У источном делу ове области косе су изнад сеоских насеља мало повише. Кад су сеоска насеља заснивана у тим су косама биле сточарске површине, те је свако појединачно насеље тежило да има додир с тим сточарским површинама. Због тога су се постављала у низовима поред коса. Када, идући на запад, настају косе ниже, сеоска насеља све су мање у низовима него су у повећим групама; ту ни она сеоска насеља, која су сасвим уз косе, нису распоређена у низове, него су у групама кућа. Ово је због тога што су те косе сасвим ниске, па су биле ратарске површине још спочетка. Села су распоређивала своја породична насеља без неке јаче изражене тежње да свако породично насеље има додира и са земљиштем у косама, јер је и по косама и по равници испод коса радно земљиште. У оним пак сеоским насељима која су на дну попречних ужих долина, где се те долине спуштају у славонску равницу, куће су главнином груписане негде око ушћа те попречне долине, а мањи делови сеоског насеља распоређени славонском равницом, испод коса, у низовима непрекиданим или у мањим групама. Мање у групама него у низовима. Где равница поред Саве није сасвим широка, ту сеоских насеља средином равнице и нема — сва су поред коса. Где је земљиште заталасано сасвим благо, са узвицима до десет-двадесет метара, без обронака, а са земљиштем по квалитету уједначеним, ту су сеоска насеља распоређена иза таквог земљишта а уз оне више косе у позадини, тако да су им на том благо заталасаном земљишту радне деонице а у косама биле сточарске привредне површине. Да се куће поредају у два низа има и поред мора. Низ кућа изнад благих а испод стрмих страна, а други низ кућа поред мора. У горњем су реду куће гушће, а има и група кућа. У доњем реду мање густо, постављене појединачно. Између та два реда кућа појас радне земље. Горњем низу кућа су радне земље испод кућа а сточарске површине изнад; доњем низу кућа

су радне земље изнад кућа а испод кућа им је море, које је такође у неку руку привредна површина. Типичан је овакав распоред насеља изнад луке у Грузу код Дубровника.

б) Ако су, у областима крша, радне земље у неком пољицу, село се својим насељима распореди у венцу око пољица. Ако стране изнад тога венца кућа нису много стрме, онда изнад тога венца има и други, концентрични, венац кућа, подигнутих испод стрмих страна у којима више не може бити радне земље. Ови су округли низови насеља поремећени, ако се неко ребро косе протеже дубоко у ове кругове. Онда се с једне и с друге стране те косе групише део кућа који је тој коси ближи. На тај начин је један део сеоског насеља у округластом низу око поља, а други део у издуженим низовима с једне и с друге стране коса. Типично је такво насеље у Жупи Дубровачкој. У планинским крајевима и ван области крша има таквих насеља, постављених у венцу испод коса а око неке површи. Таква су, на пример, Кремна ужичка.

в) Сеоска насеља су често заснивана у долинама потока, ако долине нису сасвим пусте и стране изнад долина много окомите. Сеоско насеље је и ту на додирној линији неједнаких привредних површина. Многа сеоска насеља и остану тако, нарочито ако поток на изласку у равницу насипа велике просторије земљишта шљунком и песком, те се сеоско насеље доцније, када се развије, не може да преноси на дно долине потока, на уток потока у равницу. Сеоско насеље се обично и не заснива на таквом месту него мало повучено уз поток. Типична су таква поточка сеоска насеља у Доњим Васојевићима и муслиманска сеоска насеља у Босни и Сандаку. Некада их је било доста и у Шумадији. Ова су сеоска насеља прилично груписана. Како се иде низ долину, сеоско насеље је све шире. Линија потока је добра основица свих комуникација и у сеоском насељу и у атару. Главнина кућа је у једној протегнутој улици. Оваквим распоредом сеоско насеље има добру везу са косама с обе наспрамне стране, те има и пашу и гору с обе стране. Пошто наспрамне косе морају бити неједнако изложене сунцу, то дају услове за оне разне крупније и ситније сеоске привреде, од којих некима треба усунчито место а некима осожно. Тако положена сеоска насеља су заклоњена од ветрова и ближе су води. Или имају бољу могућност да ископају бунаре. Земљишта у самој долини потока мање су и плавна. Обично се таква сеоска насеља шире више низ поток до места где се долина потока спушта у равницу, али ипак остану у долини потока. Или се цела преместе низ поток. Или се, што је било нарочито често у Шумадији, издижу у заравни ниских коса потока.

Типичан су пример таквих сеоских насеља и нижа заглавска сеоска насеља (Горњи Тимок). Она су се осула скоро сва низ потоке. Како се иде низ долинице потока, свако је све шире. Испод њих су поља поред Тимока. Између сеоских насеља су косе и ниске заравни. На њима виногради, омање шуме и воћњаци, који дају пре-

делу прилично зеленила. И у сеоским насељима самим пуно зеленила: воће а поред потока тополе и врбе. Груписана су, али тако да су дворишта ипак прилично пространа — пространија него насеља, која нису у потоцима. Ова су сеоска насеља била груписана и на местима на којима су раније била. Народна традиција тако каже, а по селиштима се још и данас може познати да је тако било. Обично су протегнута у једну улицу, те из дворишта имају непосредну везу са земљиштем на косама око потока. Ове долинице нису саввим уске, нити су стране над њима окомите ни високе. Обале кроз сеоска насеља су тврде; потоци засипају песком и шљунком земљишта око себе тек испод сеоских насеља у пољима. Због тога свега сеоска насеља могу бити овако како су — на самим обалама потока. Постављена су тако повољно да додирују привредна земљишта на косама а нису далеко ни од оних у тимочној равници. У средиштима су подесним за све главне привредне радове. Пошто су сва у долинама потока, то имају косе на обе наспрамне стране — што је још повољније.

Друкчије утичу на постављање сеоских насеља потоци и реке који носе песак и шљунак и одроњавају земљиште, а друкчије мирни потоци и речице. Често пута би земљиште на месту где се поток спушта у равницу било по свему најбоље за сеоско насеље, али се насеље ту не поставља, јер то земљиште поток засипа шљунком и песком. На мирном потоку је сеоско насеље обично на таквом месту. Тако су, на пример, постављена сеоска насеља на поточима и речицама који теку попречним долинама на југ у правцу славонске равнице. Косе, из којих извиру и кроз које теку, немају дубоке позадине, те су ти потоци и речице кратки и воде им нејаке. Где су пак косе окомите, пошумљене су. Ове речице и потоци не доносе у равницу песак и шљунак, нити праве вододерине. Из даљине се и не познаје куда су им корита кроз равницу. На додиру са широком славонском равницом и те су попречне долине мало подшире. Сеоска насеља су обично на тим местима — цела или већим својим делом. Делови насеља који су ван те груписане главнине, распоређени су рубом равнице, у низовима поред коса, али је сретсело негде на дну оне попречне долине, обично на мало уздигнутијем земљишту, с једне или с друге стране. Ту је и црква и око ње мало гушћа група кућа.

Слично је и у селима испод Биокова у средњој Далмацији. Тамо потоци теку кроз тврдо земљиште те не засипају обале. Због тога се насељем не бежи од обала. Онолико земљишта колико вода ипак одрони, она и пронесе, па га сложи на ушћу потока у делте. Корита не запушава, јер су јаче нагнута. Старе делте су велике и нагнуте. Стабилизовале су се и кроз њих су корита потока сасвим удубљена. На таквим великим и старим делтама има и целих сеоских насеља. Земљиште је нестабилно и корита запушена и издигнута изнад околних земљишта само у делтама које су новије и које су у доњем току потока. У тим новим делтама насеља нема. Има

много доваљаног камења. Има маслина и лозе, али сада врло често напуштених и зараслих у шљунак. — И у оним областима, у којима се сада не подижу ни појединачна насеља близу потока и речица, некада су се подизала чак и цела сеоска насеља док су косе око тих долина биле пошумљене. Корита су онда била удубљена и воде су проносиле онолико материјала колико су одроњавале. Откако је гора исечена, потоци одроњавају много материјала, па не могу да га пронесу, него њиме загуше своја корита кад надођу. Пошто им корита постану узвишенија од околног земљишта, не може се спречити да се широко разливају и разносе песак, шљунак и камен. Због тога се више не подижу насеља поред тих потока и речица, а ранија насеља се све више склањају са обала и из целих делта. Тако је у свима нашим областима, сем оних које су у кршу и у широким равницама. У Хрватском Загорју и Пригорју нешто мало мање, иако је земљиште и тамо меко. Тамо је гора око потока и речица на јаче нагнутим земљиштима мало мање исечена.

г) И када у широкој долини заснива своје насеље, ако се икако може сељак га неће поставити усред ратарског земљишта, па ређе и у средиште сточарских привредних површина. Насеља поставља с једне или с друге стране такве долине, било да су груписана, било да нису. У средњем и горњем току Тимока тако поставља груписана сеоска насеља, а у средњем и горњем току Уне тако поставља разређене низове кућа. Само у уским долинама, око малих вода, село је и сеоско насеље и с једне и с друге стране воде. Ако је долина нешто шира а вода нешто већа, село је с једне стране воде, с друге стране је друго село. Ако стране изнад таквих села нису окомите, насеља су често распоређена у низовима кућа. У оваквим долинама границе атара су реком, па ма на тај начин атари села, која су с једне и с друге стране реке напремасе, били врло неједнаки по пространству. Што ће му атар бити већи или мањи за село онда није било много важно, јер је земље било обилато. Границе атара међу наспрамним селима постављале су се сточарском употребом земљишта поред река, а река је била препона сточарском искоришћавању земљишта с друге стране. Лугови поред река били су сточарско земљиште и то мање важно сточарско земљиште. Ако је пак равница сасвим широка, те села, која су унутра у равници, не могу да измакну своја насеља под косе, онда се сеоско насеље заснивало тако, да му лушко земљиште, поред реке, буде сточарско земљиште, а више, оцедитије, земљиште ратарско. На тај начин је и тако сеоско насеље тежило да буде на додирној црти између ратарских и сточарских привредних површина. Тако су била заснована сва она насеља равничарских села која су близу река.

Ово су углавном правила, по којима се заснива село као насеље. Ако је друкчије, обично се у историји насељавања села може наћи разјашњење зашто је друкчије. На пример село Засадак у Ибру постављено је у косама, издигнутије него што би по правилу било. Али је и оно било некада подну коса. Воде су сплакале зем-

љишта око кућа; људи су напуштали оплићала земљишта и пели се насељем уз косе. Сада је цело сеоско насеље високо у косама, а земљишта која су била око некадашњих кућа сада се не раде. (По испитивањима Милорада Милошевића.) — Има и подизања села и сеоског насеља на „планину“ — где су биле колибе (станови), и то у крајевима, где су остала сеоска насеља смештена у жупним деловима привредних површина. На пример Цецуни у Васојевићима, па и села у Језерима у црногорској Херцеговини. Али су у овим случајевима стара сеоска насеља остала где су и била, а већина становништва остала на старевини. — Има — иако ретко — сеоских насеља која су се израдила према друму. С једне и с друге стране друма куће, а за кућама дворишта, па окућнице. Кућа није на средишту имања него на оном крају на коме је друм. Таквих сеоских насеља има у Војводини и Славонији. У тим равницама насути друм је једини пут проходан у свако доба године. Други се путеви сви често раскалају толико да су скоро непроходни. У Метохији има таквих колонистичких сеоских насеља. Она су се тако заснивала још и због осигурања пута.

У Хрватском Загорју куће у сеоским насељима великим делом нису постављене по овим правилима. Оне су расејане по свему атару: и под косом, и уз косу гребеном, и по среди косе, и подну потока, и на малим заравнима. Свукуда. Земљиште је јако разуђено, а највиша места мало су што виша од најнижих. Због густе насеоности загорска су имања сасвим мала, те скоро нема места на коме се не може наћи простора довољно да се постави бар једно породично насеље и да се око њега организује једно мало имање. Сва им је ораница обично око куће, а виногради и шуме су скоро свакоме имању издвојени и постављени једно уз друго у великим земљишним комплексима, целоме селу на по једном месту. На другоме месту, опет у тако великим земљишним комплексима, издвојене су им и ливаде. То је правило и у оним селима у којима за сеоско насеље нема неког другог иоле јасно обележеног правила како су постављена. Али се осети да су и у Загорју сеоска насеља постављена по правилу које важи за друге области одмах чим се наступи у какву речну долину, широку макар коју стотину метара: куће су постављене мало размакнуто једна од друге у низовима на рубу долине и коса с обе стране. Тако је на пример у долини Велике Хорватске у Клањечком котару.

Осовина сеоског насеља. — Врло често има средишна црта, главна осовина, сеоског насеља. Она је подножјем неке косе, или потоком, или је упоредна с обалом реке, или језера, или мора. Због те осовине је, док су постојали потеси као економске организације, било често да су у целом сеоском насељу биле двоје вратнице на које се излазило у атар — с једне и с друге стране те осовинске црте. По тој црти је главна комуникација у сеоском насељу. И сретсело је на тој црти. — Око те црте се сеоско насеље организује.

„Крајеви“ сеоског насеља имају сваки такву своју посебну средишњу црту ако су мало повећи. Где су „крајеви“ распоређени по потоцима, сваки има ту осовинску црту својим потоком. Сеоско насеље као целина тада, спочетка, нема је јасно изражену, јер је сваки „крај“ скоро посебно израђивао свој распоред баштина, нарочито ораница, и свој распоред насеља. Главна саобраћајница која сада везује „крајеве“ тек се доцније утврдила и добро израдила. Ако је она испод „крајева“, на њу се сви „крајеви“ током времена наслањају све више. Та садашња саобраћајница у раније време није сеоске „крајеве“ ни додиривала док су били поврху својих потока. Они су тада стајали у вези путевима преко коса. Оваква садашња главна саобраћајница израдила се када су се „крајеви“ сеоског насеља проширили низ поток до ње, или се цели преместили ближе ушћу потока; када се распоред њихових баштина помешао доцније искрченим баштинама на ушћима потока; када се израдило сретсело заједничко за све „крајеве“ — нарочито ако је оно у равници, поред каквог пута. Ово се јасно може запазити на пример у многим селима јужно од Београда.

Да се породична насеља заснивају по тој осовинској црти, тежи се и пре него што се почну оријентисати према улици. По тој осовинској црти се и улице оријентишу при своме стварању. Ова је црта негде око границе између неједнаких главних привредних површина. Сеоско насеље се и даље развија према тој црти. Средњи, новији, део Вишњице (код Београда), на пример, израђивао се на тој црти која је паралелна са Дунавом али није поред Дунава. Куће су постављане на толику даљину од Дунава како могу имати вртове испод себе, према Дунаву. Кад су постављене све куће које су се на ту црту могле поставити, нове куће су подизане изнад ових, по црти упоредној с овом главном осовином. (По испитивањима Мире Бален.) Ако је сеоско насеље сасвим велико, онда је најстарији део насеља израђен по таквој природној црти у главну улицу, а остале се улице израђују са наслоном на ту осовину.

Упоредо са заснивањем сеоског насеља заснива се и сеоски атар. — Заснива се језгро сеоског атара; око тога језгра ће се атар тек постепено стварати и израђивати и организовањем приватних имања сељана и уобличавањем колективних земљишних својина. Али ће се и приватна имања сељана заснивати и за дуго времена даље израђивати само у границама атара свога села. Колективне пак сеоске земљишне својине село уопште не израђује ван граница свога атара. Сеоско насеље, сеоски атар, приватна имања сељана, сеоска колективна земљишта заснивају се и за дуго времена израђују упоредо и заједно. Једна је од основних тежња при организовању приватног имања да се оно састави од свих врста привредног земљишта којих у атару има. Где се таква имања могу саставити на малом простору, ту се захватинама не иде на даљину: атар се због тога заснива мали, а тиме унапред одређује да ће и

сеоско насеље бити мало. Кад су сви остали услови једнаки, мали је атар и мало сеоско насеље подесније за организовање радова, него велики атар и велико сеоско насеље, те не постоји нека нарочита тежња за великим атаром или за великим сеоским насељем. Када се сеоски атар даде уобличити као таква комплементарна целина од земљишта блиских, она се тако и уобличава и онда нема великих атара и великих сеоских насеља каква морају да буду у крајевима у којима, да би се уобличила таква комплементарна привредна целина, морају да се захватају деонице много удаљене једна од друге.

У пределима нижим, заталасаним, са земљиштем разуђеним, атари су обично мали. Типичан је у томе Темњић. Ту је било могуће привредно комплетирати имања на малом простору. Где то није могуће, као на пример у планинским и полупланинским селима Горњег Тимока, онде се захватинама иде на веће удаљености и тако се праве велики сеоски атари. Праве и сеоска насеља већа него што би иначе на таквом земљишту била. Да у Војводини атари и сеоска насеља буду велики много је утицала државна власт. Али су села и морала бити заснивана са великим атарима, што значи са великим сеоским насељима, јер је свакоме појединцу требало и деоница на вишим и деоница на нижим земљиштима, и деоница са земљиштем више хумусним и деоница са песковитијим земљиштем. Таква различна земљишта обично се не могу у тим равницама саставити на малом растојању. Тиме се већ одређује да и атари буду велики и сеоска насеља велика. У овим је првим потесним захватањима и почетак заснивања потесног распореда баштина, а у потесном распореду баштина узрок је тежње села за груписаним сеоским насељем.

Временом нестаје могућности да се сеоско насеље шири како је најподесније. — У време заснивања сеоског насеља па још прилично задуго има се могућности да се оно постави на месту најподеснијем, на месту које је средиште ондашње привреде; да се породична насеља у њему заснују удаљена једно од другог, колико је то онда најподесније; да се нове куће које подижу деобничари или нови насељеници, не морају ни примичати једна другој онолико близу колико то смета, ни издвајати на самштину. Простора је довољно и да се сеоско насеље развија како је најзгодније, и да се преуређује ако постане потребно да се преуреди. Када нестане обила слободног земљишта око кућа, када се ратарство унутра у првим захватинама и око њих већ толико развије и превлада над пашним сточарством, деобничарима тада тек и престане бити потребно да куће подижу онолико удаљене једну од друге колико су то чинили први насељеници. Престане им бити незгодно да мало јаче згушњавају насеља. Ако се негде насеље око матичне куће згусне више него што је и за нове начине привреде подесно, деобничари још имају довољно могућности да своја насеља подижу негде даље, где им је згодније. Има се могућности и да се сеоска насеља згуш-

њавају онако како постаје потребно и да се престане згушњавати када насеља постану гушћа него што је потребно. Има се могућности и да се преместе сеоска насеља, и да се за сваку промену у густини сеоског насеља преуреди и сеоске комуникације. Насеље тада још није постало сметња преудешавању распореда баштина и његовом бољем прилагођавању новим привредним потребама. Сеоско насеље још не смета привредним променама, него може да се прилагођава њима и својим местом и целом својом организацијом. Може да постаје гушће или разређеније. Како затреба. Тада има утрина довољно по којима може прилично слободно да се насељем распоређује и село и појединац. Може да утрином накнади и радно земљиште које заузме насељем. Ни инвестиције не сметају много да се насеље премешта. Зграде су прсте и јевтине, привредних зграда и нема много, ограда још нема ни око дворишта ни других. Нема још ни воћњака уз куће који би везивали насеље да остане на месту на коме је. Још нису ни бунари израђени, нити путеви, који би сеоско насеље јаче везивали за место на коме је.

Ни у доцнија времена није никада слабија тежња да се насеље постави како најбоље одговара привредним потребама, него што је била при заснивању насеља. Све док је више сточар насељенику је лакше него ратару ако му кућа није на подесном месту, само ако има довољно слободног земљишта, те има добар прогон кроз радна земљишта своја и туђа, да може стоком да се креће. Али кад ојача ратарство, сељаку, више због сточарства него због ратарства, треба да му је кућа на месту приступачном и не много удаљеном ни од које његове деонице радног земљишта, нити од колективног пашњака. Тада често и привредна средокраћа престане бити на месту, на коме је насеље било постављено. Створе се нове, привредно важне, ратарске површине које уопште нису биле ни уведене у привреду када је насеље било постављано, или су биле привредно безначајне. Када је бирано место на коме је насеље заснивано те привредне површине нису ни узимане у рачун, те су оне доцније постале насељу снеруке. У привредно средиште се сконцентрисава сва привреда: сви депозити, сва стока. Израђује се више зграда у њему, а земљиште око кућа се деобама исцепкало, отешњало, те нема места да се у кућњем дворишту израђује онако привредно средиште какво треба.

Током времена и село и појединац све мање имају могућности да коригују густину сеоског насеља. Или да га преместе. Деобничари имају много мање могућности да насеља заснивају ван земљишног комплекса на коме им је предак своје насеље засновао: нема места подесног да је слободно, а и село брани да се нова насеља заснивају у средини сеоске радне земље. С друге стране, у ономе земљишном комплексу где је предак засновао насеље нема места где се ново породично насеље може утиснути међу стара а да им не смета и да она њему не сметају. Село као целина још мање има могућности да се насељем разреди. Или да своје насеље, ако

му је негруписано, згусне и групише. Или да се премести својим насељем. Нема где. Када због стварања нових привредних површина, или због великог пораста значаја неких привредних површина, или због великог падања њиховог значаја, сеоско насеље престане бити у привредном средишту, село не може више да прекроји распоред баштина тако да му привредна средокраћа буде негде око оног места где му је сеоско насеље; не може ни да распоред баштина прекроји тако како ће на другом неком месту створити подесну привредну средокраћу а не може ни располагати тим местом да би на њ преместило своје насеље. Облици насеља се шчврсну, не могу лако да се премоделују, престану бити пластични. Тада даље развијање сеоског насеља не може онолико колико је на почетку могло да иде по логици привредних потреба и не може онолико колико је раније могло да се развија по линијама, по којима је било засновано. Привредне потребе по којима се оријентисало где ће сеоска насеља бити заснована мењају се. Када се потпуно пређе на стајско сточарство престане потреба да сеоско насеље буде на додиру сточарских и ратарских површина. Појављују се и нове потребе привредне и друштвене, према којима треба да се мења и положај целог сеоског насеља и положај појединих породичних насеља. Али село много теже може да положај целог сеоског насеља мења према тим потребама. Тако и појединачна домаћинства. — И цело сеоско насеље и породична насеља постала су много јаче везана за места на којима су.

Сретен В. Вукосављевић

КАРАКТЕРИСТИКЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ У ПЕРИОДУ ПРВОГ УСТАНКА*

Питање: да ли је у периоду Првог устанка постојала српска држава и (ако је постојала) каквог је карактера била, — није се расправљало па чак ни постављало у досадашњој нашој историској и историско-правној литератури.

Нико од ранијих аутора који су писали о Првом устанку, колико је нама познато, није изречно тврдио да за време Устанка није постојала држава и државна власт. Па ипак готово сви историчари стављају редовно почетак српске буржоаске државе у касније време, најчешће у време прве владе кнеза Милоша. Тек „хатишерифом и бератом од 1830 године — писао је, на пример, Михаило Гавриловић — Србија је... ушла у ред држава“ (*Из нове српске историје*, изд. СКЗ, 51). Или Д. Данић: „Све до 1830 г. београдски пашалук није био ништа друго до једна побуњеничка област...“ (*Развитак административног судства*, 5), итд.

* Реферат прочитан на I Конгресу историчара ФНРЈ у Београду 5 маја 1954.

Очигледно је да оваква тврђења имају свој корен у нерашчишћеним или неправилним схватањима појма државе. Године 1830 Србија је постала субјект међународног права; она је тада у међународним односима била призната као држава (вазална). Међутим, сматрамо да на стварно постојање једне државе њен међународни статус нема утицаја, да међународно признање није нити може бити услов стварног постојања једне државе.

Поред међународног статуса, сумњу у постојање државе Првог устанка изазивале су или изазивају и неке друге околности, као: њено кратко трајање, нестабилност њене унутрашње организације, неизграђеност њеног правног поретка. Доиста, устаничка Србија трајала је укупно непуних десет година. За то време, по својој унутрашњој организацији, она није успела ни да се приближи буржоаским државама свога доба. Имајући пред очима крајње бирократизовану аустриску државу, митрополит Стратимировић је 1806 написао, преоштро и преурађено, да Србију сачињава гомила људи која „не би могла задовољити ниједан од захтева неопходно потребних за добро уређену државу“, и да се, говорећи о њој, „не може ни помишљати на снагу једне потпуно уређене државе“ (Ивић, *Списи бечких архива*, III, 411). Даље, она није имала свој писани устав, а осим једног, тзв. Карађорђевог законика, за који је уосталом мало вероватно да је уопште ступио на снагу, других закона није имала.

По нашем мишљењу, све поменуте околности, иако значајне и чак од пресудног утицаја на карактер српске устаничке државе, нису уопште одлучујуће у решавању питања постојања или непостојања државе у периоду Првог српског устанка. У историји су познати примери држава које су трајале и краће од устаничке Србије па је ипак њихов карактер држава несумњив. — Иако није постојао писани устав, основно питање државне организације, питање организације врховне власти, регулисано је било у неколико махова током Устанка посебним уставним актима. — Законикâ (којима би биле регулисане основне гране права) доиста није било (а било би и сасвим неумесно очекивати их и тражити у то ратно и револуционарно време), али су Карађорђе као шеф државе и Правитељствујушчи совјет издавали често опште правне прописе у облику „наставленија“ (упутстава), „прописа“, наредаба итд. регулишући на тај начин разноврсне проблеме друштвеног живота.

Одлучујуће за решење питања о постојању државе у периоду Првог устанка јесте, по нашем мишљењу, само то: да ли је у периоду од 1804 до 1813 постојао организован државни апарат, апарат за насиље у рукама једне, владајуће класе. А он је несумњиво постојао. Иако једноставан и неразгранат, иако се често поново постављао односно реорганизовао, он је од самог почетка Устанка садржао у себи све најважније елементе државног апарата. Прве године ратовања против Турака питање централне власти није било још довољно јасно и чврсто регулисано, али су зато локални органи, нови-војни и

стари-цивилни, почели функционисати одмах и сигурно. Ускоро су потом били постављени и судови са затворима, после тога полиција у варошима, а од 1808, поред народне, почела се формирати и регуларна (стајаћа) војска. Иако недовољно разгранат, иако још без бирократије, апарат власти у Првом устанку био је релативно јак и несумњиво ефикасан. На приговоре да у Србији нема још уређене државне власти, један руски официр који је 1811 посетио Србију, барон Дибиц, с правом је приметио у свом извештају да у тој земљи која још није била изишла из револуције „има и много поредка и запта“ (Голубица V, 305).

I

Каква је била економска основица државе Првог устанка? Устаничка српска држава изграђивала се на рушевинама турског феудалног поретка и на зачецима капиталистичке привреде и буржоаских друштвених односа.

Феудални поредак у Београдском пашалуку — турски тимарско-спахиски систем — био је у основи фактичким путем уништен у самим почецима револуције. Прве године Устанка устаници додуше нису и формално, у својим захтевима султану, тражили укидање феудалних веза, већ само уништење дахиске насилничке управе, а тек у својој молби султану од 1 маја 1805 они постављају и формални захтев „да сви Турци војни чиновници из ове земље... на свагда изађу“. Међутим, стварно, самим свргавањем Турака са власти, њиховим уништавањем и протеривањем из села и вароши, уништаване су биле и дотадашње феудалне везе између турских феудалаца и српских сељака, решавано је аграрно питање. И без икаквих свечаних декларација (као што је то било у Француској револуцији, на пример) и без икаквих формалних одлука и правних прописа било турских или српских, српски сељаци у Београдском пашалуку ослободили су се, тим фактичким путем, дотадашње феудалне зависности и потчињености, од раје постали правно слободни људи и потпуни сопственици земље коју су дотле обрађивали. Дотадашње дажбине које су били обвезани да дају спахији и султану српски сељаци давали су, после 1804, нешто умањене својим војводама и централној власти. Основни облик феудалне ренте — десетак од усева — остао је и после 1804, али није више ишао спахијама већ српским војводама ради снабдевања војске. Исто су тако биле задржане и старе феудалне дажбине: жировина (на свиње), и ђумруци (царине) и скеле (таксе за превоз преко река), које су сад ишле делом у државну касу за потребе рата а делом у цепове новог старешинског слоја. Харач који су сви покорени хришћани морали да плаћају султану, сакупљан је и слат султану само прве две године, а после тога ишао је у државну касу заједно с порезом и другим изворима државних прихода.

Раскид с феудалним начином производње није одмах донео, нити је могао донети, капиталистичке облике привређивања у

Србији. Уништењем феудалног поретка у револуцији од 1804 био је само отворен пут продирању буржоаских друштвених односа. Стварањем слободног сељачког поседа, тј. преласком земље у приватну својину сељака и формирањем националне државе остварени су били основни и најважнији услови за улазак у капиталистичку привреду и буржоаске друштвене односе. Али до победе тих односа, до њиховог преовлађивања у Србији, морао се, с обзиром на њену тешку привредну заосталост, прећи један дуго пут.

Робно-новчани односи, који су у другој половини XVIII века у Београдском пашалуку почели јачати и развијати се, из посебних одређених разлога брже него дотада и брже него у другим деловима Турске, добили су с избијањем Устанка нови замах и већу ширину, али само у области сточарства и трговине. Земљорадња, и иначе заостала и примитивна, у току Устанка била је још више запуштена, јер је ометана честим борбама и ратовањем. У најплоднијим деловима Србије, у Мачви на пример, годинама се уопште није сејало нити се чуо петао у њој. И мада је тадашњи задружни облик породице олакшавао обраду земље и исхрану војске и становништва у рату, — ипак се у време Устанка храна у више махова морала увозити из иностранства.

Сточарство и трговина стоком, нарочито свињама, која је и пре Устанка била релативно знатно развијена, добила је већи размах, јер је с протеривањем Турака била ослобођена разних сметњи и ограничења од стране турских насилника.

Међутим, у целини узев, привредни живот у Устанку карактерише несумњиво низак степен развитка производних снага. Због те привредне неразвијености устаничке Србије, друштвена група трговаца и сеоских газда која је постојала и пре Устанка и која је постала сада владајући слој, део државног апарата или пак најтешње повезана с њим, користи сада непосредно силу којом располаже као инструмент за своје даље богаћење. Државна власт, дакле, и војна и цивилна, у Првом устанку служила је многим њеним носиоцима, старешинском слоју уопште, као средство за даље економско уздизање и издвајање од народа. Војводе, подвојводе, буљубаше, мале буљубаше; саветници, судије, кнезови у селима и кнежевинама, полицајци у варошима и други органи власти и управе богатали су се злоупотребом својих положаја у власти, разуме се сходно свом рангу у државном апарату, на разне начине, а најчешће заузимањем напуштених турских непокретности и стада, трговањем уз истовремено спречавање других да у њиховим крајевима тргују, коришћењем бесплатне радне снаге сељака — тзв. старешинског кулука (иако је то Карађорђе у свом Закону забрањивао), самовласним заузимањем и коришћењем а касније закупљивањем скела и ђумрука чије је приходе држава требало да користи.

С друге стране, опет због привредне, капиталистичке слабости и неразвијености друштва на коме је почивала, држава Првог устанка није била, нити је могла бити, либерална. Осећајући своју слабост, старешински, владајући слој није смео дозволити слободну игру и утакмицу привредних и друштвених снага. Он је морао ради својих интереса интервенисати више пута током Устанка у привредним односима и у привредном животу земље. Разним административним мерама сузбијана је конкуренција старих, јачих трговаца (протеривањем Јевреја, забраном сталног настањивања странаца итд.); одређиване су цене животних намирница које су сељаци продавали на мало; после 1811 забрањивана трговина без специјалне дозволе од Совјета. Још је очигледнији интервенционистички карактер државе Првог устанка у случају регулација односа између послодаваца и најамних радника односно занатлија, чему је приступљено последње године Устанка. Карађорђе и Совјет одредили су тада за пољопривредне и друге раднике и за занатлије који раде на надницу, максималне наднице, — у односу на плате свих службеника, па и оних најнижих, несумњиво врло ниске. Да би некако повећали ауторитет и осигурали поштовање овој наредби, Карађорђе и Совјет издали су заповест да се она прочита народу у свима црквама о Ускрсу. Смисао те наредбе о максимирању надница је јасан: у условима неразвијених капиталистичких односа, у условима постојања изванредно малог броја радника нарочито стручних, због чега је понуда такве радне снаге била знатно мања од тражње, држава се нужно појављивала као интервенционистичка, на стварање интереса своје буржоазије.

II

Мада по свом основном друштвеном карактеру антифеудална, — држава Првог српског устанка сачувала је много феудалних елемената у својим унутрашњим односима и установама. У њој се стварно мешају и преплићу заостаци феудалних и патријархалних друштвених односа и државних установа са новим буржоаским односима и установама.

Феудална веза између сељака и спахија била је раскинута, сељак је био ослобођен давања феудалне ренте; али кад је требало наградити нове војне старешине — војводе и буљубаше, пошто у државној каси није било новаца, успостављена је била опет и остала на снази све до 1811 стара феудална категорија — радна рента: уместо плате, војводама и буљубашама одређена су била поједина села чији су сви становници морали да раде бесплатно на старешинским имањима.

Нови старешински слој, израстао добрим делом из редова сеоских марвених трговаца, бавио се у већини и даље трговином и зеленашењем, али упоредо с тим новим занимањем, многе старе-

шине показивале су жељу да замене раније турске феудалце, да ступе у некадашња њихова права и привилегије. У својим нахијама војводе су се, по правилу, понашали онако исто самовољно као некад феудалци на својим „самовласним и самосудним“ властелинствима. Насупрот Карађорђевим упорним настојањима да се приватна својина сељака загарантује и призна за неприкосновену, војводе и буљубаше орали су туђе земље и косили туђе ливаде; и поред сталних опомена и претњи Карађорђевих, пљачкали, отимали, утњетавали сељаке. Они су се, изгледа лако и брзо, уживели у положај и менталитет некадашњих турских господара, „овезирили се“ — како за њих каже Баталака. Њихова схватања о природи њихове власти и њихово враћање на старе односе огледа се и у томе што су звања војвода и буљубаша, а и неких других служби у Устанку, сматрана наследним, тј. личном односно породичном својином њихових носилаца. Вук Караџић мисли да је Карађорђе толерисао овај обичај наслеђивања звања зато да би се и он сâм лакше могао прогласити за наследног владоца (*Правитељствујушчи совјет*, 49, нап. 21).

Слично укрштање феудалних и буржоаских односа, сличан прелазни вид који сусрећемо код привредних и друштвених односа, карактеристичан је и за државну организацију. Нова српска држава није разбила стари турски феудални апарат у потпуности; она је задржала стару организацију локалних власти, али је стару организациону шему испунила новом садржином, тј. прилагодила својим интересима и потребама (одузевши јој поступно оно што је у њој било највредније: самоуправност). Истовремено с тим формиран је и јачан нов апарат буржоаске државе (посебни судови, магистрати, стајаћа војска, полиција). С јачањем тог апарата и с јачањем централистичких тенденција у државној управи, стварани су услови за напредак и јачање буржоаског друштва и буржоаске државе. У међувремену, пак, док буржоаска држава не би ојачала и док капиталистички односи не би дефинитивно победили у Србији, вођи државе Првог устанка позивали су каткад у помоћ и традиције средњовековне српске феудалне државе. Они су понекад приказивали своју државу наследником феудалне српске државе, а себе наследницима старих краљева, деспота, велможа и властеле. Символи старе српске државности коришћени су у приличној мери: на печату Совјета налазио се грб Трибалије и Србије, на неким ратним заставама сликани су ликови цара Душана и грбови земаља које је он држао, у некадашњем пашином конаку у Београду налазила се велика слика на којој су били претстављени сви средњовековни српски цареви и деспоти, а међу њима и Карађорђе како Турчину отсеца главу. Године 1805 Правитељствујушчи совјет био је премештен у Смедерево — како вели прота Матеја — „у наши царева и деспота град“. (О томе детаљније пише В. Винавер у интересантном чланку „Историјска традиција у Првом српском устанку“, *Историски гласник*, бр. 1-2/1954.)

Још више је било феудалних заостатака у праву Првог устанка. Иако је то право у основи имало црте револуционарно-буржоаског права, у њему су се били задржали и многи средњовековни институти или још старији правни обичаји. Тако су, на пример, у доказном поступку коришћена била још увек доказна средства која су била у употреби и на судовима феудалне Србије и других средњовековних држава: свод, катао или мазија (божи суд), клетвеници. У систему казни коришћени су каткад и сурови, феудални облици телесних казни, као вађење очију, пребијање руку и ногу; смртна казна извршавана је каткад, такође као у Средњем веку, спаљивањем кривца. Као што је некада Душанов закон предвиђао строго кажњавање за увреду судије, слично је томе и Карађорђево закон наређивао да се телесно казни сваки онај који би се усудио да увреди свештеника, старешину, чиновника или трговца. Интересантно је и значајно уочити неприкривено класни карактер извесних казни у Првом устанку. Као што је познато, у буржоаској држави, и поред њеног класног карактера, важи принцип једнакости пред законом и једнаког кажњавања за исто кривично дело. Међутим, у неким случајевима у Првом устанку, Совјет је прописивао различито кажњавање за иста кривична дела; нов владајући слој („чесни кметови, буљубаше и терговци“) изузет је био од телесних казни, онако исто као што је и властела у средњовековној српској држави била изузета од телесног кажњавања. Казне су биле индивидуализиране (принцип буржоаског права), мада се у неким случајевима, изузетно, примењивала и колективна одговорност села (нарочито у случајевима хајдучије и крађа).

III

Иако није била потпуно изграђена као буржоаска, — држава Првог устанка била је, по идеологији свог владајућег слоја, рационалистичка, лаичка.

Њен специфичан однос према цркви и религији објашњава се не толико снагом новог старециноског слоја који не би имао потребе да се прикрива религиозним плаштом, већ пре свега посебним историским развитком српског друштва у периоду турске власти и посебном улогом српске цркве у том развоју.

Не упуштајући се овде у разматрање читавог тог питања, можемо само нагласити као најважније да су сеоски попови за време турске окупације, по свом начину занимања и по свом имовном стању, највећим својим делом били готово потпуно изједначени с осталом масом сељака. Њихов идеолошки утицај на народне масе, с обзиром на њихово сиромаштво и културну заосталост, био је ванредно мали. Народна веровања и обичаји замењивали су готово потпуно религијске догме. Такво стање религије и у току Устанка констатовао је руски агент Родофиникин у свом писму министру иностраних дела од 4 септембра 1807: „Сва вера овог народа састоји

се у томе да чврсто држи постове, а свих осталих чланова вере не држи се никако или их се придржава врло мало. Црква има веома малс, а и о онима које имају уопште се не брину“ (код Богишића, *Разбор сочинения Н. А. Попова...*, 122).

Попови и калуђери у Устанку јављају се у улози војника и војсковођа. Њихове заслуге мерене су њиховим јунаштвом и војном вештином, а не њиховом побожношћу и верским врлинама. Ратовање против Турака избацило је на површину приличан број попова. У Устанку они су били синови револуције а не цркве. Узалуд их је митрополит Стратимировић, заједно с Доситејем Обрадовићем, опомињао да не забораве да су свештеници и да „началствују“ поучавањем и саветима а не оружјем, сабљом и пушком. Кад је прота Матија Ненадовић као члан прве српске депутације у Русији видео у Кијеву топовску ђулад око цркве овако је размишљао: „да ми је двадесета част само од ове једне врсте да их на Врачар отерам, и ови неколико топова, сада би већма волео него сва звона свете лавре да у Србију преселим“. Тај исти прота, иако свештеник, као претседник Совјета избегао је да потврди старе феудалне привилегије манастира које су му калуђери били донели (*Мемоари*, I изд., 112, 190). И та нам чињеница довољно јасно показује не само револуционарну свест проте Матије, већ и антифеудални и лаички карактер нове власти.

Као што су се бавили војевањем, многи попови бавили су се за време примирја, и трговањем и зеленашењем. И у томе занимању, као и у војном, они су стварно били деца револуције, израз свог времена. Нису ретки случајеви у протоколима магистрата и у другим документима да се попови па чак и калуђери појављују као ортаци у трговинама, и као зајмодавци или дужници. Очигледно је да је хук богаћења био захватио и њих, и да су и у њима перспективе које је отварало ново буржоаско друштво пробудиле апетит за богаћењем.

Црква је у Устанку коришћена од стране владајућег, старешинског слоја — који је стварно био врло мало религиозан — у првом реду за извршење одређених задатака револуције. Нарочито пред пропаст Устанка Карађорђе је доста често издавао наредбе митрополиту да распише свима поповима и калуђерима да у црквама држе бденија и молитве за победу над непријатељем, за војне заповеднике и војнике, да храбре народ и војводе. Осим тога, црквена организација коришћена је каткад и за преношење наредаба од централних органа власти народу.

IV

Држава Првог устанка није била формално призната као држава од других европских држава, најмање као независна и равноправна с њима. Тек 1812, Букурешким уговором закљученим између Русије и Турске одређен је међународни положај Србије:

после вишегодишњих херојских борби она је на основу тог уговора имала да остане у саставу Турске као један њен део, али с унутрашњом аутономијом.

Међутим, сâм карактер и циљеви револуције од 1804 упућивали су и нагонили устанике да своју државу сматрају сувереном, да је третирају као равноправну с другим државама. Нарочито раскидањем тзв. Ичковог мира 1807 устаници су јасно изразили да су изабрали пут борбе за стварање не аутономне турксе провинције већ своје, потпуно независне државе.

Иако су спољнополитички услови били врло сложени, тешки, тако да, објективно, нису пружали наду на могућност стварања независне српске државе, — идеал такве самосталне и суверене државе лебдео је пред очима најбољих устаничких вођа, а у првом реду Карађорђа. Као стварни претставник и вођ револуције, Карађорђе је (иако је у тешким ситуацијама 1808 и 1809 имао тренутне слабости и колебања) имао од почетка Устанка најживље осећање и најјаснију концепцију једне слободне и независне државе која неће ником служити ни робовати. То осећање било је заједничко и народу и једном делу старешина. У Совјету марта 1807 претседавајући кнез Сима Марковић рекао је турском изасланику: „Србија себе сматра за независну државу, никаквог данка не пристаје да даје Порти, ни да диже оружје на своје савезнике“. Митрополит Стратимировић (вероватно да би утодио аустриској царској влади) грдио је и исмевао устанике због њихове тежње за независношћу: „Глупи људи — писао је он — мисља да самобитниј и оторгајушчесја јакоже ниње на вјек остати могућ, . . . (и) скривајут намерение, да Цернога Георгија Краљем произведут, и воздвигнут Штат Србски без помошчи иних“ (*Гласник Друштва Србске Словесности*, II, 213).

Од савеза с Русијом 1807 идеја независности дошла је у озбиљну опасност. Кад је требало придобити Србе за савезнике, командант руске дунавске војске Михелсон рекао је у свом манифесту јануара 1807: „Српски народ је достојан да буде народ за кога је стидно да плаћа данак Турцима“. Међутим, временом, а нарочито од доласка руског претставника у Србију, бивало је све јасније да Русија уопште не мисли да Србији помогне у извојевању потпуне независности. Ослањајући се на помоћ извесног броја великих војвода и користећи њихову похлепу за влашћу и богатством, руски агент Родофиникин покушао је да од Совјета створи један колективни племићки орган који ће бити спроводник руских интереса у Србији. У тим својим плановима Руси ипак нису успели, захваљујући премоћи револуционарних снага у устаничкој Србији које је предводио односно којима је стајао на челу врховни вожд Карађорђе. Србија је све до катастрофе 1813 остала стварно независна.

У разговорима који су јануара 1809 вођени у Букурешту командант руске дунавске војске, кнез Прозоровски, убеђивао је српског претставника Југовића да су Срби дотад били у заблуди ако су доиста веровали Михелсоновом обећању и помишљали на

своју потпуну независност. „Независност Србије — рекао је он — не слаже се никако с њеним географским положајем. Она је окружена трима великим државама, међу којима једна мала земља, као што је Србија, не може бити остављена сама себи и остати потпуно независна... Зар би било право захтевати од Русије да ратује са целим светом и да све жртвује да би само воспоставила једну засебну српску државу... Требало би да Срби за сад буду задовољни тиме што ће остати под заштитом Русије и плаћати изванредан данак Турској, која се, у накнаду за то, неће мешати у унутрашње ствари њихове земље“. На сва та аргументисања и убеђивања кнеза Прозоровског, српски претставник је кратко одговорио: „Ко би народу предложио што друго, а не независност... тај би ризиковао да изгуби главу“ (код Г. Јакшића, *Европа и васкрс Србије*, 1927, 123, 121, 124—125).

V

На карактер и организацију државе Првог устанка имала је знатног утицаја и грађанска идеологија тога доба. Вођи устанка су пре и у току Устанка усвајали делове те идеологије претежно под утицајем српског грађанског елемента из Јужне Угарске. Грађанска класа Срба у Јужној Угарској била је, разумљиво, живо заинтересована за формирање независне националне државе у Србији. Поред многих трговаца с којима су старешине одржавале пословне и пријатељске везе, и изванредан број интелектуалаца из Војводине били су саветодавци или учесници у организовању државе Првог устанка.

Познат је знатан удео који је Доситеј Обрадовић, као члан Совјета а касније попечитељ просвете, имао у подизању просвете и културе у устаничкој Србији. Нешто је мање, међутим, познат његов удео у организацији устаничке државе. У својој поруци од августа 1805 Доситеј је — споразумно с митрополитом Стратимировићем који је такође умногоме утицао на догађаје и људе у Устанку — упутио српским устаничким старешинама низ савета и напомена о томе како да организују војску, финансије, суд, цркву и школе, препоручујући им нарочито да им државна организација у прво време буде што једноставнија; даље, да не мисле на своју већ на општу корист, да признају Карађорђа као врховног господара.

Такође су утицали на организацију судства, управе и на завођење законитости, преко Правитељствујушћег совјета, његови секретари, углавном сви Срби из Војводине. Међу секретарима нарочито је значајну улогу играо Вожа Грујовић (Теодор Филиповић) и приликом оснивања Совјета и у току прве две године његова функционисања. Грујовић је саставио нацрт организације првог Совјета водећи рачуна о тадашњој друштвеној и политичкој стварности устаничке Србије, али уносио у њ и своје либералне и демократске идеје односно идеје Француске револуције. Из говора који је припремио за скупштину поводом оснивања Совјета, произлази

да је он српску држабу желео да види као правну државу, засновану на законитости и слободи, у којој би објективна правна норма — закон — била врховни господар. Грујовићеве идеје које су одговарале једном развијенијем и напреднијем друштву него што је било тадашње српско друштво, остале су због тога углавном неостварене. Али Грујовић је за све време своје краткотрајне делатности у Србији, тј. све до своје смрти упорно радио на њиховом остварењу, а нарочито на завођењу и поштовању законитости.

Друкчијег је карактера био утицај на организацију српске државе који је долазио с друге стране — из феудалне Русије. С обзиром на тесне и савезничке везе које су постојале између устаника и Русије после 1807, руски утицај је био непосреднији и конкретнији. Три пута током Устанка руски војни и политички функционери састављали су нацрте уставног уређења устаничке Србије, бринући се притом, разуме се, у првом реду зато да осигурају руске интересе у Србији. Руски уставни пројекти за Србију или нису уопште ступили на снагу или су били кратког века и пролазног трајања. То је и разумљиво, зато што се у својим плановима ограничавања Карађорђевог централне власти феудална Русија ослањала на оне друштвене снаге (Карађорђевог противнике међу великим војводама који су тражили самосталност и слабљење централне власти) које су претстављале старо и преживело, прошлост коју је револуција од 1804 разбијала и уништавала.

VI

Држава Првог устанка није имала јасно одређен облик владавине; за њу се не може тврдити да је била република, а ни монархија. Али она је имала доста елемената монархије и налазила се на путу да добије типичан монархиски облик владавине.

Врховни војни командант (врховни вожд) од почетка Устанка, Карађорђе, иако формално није био признат за владооца, вршио је стварно функције шефа државе. Међутим, његова власт шефа државе не само да није била наследна, већ није била увек ни чврста ни од свих призната. Један део великих војвода оспоравао је Карађорђу врховну и централну власт; те војводе бориле су се против Карађорђа и јаке централне власти уопште зато да би у својим нахијама биле што самосталније. Њима је највише одговарао такав облик владавине у коме би врховна власт била подједнако расподељена на све њих, као у каквој олигархиској републици.

Правитељствујући совјет требало је, по замисли неких војвода, да буде орган помоћу кога би се остварио такав олигархиско-републикански облик владавине и који би претстављао централни орган савеза нахија. Међутим, војводама то није пошло за руком: врховна власт, и у периодима кад је знатно јачала моћ великих војвода помаганих од стране Руса, није никад прешла потпуно на Совјет, већ је и даље увек остајала у Карађорђевим рукама.

Када се на основу Ерфуртске конвенције 1808 припремало отпочињање преговора о миру између Русије и Турске, руски функционери расправљали су и о томе какв би облик владавине требало дати Србији. Родофиникин се колебао између наследне и изборне монархије. Кнез је у Србији нужен — резоновало је он — али ако буде изборан то ће изазвати раздоре и атентате; ако пак буде наследан, то може бити опасно за спровођење руских интереса у Србији. Командант руске дунавске војске Прозоровски био је, међутим, одлучно за наследну монархију, али је ради обезбеђења руских интереса предвиђао ограничавање кнеза једним Саветом у коме би потпретседник био руски консул или агент.

Ове руске планове преухитрио је Карађорђе и крајем 1808, по претходном договору с војводама — својим присталицама, успео да буде признат за наследног врховног предвођитеља чијим ће се наредбама убудуће сви покоравати. Међутим, уставни акт од 1808 који је предвиђао успостављање апсолутне монархије, због низа одређених војних и политичких околности, старешине стварно нису поштовале ни испуњавале. И тек почетком 1811 Карађорђе је успео да му прибави поштовање. Тада је на скупштини старешина извршена реорганизација власти. Моћ великих војвода — Карађорђевић противника сломљена је на тај начин што су велика војводства издељена на више малих и раздељена већем броју мањих војвода. Правитељствујушчи совјет добио је сасвим други карактер и другу сврху. Он је сад постао Карађорђева влада састављена од шест попечитеља које је Карађорђе постављао и смењивао. Карађорђе је, формално, био само претседник Совјета, али, стварно, он никад није био ближи положају неограниченог владоца но што је тада био. Имајући на уму ширину његових тадашњих прерогатива и његову стварну неодговорност, сасвим је дозвољена претпоставка да би се он ускоро и формално прогласио наследним кнезом да пропашћу српске државе 1813 није био прекинут њен даљи развитак у овом периоду.

VII

Као што се по облику владавине колебала између олигархиске републике и апсолутне монархије нагињући знатно више овом другом облику, — тако се исто, по облику државног уређења, држава Првог устанка колебала између савеза нахија и централизма, нагињући знатно више централизму.

Јачајући све више економски и политички, „нарасле у својој слави и сили“ (како каже Вук), — главне војне старешине — војводе тежиле су да што више прошире компетенције своје (локалне) власти на рачун централне власти. Један део великих војвода ишао је на том путу до покушаја потпуног осамостаљивања у својим областима.

Насупрот њима, Карађорђе с једним делом војвода и других мањих старешина борио се за изградњу унитарне, централистички уређене државе. Без обзира на мотиве (личне или друге природе) којима се Карађорђе притом руководио, нема сумње да је, историјски посматрана, његова централистичка линија у тадашњим условима била потпуно оправдана и напредна. У неразвијеним привредним и друштвеним условима тадашње Србије, а поготову у условима рата, унитаризам и централизам претстављао је не само услов напретка већ и услов без чијег испуњења не би била могућа ни сама победа буржоаске револуције.

Победа централизма у устаничкој Србији 1808, а коначно 1811. била је, дакле, историски условљена и нужна.

Ипак треба приметити да је, упоредо с процесом преовлађивања централистичких тенденција у Устанку, текао и процес потискивања народних маса из свих, и централних и локалних органа, процес наглог јачања и осамостаљивања старешинског слоја чије је деспотско поступање према народу било један од узрока малаксавања борбеног елана, учестаности буна и нереда који су ослабили одбрану 1813 и допринели бржој пропасти Устанка.

VIII

По својим основним задацима и циљевима, држава Првог устанка била је усмерена на вођење рата против Турске и на спровођење револуције. На то је првенствено била усмерена и сама њена организација и функционисање органа власти. Друге делатности, например на подизању просвете и културе, биле су, разумљиво, потиснуте у други план.

Војна организација потиснула је била сасвим у позадину организацију грађанске власти. Мали број постојећих државних функционера (војних и цивилних) бавио се мањевише свим пословима. Подела власти, уколико је постојала, није била поштсвана. Међутим, готово сви органи власти сматрали су једним од својих основних задатака припремање и организовање вођења рата, учествујући на један или други начин у ослободилачкој борби народа.

С друге стране, апарат власти помагао је револуционарно мењање друштвених односа и суделовао у њему. Користећи насилна средства и методе, он је доприносио стварању буржоаске, капиталистичке класе и служио као њено језгро. Основне класе буржоаског друштва у Првом устанку нису се биле формирале, али њихово формирање је било почело, пошто су основни услови за то били створени самим укидањем феудалних односа. Због избијања револуције у још незрелим економско-друштвеним условима, у привредно заосталој средини, због многих тешких и отпорних заостатака ранијих друштвених односа, требало је да прође још доста времена да би се у Србији капиталистички односи потпуно изразили и да би коначно победили. Ипак се због тога не може негирати да

су се ново, буржоаско друштво и на њему заснована држава родили још у Првом устанку.

Ако бисмо хтели да најкраће формулишемо основну класну карактеристику државе Првог устанка, изгледа ми да бисмо је могли назвати — служећи се аналогijом с нашим најстаријим тзв. ранофеудалним државама које су такође имале прелазан карактер и врло јаке заостатке старог у себи — ранобуржоаском државом. Такав карактер, уосталом, имала је касније држава Другог устанка па донекле и држава уставобранитељска. И тек у једном процесу, тешком и мучном, који је трајао више деценија, из такве државе изградила се и учврстила у Србији права, развијена, типична буржоаска држава.

Драгослав Јанковић

ДОКУМЕНТАРНИ АКРЕДИТИВ

САДРЖАЈ: I. Документарни акредитив у пракси. Привредна функција. Техника посла. — II. Правна природа документарног акредитива. — А. Правне теорије документарног акредитива. — Б. Упутница уопште. Дејство престације „за рачун упутница“. Овлашћења или обавезе. Преносивост и опозивост. — В. Акредитивна упутница. Основни уговор. Пут и хронолошки ред којим странке дају изјаве. Предмет акредитивне упутнице. Опозивост и преносивост. Више банака интервенише. — III. Закључак.

I. ДОКУМЕНТАРНИ АКРЕДИТИВ У ПРАКСИ

Привредна функција. — Документарни акредитив, који се тако често јавља као инструмент плаћања у нашој спољној трговини и са којим су данас већ упознати више или мање и шири кругови наше јавности, није нова појава. Он је развијен од стране лондонских великих трговачких кућа још крајем XIX века, али се распространио по свету и постао главни начин плаћања у међународној трговини тек после Првог и, нарочито, после Другог светског рата.

Документарни акредитив који ћемо убудуће кратко звати акредитив, има да захвали за овај свој успех несигурности и неповерењу који су завладали у свету у току два светска рата и непосредно после њих.

Кад завладају такве прилике, тј. кад купац избегава да унапред плати робу а продавац да је унапред испоручи, локална трговина испомаже се извршивањем купопродајних уговора из руке у руку. Међутим, то је немогуће при дистанционој купопродаји. Максимум обезбеђења који уговорне стране могу постићи традиционалним начинима плаћања јесте „плаћање уз документа“ (payment against documents, P/D). Тај се начин састоји у том да се предаја робних докумената, нарочито докумената о отпреми робе, и плаћање робе врше из руке у руку. Међутим, овај начин плаћања, иако добро штити неповерљивог купца, не даје довољно сигурности продавцу. Пре свега, купац може некад да дигне робу и без пријема робних докумената од продавца (на пример, у случају слање робе железницом или речним бродовима уз речни товарни

лист, уколико се продавац не послужи својим правом да промени уговор о превозу, док има дупликат товарног листа у рукама). Али, и уколико би се међу документима налазиле традиционе хартије (на пример, теретница морских или речних бродова), тј. хартије без којих се не може располагати робом, продавац неће бити довољно заштићен, ако купац одбије да хонорише документа. Наиме, у том ће случају продавац бити, додуше, утолико заштићен што без исплате куповне цене неће пустити робу из својих руку, али ће сносити сав ризик поновног пласирања робе, коју је можда израдио према специјалним захтевима купца, као и ризик губитка превозних трошкова робе, која је можда допремљена из велике даљине. Све ове незгоде појачавају се при продаји робе у иностранство. Осим тога, при оваквој врсти продаје постоји још један разлог више за несигурност промета. Наиме, наплата куповне цене може се угрозити не само финансиском несигурношћу или пословном несолидношћу купца, него и актима државне власти како у продавчевој тако и у купчевој земљи, којима се заводи ембарго на извоз или на увоз или обуставља платни промет између земаља у питању.

Из свих тих разлога трговина тражи у несигурним временима један начин плаћања који ће омогућити продавцу да робу не шаље, и чак да је не почне ни израђивати, односно набављати од подлифераната, док не буде сигуран да ће наплатити своју фактуру чим робу отпреми, а да притом купац не мора унапред исплатити робу продавцу и тако рискирати да до испоруке уопште не дође.

Такав начин плаћања нађен је у документарном акредитиву. Међутим, како је потреба за таквим начином плаћања нарочито велика у међународној трговини, то се он готово искључиво употребљава у тој трговини. С друге стране, пошто он штити нарочито интересе продавца (купци би били заштићени већ и „плаћањем уз документа“), јавља се акредитив као инструмент плаћања нарочито у временима у којима продавци владају на тржишту (sellers' market); на пример за време и после ратова.

Техника посла. — Како се решава постављени задатак помоћу акредитива?

Прво, продавац и купац морају приликом закључења посла уговорити да ће се плаћање извршити путем акредитива. То се утврђује у уговору у тачки о начину плаћања цене, која се тачка тада зове „акредитивна клаузула“.

По тој клаузули купац је дужан да дâ банци налог да изјави продавцу да ће му уз презентацију одређених докумената исплатити одређени износ. Кад купац издаје овај налог банци, кажемо да је „отворио акредитив“ код ње. Исто тако, кад банка да поменути изјаву продавцу, и то у часу кад изјава стигне продавцу, кажемо да је банка „отворила акредитив“ код себе. Дакле, пракса назива две различите ствари истим термином, али то не чини тешкоће пошто стране у сваком случају знају на који се смисао мислило.

Као што се види, при акредитивном послу ангажована су у најмању руку три лица: купац који се тада назива „налогодавац“,

банка која је тада „акредитивна банка“, и продавац који је тада „корисник акредитива“.

Акредитивна клаузула може се уговорити и са две речи: „Плаћање акредитивом“. Диспозитивни прописи, како писани (углавном узансе, ређе закони), тако обичајни, одређују тада какви морају бити поједини елементи акредитива које треба да отвори купац.

Међутим, стране уговарају више или мање исцрпно те елементе у акредитивној клаузули, да би избегле неизвесности диспозитивних прописа, њихову строгост према једној или другој страни и, најзад, самовољу купчеву при прописивању услова приликом отварања акредитива. Наиме, дешава се да купац при штуром уговарању акредитивне клаузуле пропише строжије услове за продавца него што би били по диспозитивним прописима и него што би били они на које би продавац пристао. Међутим, иако се продавац таквим акредитивом не би морао задовољити, у пракси он га тада толерише да би избегао све непријатности око спора са својом муштеријом о исправљању отвореног акредитива.

Ово су елементи који се обично уговарају у акредитивној клаузули:

1) својства акредитива (опозив или неопозив, потврђен од друге банке или непотврђен, преносив или непrenосив, дељив или недељив). Ако се ништа не уговори, онда ће се под изразом „акредитив“ разумети акредитив с оним својствима са каквима се редовно јавља у промету, а то је: неопозив, непотврђен од друге банке, непrenосив и дељив;

2) банка код које ће се отворити акредитив. Обично је банка у земљи продавца. Ако банка није уговорена, купац може изабрати ма коју банку доброга гласа;

3) рок у коме купац мора отворити акредитив. Да би акредитив уопште имао некаквог ефекта, купац га мора отворити најкасније кад му продавац јави, да је роба спремна за отпрему. То је најповољнији рок отварања за купца, јер је најкаснији могући. Међутим, продавац ће често хтети да буде обезбеђен у погледу исплате пре него што приступи набавци продате робе или сировина из којих се она израђује и пре него што приступи изради робе, па ће стране уговорити један много ранији рок отварања. Ако ништа не уговоре, купац мора одмах отворити акредитив по начелу „*quod sine die debetur statim debetur*“;

4) рок важења акредитива. То је рок у коме ће акредитивна банка бити обавезана да према свом обећању хонорише продавчеву документа. Кад банчина обавеза не би била тако ограничена, продавац би могао извршити испоруку и после уговореног рока испоруке све до застаревања банчине обавезе (обично три године после отварања акредитива, ако се узме да је акредитив упутница). То купцу свакако не би конвенирало, а не би му конвенирало ни то што би кроз све то време морао ангажовати своја, одговарајућа новчана средства као покриће. Зато стране уговарају рок важења,

и то обично за онолико дужи од уговореног рока испоруке колико при нормалном току треба од извршене отпреме до набавке акредитивних докумената и до њиховог презентирања банци. Ако странке ништа не уговоре у погледу рока важења, он неће смети бити краћи од поменутог;

5) најзад, акредитивна документа. Купац ће настојати да се уговоре таква документа на основу којих ће бити сигуран да ће продавац бити исплаћен тек пошто је без могућности опозива отпремио по купчевој диспозицији онакву робу какву је купац купио. А продавац ће се старати да га купац не принуди на шикаозна документа, тј. скупа или на каква би дуго морао чекати и тако одложити наплату већ можда давно отпремљене робе. Документа која се обично уговарају могу се поделити на три групе:

а) документа која садрже опис робе. Обично је то само фактура која може бити детаљирана спецификацијом листом као прилогом. Али опрезан купац тражиће у извесним случајевима и уверење о квалитативном и квантитативном преузимању или њихове еквиваленте, јер се код несолидног продавца може десити да послана роба не одговара квалитативно или квантитативно — уговореној роби. Наиме, документа која издаје возар о роби примљеној на превоз не пружају купцу у том погледу јемство, јер возар одговара само за оне количинске и квалитативне податке наведене у исправи о превозу које с обзиром на стање у коме му је роба предата (на пример, с обзиром на упакованост пошиљке!) и један лаик већ на први поглед може проверити. Исто тако ни испитивања докумената од стране банке неће купцу пружити никакву гаранцију у том погледу, јер банка увек одговара само за то да хонорисана документа одговарају опису докумената у примљеном налогу за отварање акредитива. А не одговара банка за тачност и истинитост докумената, тј. за то да садржина докумената одговара стварности. Осим тога, овом приликом истичемо да банка не одговара ни за аутентичност докумената, тј. за то да потписи и садржина нису фалсификовани, као ни за то да су прописно издата, тј. од надлежног лица, по прописаном поступку и у законској форми. Банка ће за тачност, аутентичност и саобразност постојећим прописима одговарати само онда, ако није поступала при испитивању оном брижљивошћу која се може тражити од банке при таквом послу;

б) отпремна документа (поморска теретница, товарни лист железнице или речног брода, неопозива шпедитерска признаница итд). Пошто сваки од ових докумената може имати различите карактеристике, често се уговарају и те карактеристике, на пример: „Пун склоп чистих теретница, укрцано на брод, по наредби Центротекстила, возарина плаћена унапред, обавестити Трансјуг, Ријека“;

в) документа која сведоче да је продавац извршио разне радње односно постигао разне резултате на које се обавезао уговором. Код CIF уговора предвидеће се, на пример, полиса или сертификат

осигурања поморског транспорта. Некад купци и њихови шпедитери имају интерес да буду хитно обавештени од продавца о разним подацима у вези са отпремом робе. Ту ће се тражити копије односних обавештавања, евентуално потврђене жигом поште или телеграфа. Спрезност ће који пут налагати да се презентира и копија извозне дозволе, јер се дешава и то да продавац утовари робу и добије отпремна документа, а царински органи не дозволе извоз робе итд.

Ако стране не уговоре документа, купац ће моћи прописати само узуелна документа, а то ће бити иста са којима се банке могу задовољити по важећим узансама или банчиним регулативима кад отварају код себе акредитив по налогу који не садржи упутство у погледу докумената.

На основу акредитивне клаузуле купац издаје банци налог за отварање акредитива. Међутим, одмах треба приметити да у међународном промету купац не даје налог директно акредитивној банци која је, како је изложено, редовно у иностранству, тј. у земљи продавца, него он издаје налог некој банци у својој земљи, домаћој банци, која се у овом случају зове кореспондентна банка, да она изда налог свом иностраном кореспонденту (акредитивној банци) да овај код себе отвори акредитив у корист продавца (корисника) за рачун купца (првог налогодавца). И издавање налога од стране кореспондентне банке акредитивној банци назива се „отварање акредитива“. Дакле, ово је већ трећа ствар коју означава овај термин.

Међутим, кореспондентна банка неће издати свој налог акредитивној банци, ако није обезбедила за себе покриће од купца, нити ће акредитивна банка отворити акредитив продавцу с обавезом да хонорише документа одмах по њиховој презентацији (тзв. „акредитив с обавезом“), ако није обезбедила покриће за себе, и то од кореспондентне банке, будући да акредитивна банка није у директном правном односу са купцем.

Кореспондентна банка обезбеђује покриће за себе или тиме што јој је купац већ отпре поверилац за довољан износ, па она код себе блокира његово потраживање, или тиме што јој купац пружа покриће у часу издавања налога или, најзад, тиме што јој обећава да ће јој у једном доцнијем часу исплатити покриће.

Покрића, пак, у односу између банака делимо по тренутку када се пружају, на следећа:

1) покрића која се дају акредитивној банци пре исплате акредитива кориснику, било да се блокира потраживање кореспондентне банке од акредитивне банке, било да кореспондентна банка дозначи покриће акредитивној у часу издавања налога или доцније, али свакако пре исплате акредитива;

2) покрића која се дозначају путем тзв. телеграфског рамбурса, тј. која се дозначају телеграфски у часу кад кореспондентна банка

прими телеграфски извештај од акредитивне банке да су овој поднета уредна документа и да их је хонорисала;

3) покрића која се дозначују тек пошто кореспондентна банка прими од акредитивне банке већ хонорисана документа.

Које ће од ових покрића акредитивна банка тражити од кореспондентне банке да би отворила акредитив „с обавезом“, зависи од поверења које кореспондентна банка ужива код ње, односно од евентуалног генералног аранжмана између ових банака.

Ако акредитивна банка не обезбеди за себе тражено покриће, она ће отворити акредитив платив „по пријему покрића и у границама истога“, тзв. „акредитив без обавезе“.

Ако стране у акредитивној клаузули не кажу да ли се ради о акредитиву „с обавезом“ или „без обавезе“, мораће се, наравно, отворити акредитив „с обавезом“. Дакле, и без истицања да је акредитив „с обавезом“ и без помињања да купац мора пружити, директно или индиректно, акредитивној банци покриће какво она тражи, да би отворила код себе „акредитив с обавезом“, купац ће бити дужан да пружи такво покриће.

Кад укључене банке изврше примљене налоге и продавац добије од акредитивне банке извештај да му је код себе отворила неопозив акредитив с обавезом да га исплати одмах по презентацији документа, он може бити миран, уколико има поверења у банку. Он може мирно да набавља робу, да купује потребне сировине и полусировине, да израђује поручени материјал, да га пакује и шаље купцу. Он зна да ће добити куповну цену чим презентира документа банци у својој земљи. Њему неће сметати ни погоршање финансиског стања купца ни разне забране и сметње у погледу трансфера плаћања из земље купца у земљу продавца.

С друге стране, купац постиже овим начином плаћања да не плаћа пре него што продавац преда документа на основу којих се располаже робом. Ако је како треба уговорио документа у акредитивној клаузули и затим их прописао у свом налогу, он ће бити заштићен чак и ако у међувремену дође до ембарга или контингентирања извоза у земљи продавца или увоза у земљи купца, јер продавац тада или неће моћи отпремити продату робу, или бар неће моћи презентирати извозну односно увозну дозволу.

Једини који може да претрпи штету при овом послу јесте акредитивна банка у земљи продавца која се задовољила једном врстом накнадног покрића и отворила продавцу неопозиви акредитив „с обавезом“, а затим услед више силе не може добити покриће од кореспондентне банке у земљи купца. Наиме, она ће по датој обавези морати исплатити акредитив кориснику, пошто се њега при оваквој врсти акредитива ништа не тиче какво је покриће уговорено између банака и да ли је оно стигло.

Завршавајући овај отсек можемо рећи да акредитив решава постављени проблем:

а) како да се обезбеди продавац још пре узимања поруџбине у посао (пре набавке робе од подлифераната, пре израде робе, пре њеног паковања и отпремања) да ће му роба кад је отпреми, бити исплаћена,

б) а да купац не мора унапред платити робу, тако што лице продавчевог поверења обећа продавцу још пре преузимања поруџбине у посао, да ће му уз документа о отпреми робе платити погођену цену.

Тиме је решен проблем за практичара, али није за правника. Правник се пита каква је природа обавезе поменутог поверљивог лица, практично увек банке: Је ли то обавеза лица које приступа дугу купца, или обавеза лица које преузима купчев дуг, или обавеза цесуса по тражбини купца коју је цедирао продавцу, или обавеза промитента по уговору у корист трећег лица, или обавеза асигната, или обавеза по неком другом правном институту? Јер, од правилне супсумције зависи правилно решавање свих оних многобројних питања која се постављају при процесу акредитивног посла.

II. ПРАВНА ПРИРОДА ДОКУМЕНТАРНОГ АКРЕДИТИВА

А. Правне теорије документарног акредитива

Документарни акредитив бивао је супсумиран у теорији под разне правне институте. Овде се наводе само важнији случајеви тих супсумција.

1) По једном схватању, отварање акредитива од стране банке је преузимање дуга. Ово схватање је неприхватљиво, јер купац остаје продавчев дужник и после отварања акредитива, иако је сад банка примарно обавезана а купац тек секундарно, тј. продавац може тражити исплату куповне цене од купца тек кад банка одбије да хонорише презентирана документа.

2) По схватању неких, отварање акредитива од стране банке претставља њено приступање дугу купца и то у својству садужника или солидарног јемца. Ово схватање такође је неприхватљиво, јер после отварања акредитива купац више није примарно обавезан.

Овим схватањима могу се направити још и ови приговори:

а) дуг лица које је преузело нечију обавезу или приступило нечијој обавези има исти основ, исту каузу, коју је имала првобитна обавеза, док акредитивна банка не дугује кориснику *ex titulo купо-* продаје између корисника и купца већ је њена обавеза апстрактна;

б) за преузимање дуга и заступање дугу потребан је престанак повериоца, док обавеза банке према кориснику настаје моментом кад извештај о отварању акредитива стигне кориснику.

3) По једном, трећем, мишљењу, отварањем акредитива корисник стиче цесијом купчеву тражбину према банци. Против овога схватања има више приговора:

а) цесија је могућа само ако постоји потраживање цедента према цесусу, а у случају акредитива купац је банчин поверилац само ако јој је пре отварања акредитива исплатио покриће;

б) ако је цедент дужник цесионаров, цесијом се гаси потраживање цесионара, а цедент јамчи само за истинитост и наплативост уступљеног потраживања. Напротив, отварањем акредитива само се систира наплата продавчевог потраживања од купца до презентације докумената банци, после чега се оно гаси, ако банка хонорише документа или оживљава у пуном обиму, ако банка не хонорише документа;

в) после цесије престаје свако потраживање цедента према цесусу, а у случају акредитива, уколико уопште постоји такво потраживање (то је онда кад купац исплати банци покриће унапред), оно остаје купцу и после отварања акредитива (може бити заплениено, улази у његову стечајну масу), наравно с тим да се отварањем акредитива систира његова наплата до презентације докумената банци, после чега се оно гаси или оживљава, као што је изложено под б);

г) цедирано потраживање задржава каузу коју је имало пре цесије, док је потраживање продавца по отвореном акредитиву апстрактно;

д) при цесији цесус постаје дужник цесионаров без свога пристанка, док акредитивна банка одговара кориснику тек пошто му саопшти да ће хонорисати његова документа (пошто му „отвори акредитив“).

4) Изнесено је и мишљење да је налог купца банци за отварање акредитива кредитни налог. Против овог схватања говори следеће:

а) при кредитном налогу налаже се налогопримцу да пружи кредит кориснику који ће он, по условима кредита, доцније морати вратити. По акредитиву, исплаћени износ се не кредитира продавцу, него се њиме исплаћује његово потраживање. Стога термин „документарни кредит“ који се у многим језицима употребљава за акредитив, може завести;

б) налогопримац по кредитном налогу не поступа само у своје име него и за свој рачун, тј. по исплаћеном кредиту он постаје поверилац, иако уз гаранцију налогодавца. Акредитивна банка отвара, пак, акредитив такође, додуше, у своје име, али за рачун налогодавца. А то значи да банци за наплату не одговара купац као гарант продавчев, него да одговара по мандату који постоји између банке и њега, купца. Обавезе, пак, налогодавца, и по свом обиму и по својим условима, нису исте кад дугује као гарант и кад дугује *ex mandato*.

5) Неки су мишљења да уговор између купца и банке је уговор у корист трећег. Ова се теорија приближава природи акредитива више него све горње. Али и против ње говори ово:

а) Потраживање трећег лица оснива се на односу између промитента и стипуланта, односно при мешовитом уговору *in favorem tertii* — како на овом односу тако и на односу између стипуланта и трећег лица, док је корисниково потраживање према акредитивној банци апстрактно;

б) по неким законодавствима (на пример, по Швајцарском облигационом закону) настаје у редовном случају уговора у корист трећег за трећег потраживање према промитенту већ часом закључења уговора, док корисник стиче потраживање од банке кад прими банчин извештај о отварању акредитива.

в) Најзад, акредитив се подводи најчешће под упутницу (асигнацију). Присталице ове теорије мисле, наравно, на упутницу по општој теорији, док допуштају да се акредитив не може супсумирати под појам упутнице како је он одређен у неким законодавствима или у њиховим појединим правним системима (у грађанском, трговачком, меничном итд. систему), будући да нека законодавства и неки правни системи траже неуобичајене услове за појам упутнице, или приписују упутници неуобичајена дејства. Тако, на пример, многе присталице ове теорије налазе да је упутница по Немачком грађанском закону (§§ 783—792) тако уско нормирана, да се акредитив не да под њу супсумирати.

С друге стране, треба одредити који неопозиви документарни акредитив треба супсумирати, јер има и разних верзија неопозивог документарног акредитива. Само, овде се не ради о разним законодавствима или правним системима — сем изузетних и тада врло оскудних законских нормирања (тако у чл. 1530 новог Италијанског грађанског законика), — него о узансама разних удружења, банака, комора и сличних установа. Међу свим тим узансама одликују се својом распрострањеношћу „Једнообразна правила и обичаји о пословању по документарном акредитиву“, донесена на VII Конгресу Међународне трговинске коморе одржаном у Бечу 1933 и ревидирана на XIII Конгресу исте Коморе у Лисабону 1951 која ћемо убудуће укратко звати Правила.

И наша Народна банка има на формуларима својих пословних дописа по документарним акредитивима отштампану примедбу да се на њене акредитиве примењују поменута Правила. Стога ћемо и ми при нашем излагању имати у виду углавном ова Правила.

Б. Упутница *уопште*

До упутнице долази тако што једно лице (упутилац, асигнант) овласти, с једне стране, једно друго лице (упућеника, асигната) да изврши неку престацију неком трећем лицу (примаоцу упутнице, асигнатару) за рачун првог лица (тј. упутиоца) и што, с друге стране, овласти примаоца упутнице да прими ту престацију од упућеника за рачун упутиоца. Дакле, упутница се састоји од двоструког једностраног правног посла, и то од два овлашћења, једно на предузи-

мање а друго на примање неке престације за рачун онога који та овлашћења даје.

Предмет престације састоји се у предаји новца или заменљивих ствари (тако увек код трговачке упутнице!), незаменљивих ствари или права или, најзад, у извршењу неких радњи. И издавање даље упутнице (на пример, тзв. кредитног писма) може бити предмет упутнице. Таква упутница се зове субасигнација. Тада упућеник (асигнат) по првој упутници постаје упутилац (сад субасигнант) и издаје упутницу на првобитног примаоца (асигнатара) као на примаоца по субасигнацији (сад субасигнатара) и на четврто лице као упућеника (субасигната). Осим тога, престација упућеникова може бити зависна од примаочеве противпрестације, као и ограничена другим условима и почетним и завршним роковима.

Дејство престације „за рачун упутиоца“. — Однос између упутиоца и примаоца зове се „однос валуте“, а однос између упутиоца и упућеника „однос покрића“. Оба односа зову се „унутрашњи односи“, па им се супротставља однос између упућеника и примаоца као „спољни однос“. Ради бољег разумевања упутно је да се претходно ти односи не замисле као правни, него као празни оквири у којима у часу издања упутнице већ постоје неки правни односи или могу настати.

Дејство престације у спољном односу може различито дејствовати на унутрашње односе.

Престација може дејствовати на однос валуте:

1) тако да се њоме гаси дуг упутиочев примаоцу, који је постојао већ пре издања упутнице и ради кога је упутница издата. Упутница коју упутилац издаје ради исплате неког дуга примаоцу зове се „исплатна упутница“. Дуг се може заснивати на зајму, купопродаји и на свакој другој признатој обвезноправној каузи;

2) тако да се њоме, престацијом, тек заснива потраживање упутиоца од примаоца. И засновано потраживање може базирати на разним обвезноправним каузама. Прималац може примити престацију као зајам, као капару за неки посао итд.;

3) најзад, прималац може престацију примити као поклон.

Исто тако, престација може различито дејствовати на однос покрића:

1) њоме се може угасити или смањити отпре постојећи дуг упућеника упутиоцу, који може, опет, потицати из разних основа. Оваква упутница се назива „упутница на дуг“;

2) њом се може тек засновати потраживање упућеника од упутиоца, опет, на разним основима. Оваква упутница је „упутница на кредит“;

3) најзад, њом може упућеник чинити поклон упутиоцу.

У свим изнетим случајевима престација је дејствовала на унутрашње односе тако да је или гасила правне односе *ван упутнице* или тек заснивала правне односе *ван упутнице*. Међутим, престација може дејствовати на унутрашње односе и тако да не ути-

че на неке правне односе ван упутнице. Сврха упутнице у односу валуте може бити у том да прималац, који није ни поверилац упутничев нити жели да постане његов дужник по неком основу ван упутнице, треба само да прими престацију у своје име а за рачун упутниоца, тј. с тим да противвредност примљене престације изда упутниоца, тј. с тим да наплати од упутниоца противвредност онога што је у том да упућеник изврши престацију у своје име а за рачун упутниоца, тј. с тим да наплати од упутниоца противвредност онога што је извршио. У тим случајевима настају такође услед престације потраживања у унутрашњим односима, али не у правним односима ван упутнице него у њеном оквиру, тј. у односима овлашћења који су засновани издавањем упутнице. Као што ћемо доцније видети, упутница се може састојати од налога (мандата) место од овлашћења, па ће тада престација дејствовати на налоге који су саставни делови упутнице, у односу покрића, на пример, засноваће захтев налогопримца према налогодавцу на накнаду издатака *ex mandato*.

Дакле, престација дејствује увек у унутрашњим односима на неке правне односе, било ван упутнице било у њој. Под унутрашњим односима (под односом валуте и односом покрића) разумевају се често баш ти правни односи а не празни оквири како смо на почетку овога отсека тврдили.

Најзад, престација може дејствовати на однос покрића и валуте, тако да у њима настану кондикције. То се догађа онда када стране приликом извршења односно примања престације погрешно сматрају да у једном или у другом унутрашњем односу постоји дуг, као и онда кад накнадно отпадне основ дуга.

Према томе, дејство престације коју упућеник врши примаоцу одликује се тиме што, иако је та престација за унутрашње односе *res inter alios gesta*, она дејствује као правни акт којим се гасе или заснивају права и обавезе у унутрашњим односима. Другим речима, престација извршена у спољном односу делује *pro soluto* или *pro constituto (debito)* у унутрашњим односима. Због тога већ само издавање упутнице, дакле још пре извршења престације, дејствује на унутрашње односе тако да ствара, без обзира на то да ли заснива истовремено и нека права и обавезе између страна, правне ситуације у смислу Колеровог учења о правним ситуацијама (*Rechtsslagenlehre*), тј. такав терен на коме ће настајати и престајати права или обавезе услед извесних чињеница услед којих ни до каквих промена не би долазило да претходно неке друге чињенице нису створиле такав терен.

Битно је да се престација врши за рачун упутниоца. Стога нема упутнице, ако се друго лице овлашћује или ако му се чак издаје налог да за свој рачун изврши престацију неком трећем лицу.

Мешавину налога да се престација изврши за рачун самог налогопримца и упутнице, по којој се престација увек врши за рачун налогодавца или даваоца овлашћења, претставља негоцијациони кредит (*authority to purchase*), који се јавља у трговини са Далеким

Истоком. Овде купац овлашћује банку да негоцира (есконттира) до-кументарне трате (трате којима су приложена робна документа, специјално о отпреми робе) које буде продавац вукао на купца по отпреми робе купцу у износу још неплаћене куповне цене. Ову негоцијално о отпреми робе) које буде продавац вукао на купца по от-свој рачун и што примарно мора покушати да наплати своје издатке презентирањем трате трасату-купцу на акцепт или исплату. Тек ако буде притом одбијена, она може да тражи накнаду за своје издатке од купца-даваоца овлашћења за отварање негоцијационог кредита на основу тога овлашћења. (Наравно, банка ће то учинити, сама уколико јој не буде подесније да се претходно послужи меничним регресом од трасанта-продавца!) Дакле, најпре покушај наплате трате од трасата, па тек онда ревалирање на основу овлашћења на негоцирање! Тек по овом секундарном праву ревалирања негоцијациони кредит има природу упутнице. Према томе, овде се ради о овлашћењу на престајку, коју овлашћеник треба да изврши примарно за свој рачун, а секундарно за рачун даваоца овлашћења.

Аналоган је случај са непотврђеним трговачким кредитним писмом (commercial letter of credit) банака у англосаксонским земљама које има исту економску функцију као документарни акредитив. Разлика између трговачког кредитног писма и акредитива је у том што банка у земљи купца у циљу уштеде трошкова не тражи од банке у земљи продавца да потврди њен акредитив или да отвори акредитив код себе, тј. да се у своје име а за рачун прве банке обавезе продавцу на хонорисање робних докумената, него издаје продавцу — директно преко купца или преко своје кореспондентне банке у земљи продавца — поменуто писмо којим овлашћује исту банку или ма коју банку у земљи продавца коју продавац изабере, да негоцирају документарне трате које продавац буде вукао на банку која је издала трговачко кредитно писмо. Разлика између authority to purchase и commercial letter of credit је у том што се у првом случају трате вуку на купца, а у другом — на банку која је издала трговачко кредитно писмо, и, затим, у том што у првом случају продавац добија од банке овлашћење на негоцијацију, извештај о отварању кредита (advice of the authority to purchase), а у другом случају добија од банке која је дала овлашћење за негоцијацију извештај у облику трговачког кредитног писма. У ово писмо убележавају се сви исплаћени износи односно оно се одузима од продавца приликом исплате последњег остатка износа на који је писмо издато. Ово се чини зато да би се продавац спречио да по једном закључку испоручи и наплати више робе него што је закључено. Иначе, и овде негоцирајућа банка мора покушати да наплати трату од трасата пре него што се ревалира на основу добијеног овлашћења.

Овлашћења или обавезе. — Упутница у стадијуму у коме смо је досад упознали, тј. у стадијуму двоструког једностраног посла, тј. овлашћења, не ствара ни обавезу за упућеника да изврши чинидбу ни обавезу за примаоца да је прими. Њима је остављено на вољу

да ли ће поступити у смислу упутнице, тј. извршити односно примити престацију за рачун упутиоца.

Једина обавеза која настаје за адресата овлашћења већ у овом стадијуму јесте дужност примаоца (управо лица коме упутилац намењује улогу да буде прималац упутнице!) да у случају да неће или не може да прими упутницу, као и у случају да упућеник одбије да изврши престацију — о томе одмах извести упутиоца. Ова дужност примаоца стоји под претњом одговорности за штету која би упутиоца могла снаћи отуд што благовремено не дозна за примаочево односно упућениково одбијање. Штета може, на пример, настати зато што упутилац који тек доцније дозна за једно или друго одбијање, може доћи у положај да више није у стању да наплати своје потраживање у односу покрића.

Међутим, кад је упућеник упутиочев дужник (упутница на дуг) односно прималац-упућеников поверилац (исплатна упутница), купац ће моћи једностраним актом, по својој вољи, или овластити упућеника на извршење и примаоца на пријем чинидбе или их на то обавезати. Упућеника-дужника моћи ће обавезати зато што је поверилац овлашћен да наложи дужнику да изврши исплату неком трећем лицу, ако дужнику то не отежава дужност исплате. Стога, дужник неће морати послушати упутиочев налог, ако се по истом дугу обавезао у виду хартије на доносиоца или хартије по наредби, а упутилац није у стању да му врати хартију. А за примаоца произилази горња обавеза из дужности повериоцеве, по општим прописима грађанског права, да прими исплату свога потраживања коју му понуди треће лице уз сагласност дужника. Наравно, ова дужност примаоца овде је пасивна. Он није дужан да позове упућеника на исплату, јер такву активну дужност не инволвира већ само својство повериоца. С тим у вези издавање упутнице у оваквом случају не може обавезати примаоца да обустави наплату свога потраживања од упутиоца док безуспешно не покуша наплату од упућеника. Најзад, прималац неће бити дужан да јави упутиоцу, ако неће или не може да прими исплату, јер то би било апсурдно с обзиром на то да је обавезан на пријем исплате. С друге стране, остаје дужност примаоца да извести упутиоца ако упућеник одбије да изврши престацију.

У даљи стадијум улази упутница ако упућеник прихвати упућени позив да изврши престацију примаоцу, ако прималац прихвати упућени позив да прими престацију од упућеника или ако обојица прихвате упућене им позиве. У овим случајевима ради се, наравно, о прихватањима према упутиоцу. Штавише упутница уопште не мора пролазити стадијум неприхваћене упутнице, него може, аb ово бити издата или, тачније, закључена као прихваћена упутница у изнетом смислу. Најзад, ефект прихваћене упутнице имаће и једнострано издата упутница, ако су се упућеник односно прималац пре издања упутнице обавезали упутиоцу да ће је према њему прихватити кад буде издана. При оваквој упутници долази до обавезе упу-

ћеника (према упутиоцу) на извршење престације примаоцу, и кад упућеник није дужник упутиочев (тј. кад се не ради о упутници на дуг), односно долази до обавезе примаоца (према упутиоцу) на пријем престације од упућеника, и кад прималац није поверилац упутиочев (тј. кад се не ради о исплатној упутници). Као и у случају упутнице на дуг и исплатне упутнице при којима упутилац једностраним актом налаже извршење односно пријем престације, сад се више не може говорити о овлашћењима адресата него о обавезама адресата, и то обавезама из мандата. Притом је разлика између примаоца који је упутиочев поверилац а' који није прихватио упутницу, налог према упутиоцу, и оног који ју је прихватио у томе што ће последњи бити обавезан да првенствено покуша, макар само вансудски, наплату свога потраживања од упућеника, па ће се тек у случају неуспешног покушаја наплате моћи вратити на валутни однос. Осим тога, прималац који је прихватио упутницу, биће обавезан, као и прималац-поверилац коме је једностраним актом наложен пријем престације, да јави упутиоцу, ако је упућеник одбио да изврши чинидбу.

У случају да обадва адресата приме позив, упутница није више двоструко овлашћење него двоструки мандат. Теорија, углавном, стоји на становишту да је овлашћење садржано у мандату, па да стога и у овом стадијуму упутница остаје двоструко овлашћење, иако је у исти мах и двоструки мандат. Међутим, то мишљење не можемо прихватити, јер слободан избор да ли ће се нешто учинити (тј. овлашћење) не може бити садржан у обавези да се нешто учини. Овлашћење и обавеза нису у односу надређеног и подређеног појма већ у односу координираних појмова. Стога уводно наведена владајућа дефиниција упутнице и утолико је преуска што изриче да је упутница увек двоструко овлашћење.

Треба, најзад, приметити да упутница може засновати у једном унутрашњем односу овлашћење адресата, а у другом — обавезу адресата. На пример, ако једна фирма на својим пословним дописима има отштампан број свога рачуна код банке, то већ претставља упутницу дату адресату дописа као упућенику. У овом случају и онда кад је упућеник дужник упутиочев, у односу покрића неће настати обавеза упућеника да плати на отштампани конто, већ само овлашћење да то учини, али између фирме и банке постојаће обавеза банке, на основу ранијег уговора са упутиоцем, да прими уплате за рачун упутиоца.

Међутим, ни у овом стадијуму — у коме је настала према упутиоцу обавеза за упућеника да изврши престацију, а за примаоца обавеза да извршење прими, прималац још није стекао никаква права према упућенику. Прималац стиче право на престацију тек кад упућеник обећа њему да ће извршити престацију која је предмет упутнице, тј. кад упућеник *акцелтира* упутницу. Ако се у односу покрића налази дуг упућеника упутиоцу, упутилац не може од тог момента стављати захтеве према упућенику из односа покрића; он

ће то моћи тек ако се догоди да се угаси примаочево потраживање по акцепту, а да прималац није примио престацију или њену противредност (на пример, услед гашења акцепта због застарелости, због неискоришћења ороченог акцепта у датом року, због одрицања примаоца у корист упутиоца итд.).

Крут обавеза или, тачније, троугао обавеза између упутиоца, упућеника и примаоца се затвара. Пошто су у унутрашњим односима већ у ранијем стадијуму настале обавезе, сад се оне појављују и у спољном односу. — Узгред треба споменути да је код једне специјалне врсте упутнице, код чека, акцепт искључен.

Акцепт је једнострана изјава воље за коју, с једне стране, није довољно да је била изјављена или отпослана, а за коју, с друге стране, није потребно да за њу сазна или чак да се с њом сагласи прималац. Потребно је само да је изјава стигла до примаоца.

У акцепту ће се помињати кауза обавезивања (тзв. титулирани акцепт) или неће (тзв. апстрактни акцепт). Апстрактни акцепт је и формално апстрактан (прималац се не мора приликом наплаћивања позивати на каузу) и материјално апстрактан (упућеник кога тужи прималац не може се позвати на приговоре који проистичу из каузе). Кад је акцепт титулиран, он се обично позива на каузу из односа покрића, он је титулиран из односа покрића. Али акцепт може бити титулиран и из односа валуте.

Услед тога законици редовно дозвољавају упућенику који је тужен из акцепта само три врсте приговора:

1) приговор да до акцепта са правном важношћу уопште није дошло;

2) приговоре који проистичу из садржине акцепта, и

3) приговоре из личних односа између упућеника и примаоца, на пример, приговор компензације.

Међутим, теорија је сагласна да треба признати бар још следеће две категорије приговора:

4) приговоре да до издавања правно важеће упутнице уопште није дошло било услед фалсификовања потписа или садржине упутнице, било услед недостатака при издавању упутнице (пословна неспособност упутиоца, страх или извињавајућа заблуда упутиоца, неодржавање евентуално прописане битне форме при издавању упутнице итд.), или да је до упутнице дошло, али је још пре акцептирања престала постојати, на пример, услед опозива од стране упутиоца. Нови Италијански грађански законик изричито признаје упућенику овај приговор у чл. 1271/II. Писко, а за њим и Лебл у Писковом коментару Аустриског трговинског закона, долазе стога до закључка да акцепт уопште није апстрактан, већ да има каузу. Та кауза би била сама упутница. Упућеник се обавезује, јер постоји упутница, и наравно може да ексципира правно непостојање упутнице. Иако је тачно да упућеник има ову ексцепцију, смаграмо да се упутница не може конструирати као кауза акцепта. Наиме, кауза или разлог неког обећања или престације није неки закључени по-

сао нити правни однос, специјално обавеза, која се на том послу заснива, него су то права и дужности, тачније стицање права или престанак обавезе, укратко правни положај који обећавалац односно давалац престације жели да постигне за себе или за неко треће лице (при поклону и уговору у корист трећег). Према томе, каузу не претставља нешто што се већ збило него нешто што се жели постићи. Тако је кауза давања упућениковог акцепта намера да се ослободи извесног дуга према упутиоцу, да стекне извесно потраживање од њега или да му учини поклон, а није кауза у овлашћењу или налогу које је упутилац дао упућенику. Апстрактност упућениковог акцепта лежи, пак, у том да се прималац, кад ставља захтев према упућенику на основу акцепта, не мора позвати на ту каузу (формална апстрактност), а упућеник да се не може позвати на њу (материјална апстрактност). Стога треба остати при владајућем учењу о апстрактности акцепта, само би се могло приговорити владајућој систематизацији „приговора да упутница *de jure* не постоји“. Наиме, нема потребе да се од тих приговора образује посебна група поред оних које су у закону предвиђене. Упутница се помиње у акцепту (упућеник обећава да ће извршити престацију на коју је овлашћен односно која му је наложена на основу *упутнице*), па приговори да она не постоји проистичу из садржине акцепта (горе т. 2);

5) међутим, и у једном случају апстрактног акцепта може се упућеник позвати на каузу у унутрашњим односима: онда кад би се и у односу покрића и у односу валуте могли дићи приговори на основу каузе посла, на пример, кад би се у случају упутнице *на дуг у циљу исплате* примаочевог потраживања од упутиоца, како упућеник према упутиоцу, тако и упутилац према примаоцу могли позвати на то да су дугови у унутрашњим односима престали пре затражене исплате у спољном односу. Кад се код оваквог стицаја не би дозволило упућенику да се према примаоцу позове на приговоре који проистичу из обеју кауза, дошло би до двеју кондикција: упућеник би исплаћени износ могао кондицирати од упутиоца, а упутилац наплаћени износ од примаоца. Исплата упућеника примаоцу била би заобилазним путем враћена упућенику.

Спорно је да ли је упућеник, онда кад је обавезан према упутиоцу да изврши престацију примаоцу (код упутнице-налога на дуг, и код осталих упутница кад их упућеник прихвати према упутиоцу) обавезан и да на захтев примаоца претходно акцептира упутницу према примаоцу. Преовлађује мишљење (у аустријском праву, на пример, Лебл и Волф) да упућеник није на то обавезан, јер би се акцептом, с обзиром на његову апстрактност, одрекао приговора који би могао истаћи против упутиоца. По Писковом мишљењу, овај разлог стоји само у случају упутнице на недоспели дуг, и то за време док дуг није доспео.

Наравно, друкчије ствар стоји, ако се упућеник обавезао упутиоцу да ће упутницу пре престације акцептирати. Штавише упу-

тилац и упућеник могу уговорити да се обећање престације изврши у два узастопна степена; на пример, у случају акцептног или рамбурсног документарног акредитива обавезана је банка-упућеник да обећа примаоцу (кориснику акредитива) акцептирање трате коју корисник вуче на ту банку у часу презентирања докумената. То значи да је овде упућеник обавезан да да најпре обећање да ће дати обећање у виду меничног акцепта и, затим, приликом презентирања докумената, да да само обећање у том виду.

Најзад, поставља се питање како дејство има упућениково акцептирање упутнице на унутрашње односе. По правилу, оно дејствује само као обећање солуције или конституције дуга, дакле *pro solvendo* или *pro constituendo*, а не *pro soluto* или *pro constituto*. Међутим, у случају неких упутница, на пример у случају жироупутнице, дејствује већ обећање престације у спољном односу екстинктивно или конститутивно на унутрашње односе. Сама престација у тим случајевима уопште више не дејствује на унутрашње односе. У теорији се углавном сматра да такве упутнице нису упутнице у правом смислу.

Преносивост и опозивост. — Ако се изричито не искључи преносивост упутнице од примаоца на четврто лице (преузимаоца упутнице) или ако она из природних разлога није непреносива са примаоца (његов *ius personalissimum*), она је преносива. Неоспорно је да забрана преноса садржана у упутничевом овлашћењу или налогу упућенику и примаоцу делује само *inter partes*. Прекршај те забране од стране примаоца не чини пренос правно неважећим. Спорно је да ли исто, релативно дејство има и забрана преноса изјављена у упућениковом акцепту. Волф сматра у Кланговом Коментару Аустриског грађанског законика да има, а Еренцвајг у свом удбенику каже противно.

Најзад, док се упутница не акцептира може бити опозвана од стране упутноца. После акцепта може бити опозвана, само ако је упућеник у акцепту нагласио да је опозива. Значи, ако упућеник у акцепту ништа не каже о опозивости или неопозивости, упутница је неопозива. Ово следи из правне максиме да је свака изјава воље у праву, ако се противно не истакне, неопозива, или, другим речима, да су изјаве воље по диспозитивном праву неопозиве.

С. Акредитивна упутница

Као што је већ речено, акредитивом зовемо у овој расправи, у циљу скраћеног изражавања, неопозиви документарни акредитив у смислу ревидираних „Једнообразних правила Међународне трговинске коморе“. А пошто је акредитив једна врста упутнице, зваћемо га и акредитивном упутницом кад се укаже потреба да се истакне његов упутнички карактер.

Наш је задатак сад да испитамо акредитив у светлости правних односа које смо упознали у склопу упутнице уопште, да видимо којим изложеним типовима упутнице одговара акредитив и, нај-

зад, да утврдимо да ли се неке одредбе које важе за упутницу уопште, можда не дају применити на акредитив.

Најпре расправљамо о најпростијем а у пракси најређем случају акредитива, наиме о случају кад интервенише само једна банка: купац издаје тој банци налог да се обавезе продавцу да ће хонорисати продавчева документа, а банка саопштава продавцу да ће то учинити. После тога испитаћемо случај кад интервенише више банака.

Основни уговор. — Купац не издаје акредитивну упутницу спонтано, већ у извршењу обавезе из акредитивне клаузуле у основном уговору.

Акредитивном клаузулом продавац се обавезује да неће тражити наплату куповне цене све док не прође рок „за отварање акредитива“ а да „акредитив не буде отворен“.

А купац је обавезан да изда акредитивну упутницу оног садржаја какав је уговорен у акредитивној клаузули, односно ако извесни елементи акредитива нису уговорени у клаузули, онда у погледу тих елемената у смислу диспозитивних прописа.

На основу обавезе на отварање акредитива купац се обавезује да изврши исплату унапред. Међутим, и кад је за купопродајни уговор меродавно такво право које садржи одредбу о ослобођењу купца од претходне уплате, ако продавац постане финансиски несигуран (на пример, по § 321 Немачког грађанског законика), купац се у случају продавчеве несигурности неће моћи позвати на такав пропис, јер је одредбом да се исплата врши само уз документа заштићен од опасности да плати а да не добије робу.

Пошто је отварање акредитива равно исплати и пошто као такво спада међу главне дужности по купопродајном уговору, то у случају неблаговременог или противуговорног отварања акредитива настају за продавца права која му признаје одговарајуће позитивно право за случај купчеве доцње са исплатом. Дакле, у земљама англосаксонског права, продавац ће без пристанка купца моћи само одустати од уговора и тражити накнаду штете. По правима која разликују фиксне купопродаје од нефиксних, мора ће се најпре утврдити на основу свих околности да ли је посао фиксан или нефиксан. Ако је фиксан, моћи ће продавац одмах одустати од посла, а ако тражи испуњење уговореног начина исплате или неки други мање тежобан начин исплате (на пример, „каса уз документа“), мораће о том одмах известити купца. А ако је посао нефиксан, мораће, напротив, у случају да жели одустати од посла, претходно купцу дати одговарајући рок за накнадно испуњење преузете обавезе, тј. за отварање акредитива.

С друге стране, продавац ће бити дужан да презентира документа у року важења акредитива. Пошто презентација документа замењује испоруку робе, то је и она главна дужност, па доцња са њом има исте последице као и доцња с отварањем акредитива. Само треба истаћи да ће се овде чешће радити о фиксном року. Он

ће бити фиксан нарочито онда ако је у акредитивној клаузули уговорен краћи рок него што је продавац тражио, на пример у својој писменој понуди, јер то значи да је купац пристао на уговорени рок важења акредитива као на крајњи рок.

Акредитивна клаузула или одређује банку код које треба отворити акредитив, или право избора те банке признаје купцу, или уопште не говори о тој банци. У последња два случаја купац бира банку. Међутим, може се десити да у клаузули одређена или од купца изабрана банка неће да отвори акредитив (одбије акредитивну упутницу) или да га отвори, али постане инсолвентна и тако не буде у стању да хонорише документа.

У свим тим случајевима продавац може једнострано одредити један начин плаћања који је мање тегобан за купца од плаћања акредитивом, на пример, плаћање „каса уз документа“. Пошто се таквом одредбом смањују дужности купца, он је не може одбацити.

Питање се поставља како дејство имају раније поменуте чинице на купопродајни уговор, ако продавац неће да одреди купцу један лакши начин плаћања.

Ако је купац изабрао банку која неће да отвори акредитив или га отвори а постане неспособна за плаћање, тиме није постало немогуће извршење акредитивне клаузуле. Купац ће бити дужан да отвори акредитив код друге банке, па макар првој банци већ дао покриће, јер, како се каже, у том случају он сноси ризик инсолвенције акредитивне банке.

Међутим, ако се то деси са банком предвиђеном у акредитивној клаузули, онда настаје немогуће извршење акредитивне клаузуле због више силе, утолико што је немогуће да предвиђена банка изврши хонорисање докумената, а накнадно више не може ни продавац купцу, ни купац продавцу наметнути другу банку. У том случају раскида се купопродајни уговор.

Ако је банка одбила да отвори акредитив или је отворила акредитив и постала инсолвентна пре пријема покрића, ствар је проста. Она се компликује ако је банка пре пада у инсолвенцију добила покриће.

По утврђеној пракси која одговара и принципу о сношењу ризика, у таквом случају пита се ко је предложио банку која је у основном уговору утврђена као акредитивна банка. Ово ће се лако констатовати у свим оним случајевима кад се уговор закључује у виду писмене понуде и одвојеног писменог прихватања понуде, како то најчешће бива у трговини. Ако се утврди да је купац предложио банку, сносиће он ризик и неће губитак датог покрића моћи пребацивати на продавца. Напротив, ако је продавац предложио банку, мораће купцу надокнадити изгубљено покриће. Међутим, ако је продавцу лакше да испоручи робу него да накнади купцу изгубљено покриће (које је по вредности по правилу једнако цени) што ће бити увек кад није скочила цена роби, може продавац стати на становиште да је већ отварање акредитива деловало *pro soluto* у

валутном односу и испоручити робу с тим да не тражи исплату цене. Он ће то моћи учинити, јер је у његовој моћи да у случају немогућности извршења неке купчеве дужности уговор одржи на снази тиме што смањује односну купчеву дужност на меру могућег.

Др. Х. Вегенер заступа у својој докторској дисертацији „Bankakkreditiv im kaufmännischen Verkehr“ друкчије становиште. Он сматра да, при акредитиву који отвара од стране продавца предвиђена банка, већ отварање акредитива (акцепт) делује *pro soluto* а не само *pro solvendo* као што је то редовно код акредитива, па да продавац о уговореном року мора испоручити робу и без икакве исплате од стране банке, јер је исплата већ извршена отварањем акредитива. Али ово схватање је у опреци са садржином акредитивне клаузуле која јасно каже да је продавац дужан дати документа једино уз исплату у готовом. То излази из стереотипних речи у акредитивној клаузули: „Акредитив је платив уз следећа документа...“. Толико у погледу тврђења да тек исплата у готовом од стране банке делује *pro soluto* у валутном односу. А да у погледу односа покрића тек исплата делује *pro soluto* или *pro constituto debito*, излази из уговора између купца и банке. Ако се у том уговору помиње да ће се покриће дати по извршеној исплати акредитива продавцу, неоспорно се тим изјављује да се тек исплатом конституише дуг купца банци. Али и кад се уговара претходно покриће (редовно са доспелошћу одмах по датом налогу) и кад се не изјављује изричито који момент делује *pro soluto* на однос покрића, мора се узети по правилима тумачења да су стране (тј. купац и банка) под речи „акредитив“ разумевале оно што се обично сматра акредитивом, а то је акредитив при ком тек исплата делује *pro soluto* односно *pro constituto* на однос покрића. Најзад, из горњег излази да би, по Вегенеру, налог купца банци да отвори акредитив двојако деловао: у случају да је банка у акредитивној клаузули одређена на предлог продавца деловало би већ отварање акредитива *pro soluto* односно *pro constituto* на оба унутрашња односа; у свим осталим случајевима на њих би тако деловала тек исплата акредитива. Налог би деловао на два начина на права и дужности банке, а банка притом редовно не би знала на који начин делује, пошто редовно не зна на чији је предлог изабрана као акредитивна банка. То је, пак, апсурдно, и пракса о том не зна ништа.

Пут и хронолошки ред којим стране дају изјаве. — Купац издаје акредитивну упутницу банци или на дуг банке према њему или с тим да јој даје покриће тек поводом издавања акредитивне упутнице. У првом случају је у односу покрића дотични дуг банке, а у другом случају мандат који је саставни део акредитивне упутнице. У оба случаја продавац закључује уговор са банком („даје јој налог“). Дакле, и ако продавац има потраживање према банци, не може једностраном изјавом наложити банци отварање акредитива, а не може зато јер се налог у овој прилици не односи

само на исплату дуга трећем лицу, него и на испитивање докумената са свим ризиком који доноси овај посао, и на неке друге дужности. Наиме, све то отежава дужников положај при плаћању, па дужник није на то обавезан већ по свом својству дужника. Међутим, банка која је објавила да се бави акредитивним пословима, ако неће да прими налог, мора то јавити одмах купцу, иначе одговара за штету. А ако је банка у пословној вези са купцем, па ништа не одговори на купчев налог, сматра се, у смислу свуда прихваћених правних правила, да га је прихватила.

Акредитивну упутницу не издаје купац директно продавцу (примаоцу), него индиректно, преко банке. Банка преноси ово саопштење купца продавцу кад му доставља свој акцепт.

Пошто је прималац акредитивну упутницу која му се тако саопштава већ унапред прихватио приликом закључивања акредитивне клаузуле, он је не мора поново прихватати, да би дошао у положај примаоца који је упутницу примио према упутноцу. Стога је он већ самим саопштењем упутнице обавезан да продужи са чекањем исплате на бази валутног односа све док безуспешно не позове банку на хонорисање докумената. Исто тако је обавезан према купцу на дужности вигиланције примаоца у том стадијуму: да позове банку на хонорисање докумената и да о нехонорисању одмах извести купца.

Дакле, како за банку (упућеника), тако и за продавца (примаоца) акредитивна упутница одмах по свом издању заснива обавезе, па акредитив није упутница која би најпре пролазила кроз стадијум двоструког овлашћења, него упутница која одмах улази у стадијум двоструког налога.

Даље, акредитив је упутница по којој упућеник (банка) приликом пријема упутничевог (купчевог) налога изричито презимља обавезу не само да ће извршити наложену престацију него и да ће претходно акценитирати упутницу према примаоцу (да ће му отворити акредитив).

Акцепт је увек апстрактан. Особеност овог акцепта јесте да је обавеза по њему везана по правилу на рок (рок важења акредитива) који се у њему наводи, а који је у пракси увек краћи од рока застаревања за упутнице уопште. Затим је особеност акцепта у том што је банка дужна да хонорише и документа о делимичним испорукама (чл. 36 Правила), ако противно није наведено у акцепту, док по позитивним грађанским правима, за разлику од меничног права, поверилац није дужан да прими делимично испуњење дуга, чак и ако је дуг правно дељив, осим ако је противно уговорено.

Ако је налогодавац пропустио да одреди неке модалитете отварања акредитива, банка ће у погледу њих морати поступити у смислу важећих диспозитивних прописа. Тако, ако купац пропусти да наведе акредитивна документа, банка ће прописати документа која су узансама одређена за такав случај пропуста.

Исто тако ће диспозитивни прописи одлучивати о том шта важи, ако банка пропусти да у извештају о отварању акредитива наведе поједине елементе акредитива, на пример, да ли је опозив, преносив, дељив итд.

На овом месту треба поменути једну неправилност неких филијала наше Народне банке при саопштавању продавцима (нашим корисницима) да су им за рачун иностраног купца отвориле акредитив. Наиме, на односним саопштењима отштампана је следећа примедба: „Народна банка придржава себи право регреса за случај да се накнадним прегледом докумената од стране иностраног кореспондента утврди њихова неисправност, те би Народна банка због тога или из других разлога морала да врати примљено покриће. Исто тако, Народна банка придржава себи прво регреса за случај да је исплату докумената извршила пре пријема покрића, али јој ово из горе наведених разлога не буде достављено...“ Овде се нормира дужност продавца да врати исплаћени износ ако банка буде морала вратити примљено покриће или ако не прими покриће: прво, из разлога што се прегледом докумената од стране иностраног кореспондента утврди њихова неисправност и, друго, из других разлога. Што се првога тиче, банка је по неопозивом акредитиву „с обавезом“ дужна да хонорише објективно исправна документа. Стога претставља недозвољено и, осим тога, у страном свету неуобичајено умањење те дужности ако банка чини своју обавезу зависном сем од објективне исправности докумената још и од тога да их њен кореспондент утврди као исправне. Истина, банка може погрешити и хонорисати објективно неисправна документа, али, ако је њена заблуда извињавајућа, она ће моћи *ex lege* захтевати повраћај исплаћеног износа, па нема потребе да се то њено право изричито истиче у извештају. — Што се тиче другог ограничења банчине обавезе, не види се који су то „други разлози“ због којих би банка морала вратити већ примљено покриће. Напротив, кад се ради о продавчевој дужности враћања исплате, зато што банка „из других разлога“ не може да прими покриће, јасно је да се мисли на неспособност банчиног кореспондента за плаћање, на инострану забрану трансфера плаћања и друга *acta principis*. Акредитив, пак, треба да заштити продавца баш и од таквог ризика. Стога, друго ограничење претставља недозвољено преваљивање ризика са банке на извознике, ризика који може бити последица и недовољног обезбеђивања покрића од стране акредитивне банке. Дакле, ово ограничење је негација смисла и сврхе акредитива.

Предмет акредитивне упутнице. — Пошто отварање акредитива (акцептирања упутнице од стране упућеника) делује у унутрашњим односима увек *pro solvendo* односно *pro constituendo*, а тек исплата акредитива — *pro soluto* односно *pro constituto*, то предмет акредитивне упутнице није никад обећање престације него увек престација сама.

Особеност наложене престаџије јесте да се врши уз против-престаџију: предају докумената. Пошто банка при исплати ради у своје име а за рачун купца, то ће она стећи у своје име а за рачун купца и својину на документима, а у случају традиционих хартија и на роби, тј. стећи ће их као куповни комисионар. Стога ће бити потребан посебан акт за пренос својине на документима и, евентуално, на роби на купца.

Престаџија банке у валутном односу нема никад дејство *pro constituto*, него увек *pro soluto*, јер она се предузима увек да би се измирило неко потраживање примаоца од упутиоца. Тај однос има у великој већини случајева купопродају као каузу, али се као кауза јавља каткад и уговор о делу, нарочито уговор о монтажи или о изради планова. Тада се, наравно, документа не односе на робу него их сачињавају у случају монтажног уговора листе о споразумно обрачунатом радном времену корисничког пресонала при монтажи и пуштању у погон, колаудациони записник и слично, а у случају уговора о изради планова — или сами планови (ако су тако прости да их банка може идентификовати) или потврде напутиоца о пријему планова.

У односу покрића престаџија банке има дејство *pro soluto* ако је банка пре примања налога за отварање акредитива била дужник купчев, а ако то није била, онда у односу покрића лежи мандат, на који престаџија има дејство *pro soluto* ако је купац исплатио банци покриће пре исплате, а *pro constituto* ако покриће треба платити по исплати.

Опозивост и преносивост. — Као што смо видели, у случају упутнице уопште, сматраће се да је упућеник дао неопозив акцепт, ако је пропустио да се у акцепту изјасни о опозивости акцепта. Напротив, у случају акредитивне упутнице сматраће се да је такав акцепт опозив. Исто тако, ако купац у налогу банци пропусти да се изјасни о опозивости, банка ће бити обавезана да отвори опозиви акредитив.

Каква је разлика у последицама између неопозивог и опозивог акредитива?

Ако је купац дао налог банци да отвори неопозиви акредитив, он га може опозвати и изменити под условом да његов опозив односно измена стигну банци пре него што је извештај банке о отварању неопозивог акредитива стигао кориснику. А ако је банка отворила кориснику опозив акредитив, може се он опозвати и изменити према кориснику све док нису документа хонорисана, дакле, и у међувремену од презентације докумената до њиховог хонорисања.

Из тога произилази да се опозиви акредитив отвара да би се купцу резервисао опозив до часа исплате. Али, како се у саопштењу о отварању опозивог акредитива не јавља зашто је акредитив опозив нити на чију иницијативу је опозив, то је банка овлашћена да га опозове и на своју иницијативу, на пример, зато што није при-

мила обећано покриће. Ради се, дакле, о случају уговарања једног термина који има далекосежније последице од жељених.

Уједно околност да акредитивна банка може на своју иницијативу у свако доба да опозове своје обећање значи да она није обавезана на престајацију него само овлашћена. То, пак, даље значи да опозиви акредитив није као неопозиви акредитив двоструки налог, него да је налог само у односу између купца и продавца, док је у односу између купца и банке овлашћење.

У погледу преносивости акредитива имамо исту ситуацију као са опозивошћу акредитива. Противно упутници уопште, акредитив је по диспозитивним прописима непреносив.

Док је спорно да ли забрана преносивости изјављена у акцепту обичне упутнице има апсолутно дејство, ван спора је да таква забрана у извештају о отварању акредитива чини пренос акредитива ништавим. У случају акредитива може бити говора само о преносу акцептиране упутнице (продавчевог потраживања од банке по отварању неопозивог акредитива). Тај се пренос врши цесијом или тако што продавац изда акредитивни налог банци која му је отворила акредитив, у корист једног четвртог лица (новог корисника преузимаоца акредитива). Неправилно пракса зове овај акредитив субакредитивом, јер овде се не ради о субасигнацији (Unteranweisung) коју издаје упућеник, него о даљој упутници (Weiteranweisung) коју издаје прималац по првобитној упутници.

У оба случаја преноса банка исплаћује акредитив тек кад прикупи како документа прописана првобитним акредитивом, тако и она која пропише корисник тог акредитива приликом цесије или издавања „субакредитивне“ упутнице. Наиме, преузималац, који је редовно сублиферант продавчев, неће моћи презентирати документа која су прописана првобитним акредитивом, ако његова фактура и отпремна документа буду гласили на сировине или полусировине од којих ће продавац тек израдити продани продукт. Али, иако буде сублиферантова роба идентична са робом коју треба да лиферије први корисник, фактура лиферанта неће одговарати, јер ће садржавати цену нижу од цене погођене између корисника (продавца) и упутиоца (купца) по првобитном акредитиву, за онолико колико износи посредничка провизија продавца, затим, отпремна документа сублиферанта гласиће на дестинатара и на одређене различите јод оних који су прописани првобитним акредитивом, итд. Зато је разумљиво да банка неће извршити исплату док јој се не презентирају оба комплекта докумената или — што се своди на исто — док првобитни корисник не замени код банке преузимаочева документа својим документима, тј. оним документима која су прописана првобитним акредитивом.

Треба истаћи да се преносом акредитива на новог корисника ништа не мења у валутном односу између првобитног купца и првобитног продавца. Дакле, ако документа о испоруци робе у року важења акредитива не буду презентирана, купац ће упркос прено-

су акредитива имати сва она права према продавцу која му припадају у случају продавчеве доцње.

Практична разлика између преноса цесијом и субакредитивом лежи само у том што банка у случају отварања субакредитива неће против преузимаоца имати приговоре из свог односа према првом кориснику.

Више банака интервенише. — До интервенције друге банке може доћи у случају промене места плаћања (домицила) по акредитиву. До такве промене, која се у пракси зове „пренос акредитива у друго место“, може доћи само код преносивих акредитива, кад су већ акцептирани (отворени), и то на захтев, ризик и трошак корисника. При преносу у друго место може се радити о преносу на филијалу или централу акредитивне банке или на једну другу банку. Тек у последњем случају ради се о интервенцији друге банке. Њена интервенција има значај преузимања дуга прве банке, па после преноса нова банка улази у упутнички нексус са свим обавезама и правима прве банке.

Много чепћи случај интервенције друге банке имамо већ при редовном отварању акредитива. Наиме, тада купац издаје налог својој домаћој банци („кореспондентној банци“) да она отвори продавцу акредитив код своје иностране везе за рачун купца. Тиме се налаже домаћој банци да изда акредитивну упутницу по којој ће инострана банка бити упућеник (акредитивна банка) а продавац-прималац (корисник).

У погледу налога домаће банке иностраној не може бити сумње да је тај налог акредитивна упутница, иако акредитивна упутница нарочите врсте. Наиме, она је таква акредитивна упутница коју упутилац (домаћа банка) издаје, додуше, у своје име али не и за свој рачун, док у нормалном случају упутилац издаје упутницу и у своје име и за свој рачун. Домаћа банка издаје упутницу за рачун купца, дакле, једног лица ван нексуса ове упутнице. То има последицу да валутни однос по овој упутници неће бити у односу између примаоца (продавца) и упутиоца (домаће банке), него између примаоца и једног четвртог лица (купца). А околност да се упутница издаје у име упутиоца доводи до тога да ће однос покрића бити као обично у односу између упутиоца (домаће банке) и упућеника (акредитивне банке). Однос покрића настао би између упућеника (акредитивне банке) и купца, само кад би домаћа банка дала налог за отварање акредитива у име купца, тј. кад не би била само купчев налогопримац него и његов пуномоћник. Међутим, то се не догађа у пракси. Кад домаћа банка посредује између купца и иностране, акредитивне банке при отварању акредитива, она не наступа као пуномоћник купца.

Тешкоће настају при конструкцији купчевог налога домаћој банци. Налог гласи на издавање акредитивне упутнице, а пошто није намера страна да већ то издавање има дејство *pro soluto* на однос валуте, не би се могло узети да је купчев налог акредитивна

упутница. Он се може конструисати само као налог банци на закључење једног правног посла у своје име а за рачун налогодавца, дакле, као комисиони налог.

Домаћа банка не одговара купцу за пропусте иностране банке, али би требало да одговара *ob culpa in eligendo et in inspiciendo* ако је она изабрала инострану банку, а само *ob culpa in inspiciendo* ако је купац домаћој банци одредио инострану банку. Одговорност *ob culpa in inspiciendo* садржава у себи и дужност домаће банке да контролише документа која је инострана банка већ хонорисала и да притом заштити интересе купца тако да на пример по потреби одбије давање покрића иностраној банци, односно да тражи повраћај већ датог покрића, макар и путем судског процеса, наравно у своје име а за рачун купца, — као што већ јесте дужност комисионара.

Међутим, банка у купчевој земљи не мора ићи тако далеко да банци у продавчевој земљи даје налог на отварање акредитива. Она може од ове друге банке тражити да само извести (нотифицира, авизира) продавца да му је отворен акредитив код прве банке. Каже се да је тада акредитив за продавца „домцилиран у иностранству“. Тада је банка у земљи купца — акредитивна а банка у земљи продавца кореспондентна која се специјално у овом случају зове авизирајућа. Авизирајућа банка тада извештава продавца да му је банка у земљи купца отворила акредитив, али додаје да ће продавцу хонорисати документа уколико пре њихове презентације добије покриће, а као што је напред речено, покриће се може састојати и у овлашћењу на телеграфски рамбурс по извршеној исплати акредитива. На поменути изјаву је банка овлашћена, јер ако накнадно добије покриће од купчеве банке она ће тиме бити овлашћена и да хонорише документа за рачун те банке.

Даљи случај интервенције друге банке имамо при „потврђивању“ акредитива. По старијој и још увек доста раширеној терминологији, потврђени акредитив је синоним за неопозиви и ту нема, наравно, интервенције једне даље банке. Међутим, по новијој терминологији коју су прихватила и Правила, банка може потврдити само акредитив који је отворен код једне друге банке. Продавац закључује с купцем акредитивну клаузулу која купца обавезује на отварање потврђеног акредитива онда кад нема довољно поверења у банку код које треба да се акредитив отвори. Потврдом акредитива потврђујућа банка приступа обавези акредитивне банке као солидарни садужник. При таквом стању ствари продавац би могао направити ту злоупотребу да изврши две испоруке исте поруџбине и затим двапут наплати вредност поруџбине, презентирајући документа једне испоруке код акредитивне банке а документа друге испоруке код потврђујуће банке. Да се то не би десило, обавезане банке обично извештавају продавца код које ће банке презентирати документа. Најчешће потврђујућа банка саопштавајући продавцу потврду акредитива јавља му уједно да је акредитив „payable à nos

caisses“. Ово доводи до нарочите конструкције приступања дугу од стране потврђујуће банке. Она постаје примарно обавезна на хонорисање докумената. Акредитивној банци могу се презентирати документа само ако не успе наплата од потврђујуће банке, при чему је довољно да је наплата само вансудски покушана. Потврда акредитива налази се тад по свом ефекту између кумулативног и приватног преузимања дуга.

Најзад, о потврђивању је и онда реч кад акредитивна банка нема довољно поверења у купчеву банку која јој је издала налог на отварање акредитива, па од ње затражи да тај налог потврди једна трећа банка у коју акредитивна банка има поверење. Како је купчева банка у овом случају упутилац по акредитивној упутници, ради се о добијању гаранције за извршење упутничевих обавеза према упућенику. Дакле, потврда налога купчеве банке од стране треће банке претставља приступање те банке обавезама купчеве банке у својству солидарног садужника, па ће акредитивна банка моћи да бира од кога ће затражити покриће, да ли од банке налогодавца или од потврђујуће банке. — У пракси обично хонорисана документа иду банци-налогодавцу, а покриће се тражи од потврђујуће банке.

III. ЗАКЉУЧАК

Испитивање неопозивог документарног акредитива доводи до ових закључака:

- 1) Неопозиви документарни акредитив је упутница. Покушаји да се супсумира под неки други правни институт нису успели, а да се од њега образује правни институт *sui generis* нема потребе.
- 2) С друге стране, документарни акредитив је атипична упутница. Он није централан него граничан случај упутнице.

Др. Богдан Прица

ДИСКУСИЈА

О ОРГАНУ СТАРАТЕЉСТВА

Старатељство је установа чији је циљ да пружи заштиту лицима која нису у могућности да се сама брину о себи или да штите своју имовину, права и интересе. Ту спадају малолетници, лица која су делимично или потпуно лишена пословне способности због слабоумности и умоболности, и остали случајеви када је потребно заштити права и интересе одређене особе која није у стању да то сама чини. Старатељство има карактер установе општедруштвеног значаја. То значи да је уствари држава старалац и да она остварује старање преко органа старатељства који врши своје деловање и послове било непосредно, било посредно у заједници са нарочито постављеним стареоцима.

Овакво решење које се постепено усваја у савременом праву пружа несумњиво најбољу гаранцију да ће се водити довољна брига и озбиљна пажња о правилном збрињавању и заштити лица која се налазе под старатељством. Овде као најзначајнији проблем јавља се свакако питање ко треба да буде орган старатељства, јер од способности, преданости, сналажљивости, залагања и експедитивности овог органа зависи да ли ће старатељство правилно функционисати.

Код нас се то питање постављало приликом доношења Основног закона о старатељству из 1947, а и данас се оно поново поставља. Приликом доношења Основног закона о старатељству предложана су два решења: 1) да органи старатељства буду судови, 2) да органи старатељства буду народни одбори. Тада је победило друго мишљење из ових разлога: а) што народни одбори раде брже од суда, јер делују по властитој иницијативи, делују чим се зато укаже потреба; б) што они боље него судови познају месне и личне прилике грађана; в) што у њихову надлежност спада оснивање и вођење установа социјалног старања и васпитања.

Народни одбори су дакле у могућности да предузму на време подесне мере и да пруже брзу и ефикасну заштиту лицима која се налазе под старатељством. У смислу тога и чл. 3 наведеног закона прописао је да су органи старатељства извршни одбори средских, градских, и реонских народних одбора. У извршним одборима ову дужност вршили су референти који у већини случајева због преоптерећености и недовољног познавања старатељских проблема нису могли да правилно врше ову значајну друштвену улогу. Доношењем Општег закона о народним одборима од 1 априла 1952 укинути су извршни одбори који су по наведеном пропису били одређени као органи старатељства. Упутством о организацији народних

одбора од 15 јула 1952 предвиђено је да ће ову дужност вршити савети за социјалну политику среских народних одбора и одбора градских општина. Ово решење је привремено и важиће вероватно док се не донесу измене и допуне Основног закона о старатељству где ће се прописати и одредити ко ће вршити улогу старатељских органа.

У последње време о решењу овог значајног питања појавила су се у нашој јавности четири разна мишљења и предлога (1). По првом предлогу ову дужност вршио би посебни службеник кога би бирао и разрешавао народни одбор. Тај би службеник радио у савету за социјалну политику народног одбора и решавао би у првом степену сва питања старатељства. У другом степену та би питања решавао савет за социјалну политику народног одбора. То би уствари био досадашњи систем са малим изменама.

По другом предлогу ову дужност требало би поверити старатељским већима која би била организационо везана уз савете за социјалну политику народних одбора. Та би већа била састављена од једног сталног члана са правном спремом и два члана већа. Сталног члана бирао би народни одбор, а већнике би бирале друштвене организације. Стални члан вршио би улогу претседника већа. Веће би доносило своје одлуке на заједничким састанцима. Против њихових одлука жалбе би се могле улагати савету за социјалну политику надлежног народног одбора.

У трећем предлогу се истиче да би најзгодније било ову дужност поверити старатељском судији који би радио у оквиру савета за социјалну политику народног одбора. Тога судију бирао би и разрешавао надлежни народни одбор. Његов положај био би донекле сличан положају судије за прекршаје. Старатељски судија требало би по могућности да буде правник. Он би решавао у првом степену све старатељске послове, а против његових решења могла би се уложити жалба савету за социјалну политику народног одбора.

По четвртном предлогу ову ствар најбоље би било оставити у надлежност народних република да је оне реше према својим посебним условима.

Сви ови предлози имају исти циљ и жељу да питање старатељства реше на што бољи и прикладнији начин. Дакле, разлике не постоје у циљу него у начину остварења. Да би се дао одговор на питање које би решење било најцелисходније усвојити, потребно је свакако претходно утврдити надлежност и задатке органа старатељства. Према обиму и значају његова пословања може се одредити и проценити ко би био најподеснији да врши ову дужност.

Органи старатељства по нашем законодавству имају широку надлежност. Много ширу и одговорнију него што су имали по праву

---

(1) О органу старатељства објављено је неколико написа у дневној штампи и часописима. Анали су такође са чланком Михаила Ступара, који је објављен у бр. 1 за 1953, покренули дискусију о овој ствари. И ово моје излагање нека послужи као прилог да се тај значајни проблем свестрано проучи и расправи пре него што се приступи његовом законском решењу.

старе Југославије. Тако органи старатељства решавају поред питања из старатељског права и многа питања из родитељског права. Они стварно врше надзор над радом родитеља и решавају спорна питања између родитеља у погледу вршења родитељског старања. Они могу доносити одлуке о ограничењу родитељског права, о одузимању деце од родитеља кад ови запусте дечје подизање, тј. чување, васпитање и образовање. Органи старатељства исто тако искључиво су надлежни за сва питања која се односе на усвојење. Пред њима се усвојење закључује, они доносе одлуке о томе да ли се усвојење може дозволити, као и одлуке о поништењу и раскиду усвојења.

Вршење њихове дужности је врло осетљиво и одговорно, јер су они дужни да воде рачуна како о личности тако и имовини, правима и интересима штићеника. А број штићеника, а нарочито малолетних, је врло велики. Готово једна половина становништва земље налази се под старањем и надзором органа старатељства. Они треба да воде бригу да ти штићеници буду добро чувани и заштићени и да буду правилно васпитани и образовани за корисне чланове друштва.

Послови које је орган старатељства надлежан да изврши могли би се разврстати у следеће три групе:

1) предузимање општих мера (мере за збрињавање деце која немају родитеља или чији су родитељи неспособни или неподобни да то врше);

2) решавање правних питања (доношење одлука о ограничењу родитељског права, о поништењу и раскиду усвојења, избору и смењивању стараоца и о пуноважности послова које би извршио штићеник без одобрења);

3) вршење техничких послова (проверавања старатељских рачуна и извештаја, вођење старатељских књига).

Пословање органа старатељства је дакле многоструко. Обично се мисли да су ови органи надлежни да решавају обична техничка питања, питања која би могао вршити сваки грађанин. Како се из горе наведеног види ствар стоји друкчије. Дужност органа старатељства могу правилно да врше људи широког образовања и разумевања, они који би тај посао вршили са много преданости, љубави, осећања, једном речи они који умеју да осете проблеме и да их решавају онако како интереси штићеника то захтевају. Према томе људи којима би се поверила ова значајна друштвена дужност треба да добро познају и правне и друштвене проблеме.

Кад се ствар тако постави, онда од предложених решења треба усвојити оно које најбоље одговара циљу и задацима установе старатељства. Питање ко ће бити орган старатељства треба свакако решити на једнообразан начин, то значи решити га савезним законом а не законима народних република. Остаје да се изабере једно од предложених решења, или да се та дужност повери посебним референтима, или старатељским већима, или старатељским су-

дијама у оквиру народних одбора. Свако од ових решења има своје предности и своје недостатке. Ваља усвојити оно које има више предности него недостатака.

Решење по коме би дужност органа старатељства вршили посебни референти у народним одборима не би могло потпуно задовољити. То би значило да се усваја у начелу досадашњи систем који није дао у пракси добре резултате. На тај би се начин омогућило да се на ову дужност постављају људи без довољно спреме и познавања. Тај посао где се свакодневно преплићу и укрштају правна и социјална питања могао би вршити најбоље човек који има правну спрему. Сматрам да онај који нема правне спреме и образовања не би могао правилно вршити нарочито оне старатељске послове који се односе на решавање чисто правних питања.

Решење по коме би ту дужност вршила старатељска већа има такође своје недостатке. Већа су гломазна тела која не би могла брзо и ефикасно доносити своје закључке. Органи старатељства треба међутим да одлучују брзо, јер некада само брзе одлуке могу бити ефикасне и целисходне, а нарочито оне које се тичу чувања, образовања, спремања и обезбеђења малолетника и других штићеника. У већу као колективном телу одговорност се расплињује, а отуда се појављује бојазан да интереси штићеника не буду занемарени.

Изгледа дакле да би најбоље било поверити послове старатељства посебним судијама са правном спремом који би радили у склопу народног одбора као што раде и судије за прекршаје (2). Старатељског судију бирао би и разрешавао народни одбор. Његов положај, услови и начин избора и разрешења одредили би се посебним законом. Старатељски судија решавао би у првом степену сва старатељска питања сем општих мера. Против његових решења незадовољне стране могле би уложити жалбу савету за социјалну политику надлежног народног одбора. Тај би савет такође био надлежан да прописује и опште мере о вршењу старатељства.

Сматрам да би ово последње решење најбоље одговарало циљу и задацима установе старатељства и да би се на тај начин најправилније обезбедили интереси штићеника.

Др. Мехмед Беговић

ПИТАЊЕ ПРАВНЕ ЛИЧНОСТИ РАДНИХ КОЛЕКТИВА

Ово питање је постало актуелно са доношењем Закона о управљању предузећима. О правној личности радних колектива дискутује се на име нарочито у вези са установом права управљања и познатим даљим развитком привредних предузећа и других

(2) У прелазним наређењима могао би се учинити изузетак и овласти народне републике да за извесно време могу постављати за старатељске судије и лица која немају правну спрему. На тај би се начин узели у обзир услови извесних република које не би имале засад довољан број правника за старатељске судије.

наших привредних организација. Притом се обично поставља питање: ко је стварни субјект права управљања — привредно предузеће или радни колектив. У дискусији по овоме питању полази се обично од претпоставке да су изрази „радни колектив“ и „привредно предузеће“ уствари само два различита имена или назива једне исте друштвено-привредне и правне установе, тј. једне исте привредне организације, којој је у првим или почетним стадијумима њеног развитка више одговарао назив „привредно предузеће“, док је пак доцније, с обзиром на њен даљи развитак и преображај, тај њен првобитни назив постао неадекватан и нецелисходан тако да је сад потребно да буде замењен називом „радни колектив“ као адекватнијим и бољим. У основи се дакле није правила стварна разлика између тих двеју различитих друштвених појава, већ се све сводило на објашњавање датих квалитативних промена у развитку самога предузећа као привредне организације. Тако на пример проф. *Растовчан*, говорећи о развоју привредног предузећа после доношења Закона о управљању предузећима, а посебно о развитку правне личности предузећа у вези са развитком права управљања, поред осталог каже: „Прије је (тј. пре доношења Закона о управљању предузећима — А. Ј.) субјект права управљања било државно предузеће као државни орган. Данас је то предузеће као колектив радника и службеника и уједно као државни орган. У даљњем развоју ће то бити само предузеће као колектив радника и службеника“ (1). У даљем развоју, каже проф. *Растовчан*, а то с обзиром на развитак који је у међувремену већ остварен значи: да је стварно већ сад субјект права управљања само предузеће као колектив радника и службеника, другим речима, да сад имамо само један правни субјективитет исте привредне организације и то у лицу радних колектива. Значи управо да ту имамо опет само једно биће, друштвено и привредно.

Ово схватање о истоветности појма привредног предузећа и појма радног колектива, тј. схватање предузећа као једног колектива радника и службеника, тако да је појмом предузећа као привредне организације обухваћен и сам појам радног колектива као удружења или асоцијације непосредних произвођача, — могло је раније бар унеколико, бити заступано и брањено чак и са гледишта постојећих правних прописа. Иако се разлика између једног и другог правног института — радног колектива као таквог и привредног предузећа као једног облика организације општенародне имовине, које и Закон о управљању предузећима (чл. 1) назива и општенародном имовином — могла врло лако уочити и из самога законског текста, нарочито из уводних и општих одредаба. Тај је закон, истина, као што је познато, рађен доста брзо, али су сви

(1) Проф. П. *Растовчан*: Прилог проблематици општенародне имовине и права управљања том имовином, „Архив“, бр. 1/52, стр. 26. „Сматрајући право надградњом на производне одношаје, марксистичка правна теорија мора, каже проф. *Растовчан*, иза сваке правне особе разоткрити живе људе, производни односи којих долазе до изражаја у форми правне особе.“

његови основни појмови и установе у њему ипак доста јасно, иако по правилу само укратко, изражени и формулисани. Наиме, однос између ове две правне установе, и по духу и по тексту истога закона, сводио се уствари на однос правног субјекта према правном објекту, — јер су тим законом државна привредна предузећа, тј. фабрике, рудници и томе сл., као општенародна имовина, дакле као једна посебна категорија имовинскоправних објеката, дата на управљање радним колективима који су у односу на ту имовину несумњиво стекли својство субјекта права. Иако притом и сама привредна предузећа према прописима Основног закона о државним привредним предузећима од 24 јула 1946 (чл. 2, ст. 1), — а овај закон је и сад на снази, — имају својство посебног правног лица. То је све несумњиво, мада се сматра да је једна таква правна ситуација, ситуација у којој једно правно лице управља другим, неправилна и да она управо одговара систему тзв. административног управљања привредом (2). Што значи да то није у складу с новим привредним системом који се сад изграђује.

У вези с тим треба такође напоменути да је од доношења Закона о државним привредним предузећима (1946) до доношења Закона о њиховој предаји радним колективима на управљање (1950) у дефиницији појма привредног предузећа као најважнијег облика привредне организације, истицан и стављан на прво место имовински односно привредни елемент а не друштвени односно људски елемент. Предузећа су тада обично дефинисана и схватана као једна „организована имовина“ или просто као једна привредна „фондација“ или установа која врши неку привредну делатност, тј. која се — у једном или другом облику — бави производњом или прометом економских добара на рачун државе. Држава пак, према поменутом Основном закону из 1946, и оснива привредна предузећа „у циљу организовања, искоришћавања и развијања привредних снага земље, задовољења потреба народа, и јачања државног привредног сектора“ (чл. 1, ст. 1). Осим тога, треба напоменути да и сам Закон о управљању предузећима из 1950 тако исто говори о предузећима као општенародној имовини (чл. 1), — чиме је опет наглашен овај исти имовински елемент у појму предузећа као привредне организације. У појму предузећа односно привредне организације као такве (привредне организације у ужем смислу речи) више долази дакле до изражаја организација одређене привредне делатности и имовине намењене остварењу одређеног привредног циља. Међутим, у појму радног колектива као таквог у првом реду се наглашава људски или друштвени момент; затим момент друштвено-политички и правни, тј.

(2) Тако Рудолф Леградић: Неколико правних питања у вези с новим привредним системом, „Наша стварност“, бр. 6/53, стр. 104 и сл. „У систему административног управљања привредом — каже др. Леградић — сва та „права управљања“ на основу којих су привредне и друге државне организације испупале као економски и правни субјекти, претварала су истовремено ове и у о б ј е к т е државне администрације. Правни субјекти били су дакле редуцирани на објекте тзв. административно-оперативног управљања, односно руковођења“ (стр. 109).

идеја асоцијације људи као непосредних произвођача, људи који се удружују у једну ужу заједницу у облику предузећа, радне задруге и сл., да би на тај начин могли производити средства потребна за живот и да би заједнички управљали тим средствима. Мада се иначе и у самом ужем појму привредне организације обично подразумева и људски односно друштвени елемент. Јер је јасно да нема организације у којој људи као такви на неки начин не би били учесници.

Али, кад на пример имамо два законска прописа, од којих један (чл. 2, ст. 1, Основног закона о државним привредним предузећима из 1946) каже: *да државно привредно предузеће има својство правног лица*, а други (чл. 1, ст. 1, Закона о управљању предузећима) каже: *да државним привредним предузећима као општеном имовином у име друштвене заједнице управљају радни колективи*, — онда је мислимо сасвим јасно да се ту прави нека разлика између та два појма — појма општеном имовине организоване у облику предузећа и појма једне организоване групе непосредних произвођача која под именом радног колектива управља том имовином. И због тога би остало само да се утврди и постојање правне личности радног колектива као таквог. — Осим тога, треба имати у виду да је по Закону о државним привредним предузећима из 1947 одређена општеном имовина давана на управљање *предузећу* (чл. 2 и 25), док се по Закону о управљању предузећима из 1950 општеном имовина даје на управљање *самим радним колективима* с тим да они њом управљају „у име друштвене заједнице“ (чл. 1). И тако се и одговорност преноси са предузећа на радни колектив који на тај начин постаје носилац ове грађанскоправне одговорности према друштвеној заједници односно држави.

Међутим, наведено разликовање између радног колектива као таквог и предузећа као општеном имовине — до којег се раније могло доћи само једним пажљивим тумачењем закона — са доношењем (1953) Уставног закона Федеративне Народне Републике Југославије признато је и формално. Однос радног колектива према друштвеној заједници добио је, нарочито у грађанскоправном погледу, свој одређенији облик, — чиме је омогућена правилнија правна обрада питања о њиховим међусобним имовинским правима и обавезама. Наш Уставни закон у чл. 6, у коме су несумњиво „озаконене све досад развијене форме самог управљања произвођача у привреди“ (3), прописује да се самоуправљање произвођача у привреди састоји нарочито: 1) *у праву радних колектива да управљају привредним организацијама* непосредно и преко радничких савета, скупштина земљорадничких задруга и других претставничких органа које сами бирају и опозивају; затим, 2) *у праву привредне организације да самостално утврђује своје при-*

(3) Тако Стеван Габер: Општествено-политичките основи на нашата нова уставност, „Преглед“, бр. 1/53, стр. 40 и сл.

вредне планове; да по извршењу друштвених обавеза самостално располаже дохотком организације, при чему се организацији гарантује законом одређени минимум; даље, у праву привредне организације да у границама свог дохотка одређује зараде трудбеника, при чему се трудбеницима у привредним предузећима законом гарантују минималне зараде из друштвених средстава.

Према томе је несумњиво да наш Уставни закон разликује појам и права радних колектива од појма и права привредне организације и да их посебно истиче као елементе у појму радничког права самоуправљања.

Уставни закон очигледно разликује две категорије имовинскоправних субјеката, и то: прво, радне колективе као такве, тј. као носиоце права управљања привредним организацијама, и друго, привредне организације као носиоце одређених привредних односно имовинских права из општег оквира права управљања као једнога од елемената у појму права самоуправљања произвођача у привреди. Значајно је пак и то што се у уставном тексту право радних колектива и право привредних организација наводе као посебни основни елементи тога појма самоуправљања. Ова пак права су на тај начин добила и уставну гаранцију, тако да се у даљој законодавној разради и правном проучавању наведених одредаба и прописа мора водити рачуна о поменутом разликовању; јер будуће законодавство може наведене одредбе, само даље разрађивати, а не може их мењати нити ограничавати или одузимати. Наведена уставна права наших радних колектива односно привредних организација нису наведена исцрпно или таксативно, већ је ту изнето само оно што је сматрано за најбитније (4).

Радном колективу, дакле, по Уставном закону (чл. 6, ст. 1) несумњиво припада право управљања привредним организацијама. А имати неко право и то грађанскоправног и привредноправног карактера, као што је ово, то истовремено значи бити правни субјект односно правно лице уопште. Кад је пак реч о правним лицима: није увек нужно да то њихово својство буде у закону или у неком другом правном пропису изрично наглашено, већ се то може и на посредан начин установити и изразити (5). Радни колектив пак има такође и свој тзв. унутрашњи персоналитет (personalité

(4) В. о томе ближе др. Јован Ђорђевић: О Уставном закону, Београд, 1953, стр. 95 и сл.

(5) В. Dr. Mihajlo Vuković: Општи dio građanskog prava, Zagreb 1951, стр. 48, бр. 231. — „Наше социјалистичко право, каже проф. Вуковић, нагиње томе да се за правну особу сматра само она творевина, којој је то својство директно или индиректно (подвукао А. Л.) признато.“ — Иначе, по овоме аутору, једино држава је правна особа и без признања тог својства неким посебним прописима (исто, бр. 230). — А кад пак знамо да радни колективи, сагласно учењу о одумирању државе, у овој области у извесном смислу супституишу државу, онда би тај изузетак, мислимо, у овоме случају могао да важи и за њих. Тим пре што је и право управљања радних колектива уствари једно оригинарно имовинско право које се стиче самим оснивањем односно привредне организације (чл. 6, in fine, Уставног закона). В. о правном субјективитету државе уопште, а посебно државе као субјекта грађанског права др. Војислав Спаић: Држава као правно лице, „Архив“, бр. 3/51.

interne), јер има и своје органе који раде у његово име. Тако, према познатом пропису Уставног закона, радни колективи „управљају привредним организацијама непосредно и преко радничких савета, скупштина земљорадничких задруга и других претставничких органа које сами бирају и опозивају...“ Што значи да су раднички савети органи радног колектива као таквог, а не органи предузећа, као што је то било предвиђено у Закону о управљању предузећима (чл. 1).

Према томе радни колектив има своју посебну правну личност, поред привредне организације односно предузећа као правног лица по Основном закону из 1946 (чл. 2, ст. 2), без обзира на то коју ћемо теорију о правним лицима прихватити, тј. независно од тога да ли је правно лице само једна фикција којом се служимо ради успешнијег и лакшег формулисања и остваривања одређених друштвених циљева (теорија фикције); или је то једна посебна колективна имовина намењена одређеноме циљу (теорија колективне имовине); или пак једна стварна правна личност, стварни правни субјект, с којим се у друштвеном и правном животу мора увек рачунати као и са правим, физичким личностима (теорија реалне правне личности). Знамо пак да нашој друштвеној и привредној стварности, као и потребама нашега друштвено-економског и правног живота, највише одговара учење по коме правна лица као субјекти права, по својој природи и функцији, нису никакве правне апстракције већ сасвим реалне друштвене и правне творевине (реалне категорије правних субјеката). И баш по овом учењу, мислимо да радним колективима треба признати својство посебног правног субјекта (6).

А то све, по нашем мишљењу, значи да радни колектив и привредна организација, а посебно привредно предузеће, нису потпуно истоветни појмови, — не само у превредноорганизационом, већ ни у грађанскоправном погледу. Постоји и мишљење да је радни колектив орган привредне организације, тј. да је право управљања „субјективно право саме привредне организације *чији је орган радни колектив*“ (7). Речено је једном, и то не без разлога, да у праву односно у правној науци нема синонима, нема речи и израза потпуно истоветнога значаја и смисла, макар то било само с обзиром на њихово етимолошко односно историско порекло, те отуда имовинска права и обавезе, дужности и одговорности радних колектива и привредних организација, по нашем мишљењу, нису и не морају увек бити истоветни. Радни колектив би, наиме, по смислу наведеног прописа чл. 6 Уставног закона, могао имати и своја посебна права и обавезе, дужности и одговорности, разли-

(6) В. Др. Леон Гершковић: Основни принципи нових привредних прописа, „Архив“, бр. 3/52, стр. 287. — „Својство правног лица, каже др. Гершковић, није дакле у нашем правном систему само фикција и изузетак, као у буржоаском праву, него нужни атрибут свих самоуправних организација, које су, усталом, основне јединице привредног система и самим тим носиоци највећег дела правног промета.“

(7) Тако Др. Андрија Гамс: Правни аспект нацрта Уредбе о управљању основним средствима привредних организација, „Економист“, бр. 5/53.

чите од права и обавеза, дужности и одговорности привредне организације као такве. Ту пре свега спадају извесна имовинска права и обавезе радник колектива према друштвеној заједници. Тако на пример по овом уставном пропису *привредној организацији* се гарантује „законом одређени минимум“ њенога дохотка, којим она по извршењу друштвених обавеза самостално располаже, — док се, с друге стране, „*трудбеницима у привредним предузећима*“ (дакле, трудбеницима као таквим а не предузећу односно привредној организацији — примедба А. Ј.) законом гарантују минималне зараде из друштвених средстава“ (чл. 6, ст. 4, Уставног закона). Минималне зараде се, дакле, гарантују само радним колективима а не и привредном предузећу којим управља радни колектив (8). А то пак све значи да и овде уствари имамо два правна субјекта, — ако не баш у строго формалном смислу, а оно бар са гледишта постојећих правних прописа о праву управљања и организацији вршења овог права у друштвеном и привредном животу. Имамо управо два правна субјекта, од који један (радни колектив) управља другим субјектом (предузећем). То је, мислимо, чињеница о којој би се такође морало водити рачуна у даљој изградњи нашега новог привредног и правног система. Иако несумњиво заслужује пажњу и мишљење по коме би се једна таква ситуација да једно правно лице управља другим, сматрала неодрживом (9).

Мишљење о неодрживости поставке према којој су наше привредне организације као правна лица објекти права управљања од стране радних колектива, могло би се прихватити као основано само утолико, уколико би појам радног колектива био у свему истоветан са појмом привредне организације, — пошто би заиста било неприхватљиво да један радни колектив управља другим. Иначе, не видимо разлога из којих једно удружење не би, у случају потребе, и по нашем праву могло да управља једним предузећем као општенародном имовином, или пак неким другим фондovima којима би по закону било признато својство правног лица. Такво једно фактичко и правно стање не би, мислимо, било супротно ни начелима ни прописима нашег позитивног права. Уколико се пак посебно тиче правне личности нашега привредног предузећа као посебног облика привредне организације, оно би се,

(8) В. и Уредбу о обезбеђењу исплате минимума платног фонда привредним организацијама („Службени лист ФНРЈ“, бр. 30/53). — Поставља се питање: да ли у овој уредби постоји извесна недоследност у изражавању наведених појмова из Уставног закона, тј. појма „минимума дохотка“ привредне организације и „минималних зарада“ трудбеника у предузећу. Требало би упоредити назив ове уредбе са текстом поменутог чл. 6, ст. 4, Уставног закона.

(9) Тако Рудолф Леградић: *цит. чланак*, „Наша стварност“, бр. 6/52, стр. 110 и сл. — „Неодржива је поставка, каже др. Леградић, према којој су социјалистичке привредне организације као правна лица објекти права управљања од стране радних колектива. Напротив, социјалистичке привредне организације као правна лица јесу сами радни колективи као организоване целине... (подвукао А. Ј.). Као субјекти колективи и могу бити носиоци права и дужности, како политичких тако и имовинских, те могу као такви иступати било према својим сопственим члановима, било према другим колективима или пак према ширим колективима чији су они чланови“ (стр. 107 и 108).

бар према досадашњим учењима, појмовима и схватањима о правним лицима, — истовремено могло схватити и као удружење и као установа или фондација. То би углавном одговарало и нашем горе изложеном разликовању у погледу правне личности радног колектива као таквог и привредног предузећа као једнога облика организације општенородне имовине намењене одређеном циљу.

Тако би, по овом нашем схватању, предузеће било правно лице као установа која је „више одвојена од људи, тако да постоји независно од њих...“ и која се као таква „састоји у првом реду из извесних материјалних средстава која су одређена да служе у извесну сврху...“ Људи пак „треба та средства да употребљавају у том циљу и они се смењују *служећи и сами као једна врста средстава...*“ Радни колектив би, по истом схватању, био једно удружење људи које се разликује од установе односно од предузећа по томе „што га сачињавају чланови који су везани тако тесно да без одређеног броја њих удружења и нема; установа пак је више одвојена од људи, тако да постоји независно од њих...“ (10) (Подвукао А. Ј.)

Радни колектив, по нашем схватању, управља предузећем као установом, у овде изложеном смислу појма удружења и појма установе. Познато је пак да се оба наведена појма могу схватити (као што се обично и схватају) и као једна јединствена привредно-организациона и правна целина, тј. један јединствени, ма да у суштини разнородни и сложени, правни субјекат. То би уствари било и једно шире схватање појма радног колектива, и то тако да бисмо имали један квалитативно нови облик правног лица које би по својој унутрашњој организацији и структури знатно отступало од свих досад познатих облика тог правног института и одликовао би се баш својом унутрашњом организационом сложености. А његово ближе дефинисање потребно је, поред осталог, и ради правилнијег регулисања питања о грађанскоправној одговорности радних колектива односно привредних организација уопште, нарочито уколико се тиче односа радних колектива према друштвеној заједници. Уопште, питање о појму и правном положају, као и о унутрашњој организацији и структури наших привредних организација, а посебно наших привредних предузећа, јесте данас, у новом привредном систему, несумњиво једно од најактуелнијих а истовремено и најспорнијих питања.

Према томе, а сагласно општим принципима и правилима грађанског права, радни колектив треба такође да буде и носилац одговарајућих дужности и обавеза и за случај недопуштеног оштећења општенородне имовине, и то без обзира на ближа својства његовог правног субјективитета. На овоме би се питању, истина,

(10) О правном појму удружења и установе и разлици између тих појмова и појава, в. Др. Радомир Лукић: Материјали за изучавање теорије државе и права, Београд 1952. — „Удружење се, каже др. Лукић, састоји у првом реду из лица који су његови чланови, па тек у другом реду из материјалних средстава. Разуме се да је прелаз често неосетан из једног у друго, а удружења могу да створе установе као своје творевине“ (стр. 118).

због његове важности ваљало задржати. Али би то више спадало у домен опште теорије о социјалистичкој држави и праву и прелазило би оквире овакве расправе. Ближе опредељење правног субјективитета наших радних колектива и наших привредних организација и установа уопште, спадало би заиста у област најсуптилнијих правних питања. Јасно је пак већ сад да њихов правни персоналитет не може бити увек исти, већ да се мора разликовати и по обиму и по садржини, и то како с обзиром на природу и функцију појединих привредних организација, тако с обзиром и на природу, врсту, значај или категорију појединих објеката општеномине имовине која је тим организацијама дата на управљање. А недостатак једнога научно утврђеног појма правног лица, појма који би могао да одговори захтевима и потребама наше нове друштвене и привредне стварности, осећао се и раније. Као што је такође једно време била запажена извесна тежња нашега законодавства да се „готово сваки државни орган који управља државном имовином прокламира јуридичком особом“ (11).

То је тачно. Зато и ми на горе изложеном разликовању појма радног колектива и појма привредне организације не инсистирамо, нарочито не уколико се тиче тумачења постојећих законских прописа. Оно уосталом и није битно за правилно решење питања грађанскоправне одговорности и заштите општеномине имовине. Ради практичног остварења циља који нас овде интересује, а с обзиром на основну и руководну мисао о потреби једне што потпуније грађанскоправне заштите општеномине имовине, — могло би се исто тако прихватити и поменуто уобичајено гледиште о јединствености појма радног колектива и привредне организације, тј. гледиште по коме су привредне организације уствари друштвене организације односно удржења произвођача, који имају одређени правни положај у нашем привредном систему и преко којих друштво врши своје привредне функције (12). Мада би наведено разликовање могло да има и свога практичног значаја баш у вези са регулисањем питања одговорности радног колектива према друштвеној заједници.

Др. Адам П. Лазаревић

(11) В. о томе Др. Павло Растовџан: *Naša државна привредна предузећа*, Загреб 1947, стр. 43 и сл. — „Та је тежња, каже даље овај аутор, доводила и до „цепкања“ персоналитета државних органа и установа“.

(12) Тако др. Леон Гершковић: *Основни принципи нових привредних прописа*, „Архив“, бр. 3/52. — Овде такође заслужује пажњу и раније изнето мишљење др. Гершковића, по коме „правно лице не могу више бити органи него само радни колективи или одређене територијалне друштвене заједнице које уједињују произвођача на територијалној основи“. — В. чланак истог аутора: *Значај Општег закона о народним одборима за даљи развој права управљања као основице новог система*, „Архив“, бр. 2/52, стр. 163 и сл. — И према „Образложењу основних принципа привредних уредаба“: „Сви субјекти имовинског права у нашем правном систему имају својство правног лица. Појмом правног лица изражен је, наиме, субјективитет у имовинско-правним односима. Ради тога, правно лице у нашим друштвеним односима има много шире и основније значење него у буржоаском праву. Својство правног лица имаде свака она организација која има општеномину имовину на управљању и по закону добија право управљања на њој“ (стр. 19).

ПРИЛОЗИ

ПРАВНИЧКО ОБРАЗОВАЊЕ НА ЛИЦЕЈУ У ПОЧЕТКУ ЊЕГОВОГ РАДА

Уставобранитељски режим у Кнежевини Србији одбацио је Милошеву самовладу и традиционални начин управе и на основу свога политичког програма подухватио се модернизовања државе. Убудуће, да би се управљало земљом на основу писаних закона требало је образовати такве чиновнике који ће знати тумачити законске прописе и примењивати их. Баш из велике потребе да се пође новим путем у администрацији, а и у решавању правних спорова, Совјету као моћном органу уставобранитељског режима највише је било стало да спреми чиновнике судске и управне струке. — Јасно, то се могло спровести у највишој школи која је постојала онда у земљи — у Лицеју. Модерна бирократија морала се модерно образовати.

Тенденција ка стручном образовању на Лицеју зависила је најпре од државне потребе. Правни факултет Лицеја је стварно имао облике више стручне школе.

I

На почетку свога рада 1838 Лицеј у Крагујевцу имао је само филозофско одељење. Ускоро, на предлог попечитеља правосудија и просвештенија Стефана Радичевића (1) отворено је и правничко одељење ујесен 1840. — Пошто је створена „Система правословни наука у Књажеско-Србском Лицеуму“ (2), разрађена је затим наставна основа за правничко образовање на Лицеју. У почетку наставни план био је скроман и спроводила су га два наставника. По њему прве године Правног факултета изучавало се Право природно „у обширном смислу, с принадежећим спомагателним наукама“.

Овај предмет је сматран најважнијим и поклањала му се пуна пажња. Осим Права природног заступљени су још: „Политичке науке“ („Полиција“), Статистика целог света, француски и немачки језик са „штилистичким упражњенијама“.

Доцније, у другој години права заступљене су ове дисциплине: Полицијно-економске науке, Државно право, Приватно право и

(1) Државна архива у Београду, Б No. 1048/1840, одељ. Минист. просвете.

(2) Владимир Грујић: „Правословне“ науке на Лицеју у њиховом за-
сновању, „Архив“, бр. 4, 1951, стр. 672.

„общте свију“, Право кривично (Закон казнителни), Право менично (камбиално), француски и немачки језик „у свој обширности“⁽³⁾.

Код примедоба за једну од првих „система“ за Правни факултет Лицеја чита се: „Почем закони отечествени сочинени и како надлежи одобрени и обнародовани буду, бит ће и они главни предмет заниманија слушатеља овог факултета“ (4).

Онда кад је постављена основа развиту правничке наставе на Лицеју, наговештавало се трајање од три године и предвиђало се учење и других предмета као: „1. Историја Законоделателства. 2. Положително правителствено (државно) право Србије. 3. Историја Система Држава Европејски и Американски од Вестфалског мира до данашњег дана. 4. Наука о посолствима и Дипломација. 5. О пракци државној“ (5).

Због недостатка професора правничко образовање на Лицеју је у почетку пружано у ограниченом обиму. Ти почеци су међутим значајни како са општекултурног становишта, тако и са стручно правничког, према ондашњем стању науке и према потребама државног апарата који се модернизовао.

Кад је основан Правни факултет Лицеја у Крагујевцу, он је имао два професора: Јована Ст. Поповића и Игњата Станимировића. Први је предавао Природно право, а други Статистику. У току 1840/41 школске године у наставном плану били су, осим поменутих предмета, „Куријални штит“ који је у другом полугодишту предавао Ј. Ст. Поповић и француски језик.

Почетком фебруара 1841, после завршетка првог полугодишта, обављен је испит на коме је поред професора присуствовао кнез Михаило, попечитељ Стефан Радичевић и совјетници. „Испит се почне с највећим вниманијем. Изрјадни одговори слушатеља права природног (из ког је предмета испит био), побудили су чувства задовољности свију присуствујући високи гостију“, јављале су из Крагујевца тадашње званичне новине (6). Полугодишњем испиту је приступило девет слушалаца и одговори су текли, како је то дописник из Крагујевца јављао, брзо, умешно, а задаци су „прекрасно“ решавани. У тој вести из Крагујевца саопштава се да је Кнез учествовао „у препиркама разни мненија са дивњим проицателством“ (7). На исти начин је после подне прошао испит из Статистике „равним успехом и задовољством. Његова Светлост имала је милост до самога мрака с највећим вниманијем присуствовати, и како Г.Г. Професорима своје благовољеније, тако и слушатељима на њиховом трудољубију с похвалом височаише задовољство изразити.“

Као што је у јавности онога времена врло запажено прошао први испит „правословаца“ на Лицеју, тако исто је прошао и годи-

(3) Државна архива у Београду, Ф V 209/1841, одељ. Минист. просвете.

(4) Иста архива, исти предмет.

(5) Иста архива, ФV 111/1841.

(6) „Новине србске“, No. 7, 15 фебр. 1841.

(7) Исто.

шњи испит. „Новине србске“ у Београду опет су дале видно место испиту на Правном факултету Лицеја, одржаном концем јуна 1841. Том приликом је изражен велики оптимизам, јер „Младеж Србска совршену надежду подаје. И ово се очевидно сотим већ доказало, што су совршивши за једну годину прописане правословија науке, слушаатељи исти числом 10 у канцеларије разни надлежательства већ примљени, где се, у канцеларијском реду упражњавају, од куда ће после на разни званија употребљени бити“ (8).

Слушаоци права били су завршени ученици „философическог оделенија“ Лицеја, које је и доцније било нека врста припремног курса за даље студије на Правном факултету.

Први „правослови“ из 1840/41 школске године који су завршили школовање после два полугодишта слушања предавања, били су: 1) Андрија Стаменковић, који је показао врло добар успех; 2) Груица Јовановић, са добрим успехом; 3) Давид Рашић, са добрим успехом, 4) Димитрије Матић, „особитно отличан“ из свих предмета, и у првом и у другом полугодишту; 5) Јован Димитријевић, са добрим успехом; 6) Јоан Николић (старији), са добрим успехом; 7) Јоан Николић (млађи), „доста добар“; 8) Никола Тасић, добар; 9) Стоича Иванковић, „особито отличан“ и 10) Теодор Грујовић, добар.

II

Према извештајима професора Јована Ст. Поповића од 21 јуна 1841, после завршетка течаја правних студија на Лицеју у Крагујевцу, били су заступљени у првом полугодишту ови предмети: Право природно приватно и Статистика; у другом полугодишту: Право природно јавно, Куријални штитл и француски језик. — Обрађена материја из „Куријалног штитла и судеиског поступка при грађанским парницама“ у другом полугодишту 1840/41, које је предавао Ј. Ст. Поповић, обухватила је „Судеиски грађански ред и Куријални штитл“, са темама: „1) О парницама вообште, 2) О редовним парницама, 3) О бранитељу, 4) О доказивању, 5) О писменим доказницама, 6) О сведоцима, 7) О заклетви, 8) О пресуди, 9) О апелати, 10) О извршењу пресуде.“

На првом годишњем испиту практични део је обављен са три задатка, и то: један о дугу „изводном“ од 207 гроша; други о „јасном“ дугу од 10 талира, и трећи о наследству куће.

Као што се види поред два главна предмета Природног права и Статистике заступљених у току целе 1840/41 школске године, у летњем семестру професор Природног права је из својих побуда држао предавања и из Грађанског судског поступка. Потребу одржавања курса тога предмета објаснио је Ј. Ст. Поповић Попечитељству правосудија и просвештенија, и он је испунио очекивања.

У просветној политици „правитељства“ владала је тежња да се правничка настава на Лицеју све више употпуњава. Попечитељ-

(8) Исте новине, No. 29, 19 јули 1841.

ству правосудија и просвештенија, у оно време под једном управом, предлагане су мере да би ученици изнели што боље знање из ове области. — Тако је Ј. Ст. Поповић 17 јуна 1842, пошто је најпре поставио питање: „Шта ће се на годину у старијој правословног факултета класи у опште предавати, а нарочито: какав предмет мени, поред повереног ми права природног, припасти има; да би таким образом празне моје часове к израђивању истог предмета за раније обрадити, а то по овом како очекивању Високославног Попечитељства правосудија, тако и савести мојој подпуно удовлечити могао“ (9), овако образложио предлог о употпуњавању наставног плана: „Уместо положителног законика каквог нибуд народа, кои за нас и тако никакове силе нема, удобније бити судим право римско предавати, прво зато, што је оно темељ и основ свима новим законцима, а друго, што се и по свим универзитетима, гди је школско теченије на дуже време размерено, исто римско право предаје“ (10).

Предлагач није могао да испуни своју жељу, јер је ускоро са професорског места на Лицеју отишао на положај начелника у Попечитељству правосудија и просвештенија.

Брижљиво пратећи рад највише школе у земљи, а особито Правног факултета чије је проблеме најбоље познавао, Ј. Ст. Поповић је као школски старешина интервенисао у циљу што бољег извођења теориске и практичне наставе. Тако, 28 априла 1843, из Попечитељства се одређује да ученици „правословија“ који заврше у летњем полугодишту Право природно, Политичке науке и Статистику „на годину, као на другом курсу правословни наука, Право римско, Право криминално филозофическо и судеиски поступак при грађанским парницама и криминалним изследованијама, с обзиром на постојеће у Србији уредбе и устројенија у овом призренију слушају“ (11).

Пошто се увидело да је захтев за Римским правом неостварљив, почетком 1844, Попечитељство правосудија и просвештенија решава да се уместо Римског права у следећем полугодишту предаје Српски грађански законик који је у штампи. Овај предмет ће касније излагати професор Максим Симоновић, а Сергије Николић ће уместо Римског права узети Народну економију (12).

Римско право међутим као засебна правничка дисциплина није било доцније заступљено ни по одредбама првог закона о школама Србије — „Устројенија јавног училишног наставленија“ од 23 септембра 1844, чији је творац био Јован Ст. Поповић. Овоме треба тражити узрок и у чињеници што су будући „правословци“ тек по првом школском закону могли добијати у гимназији основна знања из латинског језика и упознати се са уређењем и животом класичних народа.

(9) Државна архива у Београду, одељ. Минист. просвете, Ф III, 106/1841.

(10) Иста архива и одељак, Ф V 311/1842.

(11) Иста архива и одељак, П No. 478/1843.

(12) Државна архива у Београду, одељ. Минист. просвете, ПNo. 134/1844.

III

На основу овога може се створити претстава о првој наставној материји Правног факултета на Лицеју који је улето 1841 из Крагујевца пресељен у Београд.

Оснивач и најзаслужнији професор права и организатор овог факултеа био је славни писац Јован Стерија Поповић, иначе по своме образовању правник. Схвативши врло озбиљно своју нову дужност, он је после избора за професора „правословија“ на Лицеју и преласка из Врица у Крагујевац сјесени 1840, спремно предавања за предмет Природно право која је излагао у Крагујевцу 1840/41 и у Београду 1841/42 школске године.

Стварно, Ј. Ст. Поповић је предавао градиво „Приватног и правног права Разума“. — Почетне године правничког курса Природно право се изучавало са шест часова недељно у оба семестра. По броју часова који су дати „Природном праву“ може се закључити и о значају тог предмета за правничке студије на Лицеју. Статистика, на пример, у првом семестру је заступљена са три часа а у другом са пет часова недељно.

Поповићева предавања која се налазе у рукописној заоставштини пишчевој носе наслов: „Природно право — предавања Јована Ст. Поповића у Лицеуму Књажевства Србског у Крагујевцу (1840/41) и Београду (1841/42)“ (13).

У уводу својих предавања Ј. Ст. Поповић најпре дефинише појам науке која је предмет изучавања. „Правословије, филозофски смислом узето, јест наука, која првобитне законе у смотренију спољни човечески дејствија по уму излаже, или која по сходомости човека показује, шта је право, шта ли пак није“ (14). Ближе одређујући област Природног права каже се да „Цел науке ове поглавита јест точно и системно знање природни или умом постављени права и дужности као условија спољне слободе и дружевног сосуществовања људи; подаља пак цел јесте сама мирна спољашна тишина и посредством ове своколико усавршенствовање, срећа и благополучије човеческог рода...“ (§ 6).

Ј. Ст. Поповић разликује „природно“ стање од „произвољног“, а извор природног права налази у „употребителном“ разуму и човековој природи (§ 9). Истина, правне науке, као и морал, чине део практичне филозофије, али се једно од другог разликује, има своју област испитивања.

После уводног дела у излагању „Природног права“, писац узима за предмет даље обраде „Право природно приватно безусловно“. Ово обухвата: „Поњатије права и основоположеније његово (§§ 14—22), О првобитним правима (§§ 22—25), О праву личног сусуществовања (§§ 25—26), О личној слободи (§§ 26—27), О једнакости природној (§§ 28—30), О праву спрам ствари (§§ 31—32), Особи-

(13) Архива Матице српске у Новом Саду.

(14) „Природно право“ — предавања Ј. Ст. Поповића, § 3.

то право урођено (§ 33), О праву слободни мисли (§§ 34—35), О праву спровође имена (§ 36)".

Следећи одељак наставне материје чини „Право природно условно“, са поглављима: „О притјажанију (§§ 37—52), О уговору-погодбеници, О различним родовима уговора, О начину своја права подржавати“. Пододељак чини „Природно право особено дружено“. У даљој обради „Право природно јавно“ претставља важан одељак предавања који се односи на теорију о држави. После увода и одређивања појма државе на основу схватања „уговорне“ теорије која је била прихваћена у времену филозофије просвећености, у првом делу овог отсека говори се „о праву природном државном безусловном“, затим о правима и дужностима владара, о правима грађанског „правителства вообште“. Даље је обухваћено: „Права грађанског правленија појдеина“, права „законодателства“, „Надзирателно и извршително право Величества“; у „оделенију“ другом излаже се о „особљивим унутрашњим правима Величества“, у која спадају: „право оружја“, земаљско право, судска грађанска власт, „казнителна“ судска власт, власт над добрима у држави, „власт у смотренију државни званија и достоинства“, „правичниј образ цркве у држави“.

„Оделеније“ треће обухвата: дужности владоца, права и дужности поданика, о народним претставницима, о правилним начинима да се устав поправи; исељавање и досељавање грађана је додатак претходном.

„Право државно условно“ допуњује пређашње градиво следећим: „О правословију вообште“ и различним формама његовим, о демократији, аристократији, теократији и „сојузности“. Код овог пододељка налази се излагање о начину „како државно правленије престаје“. — У завршном делу излаже се о „Природном праву народном“. После увода обрађена су ова питања: право народно безусловно, корена права народња, о народној слободи, о једнакости народној, о узајамној јавности народа, о народном поверењу. Следеће поглавље се задржава на праву „народњег притјажанија“; о спољној безбедности народа, о праву „посланичества“. Одељак други овог отсека садржи: право природно условно, правична одбрана у праву народном, о рату, о савезницима у рату, о праву неутралитета, правичном миру и о праву светског грађанства.

Теоретска основа ове правне дисциплине била је филозофија рационализма у нијанси натуралистичких погледа који су се формирали уочи Француске грађанске револуције и после ње. — Углавном слободоумне идеје XVIII века, века кад се грађанска класа оштро сударила са феудалним поретком и дворским апсолутизмом, прожимају излагања Ј. Ст. Поповића на Правном факултету Лицеја у Крагујевцу и Београду.

На почетку 1841/42 школске године почео је да предаје на Правном факултету Лицеја Јован Раић, после проведеног шестомесечног одсуства код своје породице у Новом Саду пре него што

је коначно прешао у Србију. То време он је користио за сређивање својих приватних послова, али и у спремању предмета „Полиције“. Он је написао дело, и кад је дошао у Београд штампао га под насловом „Начални основи умоправословне и положителне полиције списани за употребу младежи србске у Лицеуму Књажевства Србског учеће се — Јованом Раићем у истом Лицеуму професором Правословија у Београду — печатано у Типографији Књажевства Србског 1841“.

Пошто је ова књига први штампани уџбеник за потребе правника са Лицеја, од интереса је дати њен опис у главним цртама.

У „предобавештењу“ Јован Раић за своју књигу каже „да је ово први у Роду и на језику Србском у науци овај опит, за школску потребу и за степен изражености садашње Србске учеће се младежи, а не за распрострањавање и богаћење поља и простора полицијословног, и то не од независног писатеља нег од професора, кои се при томе по већој части положителни Уредба придржавати морао, у соразмерно важности посла кратком року израђен.“ — У наставку ове своје речи, Јован Раић каже да његово дело „није пуки препис или превод“ али нити је нешто што претставља оригиналан рад, јер се и много „врсније главе“ баве питањима полиције.

Унеколико се правдајући, Ј. Раић напомиње да је књигу писао у Новом Саду, даље од извора „Србски полицијни права“ које би током израде требало можда више консултовати, па је свестан извесних празнина, особито у цитирању, на које ће, како се он нада, указати добронамерна критика.

У уводу свога уџбеника, на основу кога ће током 1841/42 школске године држати предавања „правословцима“, Ј. Раић каже: „Уљудне државе на то теже: да у простору и подручју своје правду и безбедност утемеље, и људству своје свескупно постизање свију истинити, свеобшти, животни тежења олакшају, обезбеде и могућим учине“.

По Раићу Полиција је „наука која државну власт у том упућује, како се правце и материјалним средствима внутрења цел државна, наизменце пак утврђивање и распростирање безбедности и благостојања унутрености државе, у колико истој задатак не би већ правосудијем решен био, најбоље и најлакше постићи може“ (стр. 2—3).

Писац првог правничког уџбеника у Кнежевини Србији прави дакле разлику између „правословија“ као правничке дисциплине која има за предмет правду и правосуђе, јер „лечи следства већ нарушене безбедности, расправљајући већ порођене парнице, гонећи и казнећи дејствително учињене кривице и злочинства. Полиција пак стара се, да предупреди и одврати свако могуће нарушење безбедности, да предохрани парнице, осујети извршивање злочинства“ (стр. 3).

„Полиција“ према „правословију“ у друштвеном животу стоји као хигијена према лекарству у области здравствених проблема.

„Начални основи умноправословне и положителне полиције“ Јована Раића изложени су на 141 страницу обичне осмине са две странице „предобавештења“. Удбеник има две „части“. — Пре тога, у § 1, налази се увод; у § 2 „Изведење и изјаснење смисла и поњатија Полиције“; § 4 се односи на „Содржаније и главна одељенија Полиције“.

„Част прва Полиције“ говори „о свеобштим средствима безбедности благостојања“. Ту су уклопљена два поглавља, од којих прво расправља „о народном израженију (полиција просвештенија)“. — После говора „о прегледу простора“ налази се пододељак (I) о школама, где је изложена материја о ~~школи~~, реализм, политичким школама, гимназијама и свеучилиштима. Следећи пододељак (II) излаже о цркви и верозакону (§ 8). Предмет трећег одељка је „о прочим средствима народног израженија“, где је обухваћено: „О почитовању грађански закона, о старању за општу благодинарност, о лепим уметностима, особито театру, о печатњи и цензури“ (§§ 9—12).

У другом поглављу прве „части“ најпре је реч „о препјатствовању сиротиње“. Затим се улази у сам предмет, чији је садржај: „О некима, к промишљености Полиције принадлежењима, узроцима сиротиње (§ 13); о прекомерном умноженију људства и женидбама оскудни (§ 14); о лењствовању, скитању, просјачењу и раскошности (§ 15); о различитим казнама потребити и њихови потреба (§ 16); о начину, заведенијама и изворима подпомагања и снабдевања, и то: а) самопомагачелима, б) О заштедним касама, в) О посленицама, г) О радницима, д) О животу сигурацијама, удовичким касама, вековитим доодцима, ђ) О заимодавцима“ (§ 17).

У завршном излагању ове главе налази се „продужење“ које се односи на државне помоћи, где се убрајају: „сиротопријимнице, населенија сиротински колонија, сиротине и фонд на сиротинске трошке“ (§ 18).

„Част друга Полиције“ тиче се „особити предмети полицајне промишљености“. И ова „част“ има две главе, од којих прва има за предмет расправљања „о сигурности“, а друга о сигурности и благостању „поједини државограђана“.

Садржину излагања о сигурности чини: „објасњење поњатија (§ 19); о подчињавању приватни сила под државну ограничавањем обогаћења поједини (§ 20); о постизању истог конца прекраћењем опасне власти (§ 21); о тајним друштвима и политичким партијама (§ 22); о позору на стране (странска полиција) (§ 23); о мерама против породивши се побуна“ (§ 24).

Глава друга другог дела удбеника је врло опширна и захвата више од половине књиге (66—141). Она се бави „о сигурности и благостојанију поједини државограђана“. Ту је обухваћено: „о поводима нарушења њиог (§ 25); о свеобштим способима ови тица-

ња (§ 26); о струкама нарушења ове сигурности“ (§ 27). — Први подељак ове главе излаже о личној сигурности, где се налази: „о убиствама (§ 28); и то: а) о тровању; б) о двобоју и самоубијству; в) о чедоубијству; г) о породичтама и копилинама“. У овом подељку налази се и о рањавању, сакаћењу и осталим „телу навалице или неотице наносимим опасностима“ (§ 29). Ту спада и „возидбена уредба, неимарска или грађарска уредба, уредба за сарањивање, децочуварнице“. — Предмет § 30 „Ручнице полиције“, како Ј. Раић скраћено назива свој уџбеник, јесте: „О полицајном старању за здравље (Полиција здравља); о чистоћи ваздуха; о чистоћи улица, дворова и др. У следећем излагању проужава се „медицинална полиција“ у којој је обухваћено: а) О лекарском персоналу; б) О апотекама; в) О болницама; г) О прилепљивим болестима; „а) О гладним годинама и средствима против њи; б) О забрани жилемљену кравлица.

„О недостатку раане и припаса“ (§ 32) говори о овим темама: „а) О гладним годинама и средствима против њи; б) О забрани житоизвоза; в) О житницама (амбарима)“. — Следећи параграф (33) излаже о наредбама за остале животне потребе, и то: „а) О чаршијским и млинарским уредбама; б) О дрви и шумским уредбама“. — Предмет излагања § 34 је „сигурност чести“. — Други подељак садржи ову материју: о сигурности имања и добара, и то: „о разним струкама њенога повређења (§ 35); о повређивању сигурности имања од стране грађана (§ 36): а) О покрађама и поарама; б) О преварама.“ — У § 37 излаже се „О несретним, сигурност имања и нарушавајућим догађајима: А) О пожару (полиција пожара). а) О препјатствовању пожара, б) о брзом гашењу пожара, в) о пожарњим осигурацијама. — Б) О потопу. — В) О марвеном помору.“ Трећи подељак расправља „о животним угодностима државограђана“, и ту спадају §§ 38 и 39 којим се завршава уџбеник Јоана Раића. У њима се излаже о служитељима и служитељској уредби, као и о „полицајним надлежателствима“.

Пошто књига Ј. Раића својом појавом претставља датум у историји правничког образовања код нас, није на одмет да пропратимо извесне моменте у вези са њеним објављивањем. Почетком јуна 1841 Попечитељство просвештенија писало је Совјету „да не би младеж у заведенијима нашим учећа се, писањем учебни предмета за оно време, док јој професори такве диктирају, дангубити морала“ (15), нашло се побуђеним да „Ручницу Полиције“, састављену „Јоаном Раићем, штампа у Правителственој типографији“ у 500 примерака. Попечитељство је том приликом изнело Совјету „да се за свако дело награда сочинитељу одреди“ и због тога предлаже да се за сваки штампани табак даје писцу десет талира из „правителствене“ касе. Пошто је размотрио предлог Попечитељства просвештенија, Совјет је 21 јуна 1841 донео одлуку да се писцу уџбеника не даје никаква награда. Своју одлуку Сов-

(15) Државна архива у Београду, одељ. Минист. просвете, БNo.-1841.

јет је мотивисао следећим: 1) што је дужност професора да школске књиге преводје са страних језика и спреме их за потребе наставе и ученика; 2) ученици имају двогубу корист кад преписују уџбенике, разуме се по диктату, „јер не излазе из упражњенија у писању“ и што преписујући предмет „у полак га научи“; 3) што се ни по страним државама не штампају сви предмети. Ако неки професор то хоће, онда уџбеник издаје о свом трошку, од чега има материјалну корист. Поред тога, објављивањем дела уважава се и слави пишчево име (16). Штедећи на просвети Совјет неоправдано одбија предлог Попечитељства просвештенија, али ово и после тога поново образлаже Совјету свој захтев документованом претставком (17). Успеха међутим није било (18) и први писац правничког уџбеника за потребе Лицеја у Београду ускоро се нашао на положају начелника Попечитељства правосудија.

Поред Природног права и Полиције, важном правничком дисциплином на почетку рада „правословног“ одељења Лицеја сматрала се Статистика. Да би имали приближну слику знања које је излагано овим предметом на Лицеју, задржимо се на скелету градива које нам је остало из нешто доцнијег периода у нашој архивској грађи.

Наставник Статистике, од почетка рада Правног факултета, био је Игњатије Станимировић. Школске 1847/8 године он је поднео извештај Попечитељству правосудија и просвештенија о ученицима и наставном раду своје. Из њега се сазнаје наставна материја Статистике (19). — Из прегледа предмета види се да је Статистика обухватала у приступном делу „Теорију Штатистике или Државописнице“. Ту је разрађено: „1) Поњатије Штатистике: а) етимологично, б) по науци. 2) Цел и одређеније државе. 3) Сојуз и разлика Штатистике од сродних наука. 4) Разделеније Штатистике“. После овога материја предмета се излаже по „частима“, и то тако да прву „част“ чини „Основне силе државне“. У овом одељку је обрађено: „Познаније основни државе сили, између кои: под именовом државокружија шта се разуме; житељи у разним штатистичким осмотренијама, индустрија по својим струкама; трговина у разним својим видовима; спомагатељства трговине“. — „Част“ друга Станимировићеве Статистике говори „О устројенију државном“, где се излаже: „Изјасненије Устројенија државног, с образом државним, и начином владенија по вишегубом свом виду. О особи владателевој у разним смотренијама. О грађанству у државновладенију учествујућем.“ — Трећи део статистике бави се „Државоуправленијем“ са следећим темама: „Изјасненије и разделеније државоуправленија и државног дела. — Оделеније 1во внутрена дела: а) Круг вероисповедни дела. б) Круг просвештенија. в) Круг правосудија. г) Круг полиције. д) Круг финансија. љ) Круг воени дела.

(16) Државна архива у Београду, одељ. Совјета, No. 305-1841.

(17) Иста архива, одељ. Минист. просвете, BNo. 779-1841.

(18) Иста архива, одељ. Совјета, No. 640-1841.

(19) Државна архива у Београду, одељ. Минист. просвете, Ф I, 15/1848.

— Оделеније 2го инострани дела: Укупно содржаније инострани дела. Оглавленије и важност Штатистике. — Полза Штатистике, с материјом и формом. Литература Штатистике“.

Предмет који је предавао Игњатије Станџимировић захвата и „Наособну Штатистику“. Материја коју она излаже је део Географије како се данас предаје са наглашавањем антропогеографских елемената. — „Наособна Штатистика“ предавана је у „првом училишном теченију године 1847/48 у Лицеуму Књажевства Србског“ (20), и обухватила је: „О Европи воопште. Част I. — Основне силе државне. Глава 1ва — О државокружију Русије и В. Британије. Положење границе с величином поменути држава. Уставне части или поделеније државно и речени држава. Естествено стање у смотренију река и канала у наведеним државама. — Глава 2га — О житељима. — Државно људство обштепросторно и поместно у Русији и В. Британији. Међусобна разност житеља у смотренију порекла и вероисповеданија. Међусобна разност житеља у смотренију грађанског стања. — Глава 3ћа — О индустрији Русије и В. Британије. Разна занимања и производи у пољској економији. Разна занимања и производи у художној индустрији. Круг и разни родови трговине. Глава 4та — О просвештенију Русије и В. Британије. Разна училиштна заведенија; и друга средства просвештенија. — Глава 5та — О сокровишту и војнству државном. — Содржаније прихода и дугова државни у Русији и В. Британији. Содржаније и разделеније војнства државног у реченим државама.“

Други део „Наособне Штатистике“ изучава „О устројенију државном“ где спада: „Основни закони државни у Русији и В. Британији. Образ државни с престолонаслидејем у истим државама. О особи владатељевој у разним смотренијама. О супруги и деци, и двору владатељевог и сердарњим родовима. О сталежима или државостојствама“.

Трећи део има за предмет „О државоправленију Русије и В. Британије“, где се говори: „О централном или врховном државоправленију. О провинцијалном или подручном државоправленију.“

У другом полугодишту 1847/48 школске године прве класе Правног факултета, кад је било десет слушалаца, настављено је предавање „Наособне Штатистике“ излагањима о Аустрији, Француској и Пруској. О свакој од њих расправљало се: „Глава прва: О државокружију. — Глава друга: О житељима. — Глава трећа: О радности или индустрији. — Глава четврта: О просвештенију. — Глава пета: О сокровишту и војнству“.

У примедби свога извештаја Попечитељству правосудија и просвештенија, које је и у то време функционисало као један ресор али са подељеном надлежношћу, наставник Статистике Игњатије Станџимировић је револуционарне (1848) године ставио: „Због непогодни обстојатељства даље свршити се није могло, друго и

(20) Државна архива у Београду, одељ. Минист. просвете, ФI, 15/1848.

велике су измене у свету заоставшем по реченим државама учињен“ (21).

*

Правничка настава на Лицеју Кнежевине Србије извођена је под утицајем пострационалистичких погледа ширених из суседних културнијих држава. Иако је минуо рад просвећеног апсолутизма, рационалистичка схватања су и даље одржавана. Идеологија, потекла из времена пре Велике француске револуције и после ње, задржава се у многим правцима и у првој половини XIX века. Како и не би, кад је грађанство после свога успона све више увећавало своју моћ; либерализам је стално био на дневном реду, иако му је претила реакција сломом Наполеона и Јулске револуције.

У Србији која је у културном погледу заостала, погледи филозофије просвећености, иако их је толико у своје време неговао Доситеј Обрадовић, продрли су са закашњењем, што не значи да они нису и даље владали у суседним земљама. Аустроугарска је, особито преко школованих Срба из Војводине, вршила непосредан утицај у многим правцима, а особито у погледу организације школства.

Владимир Грујић

О ФУНКЦИЈАМА И КАРАКТЕРУ ИЗВРШНОГ ОДБОРА АВНОЈ-а

На скупштини претставника народноослободилачког покрета југословенских народа, одржаној 26 и 27 новембра 1942 у Бихаћу, основано је Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије као „општенационално и општепартиско претставништво народноослободилачке борбе“. Општа политичка и војна ситуација у то време, као што је познато, изискивала је повезивање система народноослободилачких одбора у јединствен политички систем државне власти, што је и условило оснивање овог органа. У складу с таквом ситуацијом постојала је замисао да се АВНОЈ конституише као највиши орган власти. О томе нам сведочи, између осталог, и текст позива који је Врховни штаб, као организатор и сазивач скупштине, упутио делегатима позваним на заседање. У позиву се истиче да је скупштина сазвана у циљу оснивања „Већа Народног Ослобођења Југославије и Већа народних повереника као највише народне власти у Југославији“ (подвукао В.С.). Познато је какав је био став Совјетског Савеза у односу на оснивање АВНОЈ-а. СССР се одлучно противио да се АВНОЈ-у да карактер врховног органа власти.

(21) Државна архива у Београду, одељ. Минист. просвете, Ф I, 15/1848.

Међутим, мада АВНОЈ, претежно због противљења Совјетског Савеза, у таквој међународној ситуацији није формално добио карактер врховног органа државне власти, ипак је степен развитка нове државне организације која се стварала у револуционарном процесу, нужно захтевао да ово највише претставничко тело има низ елемената врховног државног органа. То се види по самим задацима које је АВНОЈ ваљало да изврши, а нарочито по организацији и делатности његовог Извршног одбора.

Општи задаци АВНОЈ-а формулисани су у двама документима донетим на скупштини, Резолуцији о његовом оснивању, као и у Прогласу југословенским народима. Према овим документима, основни задатак АВНОЈ-а и његовог Извршног одбора огледао се у организовању и развијању напора југословенских народа у борби за ослобођење, у стварању услова за пуну слободу и равноправност, а посебно у помагању народноослободилачке војске. Даље, формулисани су задаци у погледу изградње народноослободилачких одбора, као и у погледу свих питања из области управе, привреде, социјалне и здравствене службе, просвете итд. У Резолуцији о организацији АВНОЈ-а изложене су основне црте организације АВНОЈ-а, начин његова рада, однос према Извршном одбору итд. У складу са задацима, Извршни одбор имао је следеће отсеке: управни, привредно-финансијски, здравствени, социјални, просветни, пропагандни и верски отсек. Отсецима су руководили чланови Извршног одбора.

Рад Извршног одбора АВНОЈ-а обављао се, као што је познато, под врло тешким ратним условима. Поред свега тога, његова делатност, нарочито у периоду од Првог заседања до Четврте непријатељске офанзиве, показује да је Извршни одбор, колико је то дозвољавала ситуација, обухватио све области живота на ослобођеној територији.

I

У издању Президијума Народне скупштине ФНРЈ недавно је изашла веома значајна збирка докумената о АВНОЈ-у, под насловом *Прво и Друго заседање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије*. У овој књизи објављен је сакупљени материјал с историских заседања АВНОЈ-а. Према стенографским белешкама и другим изворима дат је ток Првог и Другог заседања са свим актима који су на њима донети, а у прилозима објављени су, углавном, документи о раду Извршног одбора АВНОЈ-а и Националног комитета ослобођења Југославије, односно његових повереништава.

О раду Извршног одбора сакупљен је у овој књизи приличан број основних докумената, углавном извештаја и расписа појединих отсека, као и одлука које су доносили, било они било сам Извршни одбор. Из ових докумената може се видети у коликој су

мери АВНОЈ и његов извршни орган развили своју делатност као претставничка тела која су стварно имала низ обележја највишег органа власти. Са тог разлога, пре него што пређемо на излагање неких досада необјављених докумената, сматрамо потребним, макар и најкраће, изнети основне црте докумената објављених у поменутој књизи.

О раду управног отсека имамо извештај упућен Претседништву АВНОЈ-а (Прво и Друго заседање... 85—86). У извештају се истиче како је отсек посветио пажњу организацији и функционисању народноослободилачких одбора на ослобођеној територији. Констатује се да резултати још нису задовољавајући и наводе се разлози за такво стање. Посебно се истиче значај избора као услова за консолидовање народноослободилачких одбора. У извештају се предлажу мере које би требало предузети у циљу што успешније организације народне власти: измене у Упутству о начину избора и устројству народноослободилачких одбора; бољу административно-територијалну поделу ради остварења боље сарадње између грађанских и војних власти, итд.

Привредно-финансиски отсек, у оквиру своје делатности, био је предвидео израду финансиско-привредног плана за целу слободну територију, тежећи на тај начин да оствари њено привредно јединство и оживи производњу и размену. Поред тога, отсек је, како се то износи у његовом извештају (исто, 87—90), решавао и низ проблема као: о положају и запослењу чиновника, наплаћивању кирија и такса, обради земље, управљању привредним предузећима и др. Настојао је да издавањем нарочитих бонова, као платежног средства, реши питање размене.

На својој седници од 28 децембра 1942, Извршни одбор донео је одређене одлуке о низу ових привредних проблема (исто, 109—112). У току јануара 1943, донео је Уредбу о Зајму народног ослобођења у износу од 500 милиона динара, односно куна (исто, 115—119).

Рад здравственог отсека (исто, 75—84; 94—97) огледао се у остварењу његовог основног задатка — „чувања и подизања здравственог стања најширих народних слојева“. Поред низа мера предузетих у том погледу, отсек је организовао здравствене секције које су имале да буду „средишта хигијенско-просветног и осталог здравственог рада на свом подручју“. Секције су предвиђене при сеоским, општинским и среским народноослободилачким одборима, као њихови помоћни органи у заштити здравља. Најважније социјално питање у то време било је збрињавање и смештај избеглица и погорелаца као и деце без родитеља. У извештају социјалног отсека одређује се начин на који треба да се реше сва ова питања.

Основни задатак просветних органа на ослобођеној територији претстављало је уклањање неписмености. Просветни отсек, према његовом извештају (исто, 98), организовао је и омогућио рад три врсте школа: народне основне школе, течајеви за неписмене и на-

родни универзитети. За све ове типове школа били су прописани програми, донет Статут народног универзитета, као и упутства за рад у основним школама (исто, 99—104).

Сем тога, у поменутој збирци налазе се, поред осталих докумената о раду Извршног одбора АВНОЈ-а и извештаји верског и пропагандног отсека (исто, 91, 92—93).

Посебно ваља истаћи рад и закључке конференције претставника среских народноослободилачких одбора и команди подручја, одржане 15 јануара 1943 (исто, 123—130). Конференцију је организовао управни одсек Извршног одбора АВНОЈ-а и Отсек Врховног штаба за војне власти у позадини. Предмет дискусије био је: организација народноослободилачких одбора, питање односа и разграничења задатака и рада између органа грађанске и позадинске војне власти, привредни проблеми итд.

Из тог периода објављена су још два значајна документа, а то су: Нота Врховног штаба и Извршног одбора АВНОЈ-а савезничким владама из јануара 1943 године (исто, 121—122), у којој се износе подаци о издајству Драже Михаиловића, министра избегличке југословенске владе и Изјава Врховног штаба и АВНОЈ-а о циљевима народноослободилачке борбе (исто, 120). Ова изјава, од 8 фебруара 1943, претставља програматски докуменат о основама новог политичког уређења.

II

Поред ових објављених, постоји још и низ других необјављених докумената о раду Извршног одбора АВНОЈ-а. Један део тих докумената налази се у Архиви Војно-историског института Југословенске народне армије. Већи део тих докумената делимично је оштећен. Сем тога, сви документи нису још обрађени, нити довољно проверени. Но, поред свега тога, сматрамо да треба, бар делимично, изложити њихову садржину, пошто умногоме употпуњују приказ рада Извршног одбора и показују његов стварни карактер. Овде ћемо навести неке од тих докумената.

1. У једном документу, за који се претпоставља да потиче из краја 1942, са насловом „Оснивање Антифашистичког Вијећа народног ослобођења Југославије“ истиче се да је АВНОЈ основан са задатком „да ојача народно ослободилачку власт не само на ослобођеној територији, већ и у свим земљама Југославије“. Пошто је подвучено да оснивање АВНОЈ-а пада у време кад су за то сазрели сви услови и истакнута тежина задатака Извршног одбора, прелази се на задатке и организацију Извршног одбора.

„... Извршни одбор АВНОЈ-а као највећи политички орган народне власти у Југославији има да руководи свим пословима, и зато је извршена подела у Извршном одбору и то:

„1) Управни одсек који има за задатак да руководи народноослободилачким одборима, да контролише њихов рад, да мобилише све народне пријатеље за народно-ослободилачку борбу...

„2) Привредно-финансијски отсјек има за задатак да нашу порушену привреду стави у погон да може одговорити захтевима и потребама народно-ослободилачке борбе. Данас, када су куће попалене вароши порушене, саобраћај прекинут, тешко је наћи путева и начина да се омогући нормално и правилно циркулисање привредног живота ...

„3) Просвјетни отсјек. Задатак овог отсјека јесте да омогући просвјетно-културни рад широким народним масама, да их просвјети како би што боље омогућили народно-ослободилачкој борби да се лакше докрајчи наша побједа. И поред тога што су школе порушене, велики број учитеља убијен или заклан од окупатора и четника и усташа, а велики број се налази у нашој народно-ослободилачкој борби, ипак он ће учинити све од себе да би омогућио што брже и боље просвјеђивање широких народних слојева.

„4) Социјални отсјек. Задатака овог отсјека јесте збрињавање свих оних који данас нису збринуте а то су погорелци, дјеца покланих и поубијаних Срба, Хрвата и Муслимана, као и дјеца погинулих бораца у народно-ослободилачкој борби. Задатак овог отсјека је велик и компликован. Велик је у толико што велики дио народа данас ослобођеној територији јесте незбринут. А компликован је због тога што се тешко долази до средстава која би омогућила лакше збрињавање оних који данас немају ни крова над главом, нити својих родитеља..." (1)

У трећем делу овог документа излажу се задаци Извршног одбора у погледу оснивања земаљских антифашистичких већа.

„Извршни одбор АВНОЈ-а да би могао правилно одговорити својим задацима који се постављају пред њим приступиће оснивању земаљских антифашистичких вијећа у свим земљама Југославије чим се за то створе могућности.

„С обзиром на војну и политичку ситуацију Извршни одбор АВНОЈ-а приступио је, у сагласности са друговима вијећницима из Хрватске, оснивању земаљског Антифашистичког вијећа за Хрватску (2). Задатак земаљских вијећа бит ће исти онакв као што је и задатак АВНОЈ-а само у националном размјеру.

„Поред тога Извршни одбор АВНОЈ-а приступио је формирању и обласних Н. О. О-а ради лакшег спровођења своје политике, а самим тим ради учвршћивања народне власти код појединих области. У ту сврху АВНОЈ у споразуму са вијећницима из Далмације припрема оснивање Н. О. О-а за Далмацију; Н. О. О-а за Босанску Крајину..." (3)

Четврти део расправља о органима народне власти, њиховом пореклу и карактеру.

(1) Последњи део тач. 5) не може се прочитати зато што је примерак документа који се налази у поменутој архиви оштећен. То се исто тако односи на тач. 6) у целини. Последњи део тач. 7), која је посвећена задацима верског отсека, сачуван је. У погледу тач. 6) може се претпоставити да расправља о задацима здравственог отсека.

(2) Четврта непријатељска офанзива онемогућила је сазивање оснивачке скупштине ЗАВНОХ-а непосредно после оснивања АВНОЈ-а. Почетком марта 1943. формиран је Иницијативни одбор ЗАВНОХ-а, а Прво заседање одржано је јуна 1943. (В. Гершковић, Документи о развоју народне власти, Београд, 1948, 149—160).

(3) Обласни НОО за Далмацију надовла је јануара 1943. (В. Историјски архив КПЈ, Т. I, књ. 2, стр. 434.) Обласни НОО за Босанску Крајину формиран је октобра 1943. (В. Гершковић, Документи, 178—181).

„Органи народне власти јесу: сеоски одбори, општински одбори, срески Н. О. О-и, окружни Н. О. О-и и обласни Н. О. О-и — земалско антифашистичко вијеће и АВНОЈ.

„Зашто су то органи народне власти, и у чему се разликују од раније власти? Народни су органи зато што су поникли директно из народа, дошли вољом народа и што одговарају народу. Ови органи народни су још и зато што их народ може у свако вријеме смијенити и што њихов опстанак није везан на рокове и што зависе од народног рада. Разликују се од ранијих органа у томе што ранији органи власти нијесу били народни јер их народ није бирао, а у колико их је бирао нијесу никада долазили претставници народа већ претставници постојећих појединих политичких партија и самим тим нијесу заступали народне интересе, већ интересе својих партија. Ранији органи власти нијесу одговарали народу већ својим претпостављенима од којих су били постављени.

„Зато што су народно-ослободилачки одбори почем од сеоских па све до АВНОЈ-а претставници народне власти морају водити рачуна о народу и да заступају интересе народа...“

Пети део садржи основне црте надлежности народноослободилачких одбора. Нажалост, овде се текст документа прекида, тако да се не може видети како је ово питање обрађено.

2. У истој архиви (Рег. бр. 17-4, К. 6-А) налази се, одвојено, други документ за који се претпоставља да је из 1943. Почетни делови документа (I-IV) не постоје, тако да текст почиње од средине Петог дела у коме се расправља о задацима народноослободилачких одбора. Могло би се чак претпоставити да овај документ претставља наставак горе изложеног документа под 1.

„... Општински Н. О. О-и дужни су обезбједити старање о свим сиромашним грађанима на својој територији, збрињавању дјеце и формирању дјечјих домова ако има довољно напуштене дјеце на њиховој територији. Општински одбори морају на својој територији имати одређен број кућа, штала и свега онога што је потребито за збрињавање приликом евентуалног пролаза наше војске. Општински Н. О. О-и требају имати све спискове напуштених имања; спискове погорелих кућа, покланих фамилија као и свих злочина учињених на њиховој територији. Дужности општинских Н. О. О-а јесу да увијек, на сваки позив среског Н. О. О-а изврше свој задатак, а нарочито кад се ради о мобилизацији људске радне снаге, о мобилизацији кола и коња и хитности послова за нашу Народну-ослободилачку војску. Општински Н. О. О-и дужни су да извршавају све наредбе среских Н. О. О-а као и обласних Н. О. О-а.

„С) Срески Н. О. О-и дужни су као и општински Н. О. О-и да се брину о свим стварима о којима смо горе говорили. Поред тога, срески Н. О. О-и морају имати прегледност свега онога што се збива и ради на њиховој територији. С обзиром на то што су све шуме у Босни и Херцеговини, као и у Лици, Кордуну и Банији биле државне шуме, срески Н. О. О-и морају да се старају о тим државним шумама које се налазе на њиховој територији, а које више нијесу државне, већ су народне, а они, тј. срески Н. О. О-и, као највећа народна власт у свом срезу руководе и управљају тим шумама. Срески Н. О. О-и немају право ни на какву законодавну власт, тј. они не доносе никакве законе, али су највећа власт на својој територији и рјешавају сва спорна питања и то највише по

народним обичајима. Ми данас настојимо да се никакви спорови не воде у народу. Једини спор који данас водимо то је борба против окупатора и његових слугу усташа и четника. Али и уколико и поред тог нашег настојања дође до спорова, срески одбори дужни су да их ријешавају руковођени увијек и једино интересима народно-ослободилачке борбе. Свако лично руковање, тј. руковање личним мотивима или личном мржњом бит ће најстроже кажњавано и осуђивано. Срески Н. О. О-и покуравају се и извршују све наредбе обласног Н. О. О-а од којег добивају директне наредбе.

„D) Обласни народно-ослободилачки одбори. Исто као и срески Н. О. О-и имају обавезе и дужности и једино што је њихова надлежност и самосталност много већа и одговорнија. Обласни Н. О. О-и имају под својим руководством и контролом читаву једну област као што је н. пр. Босанска Крајина и Далмација.

„Подјела рада мора да постоји у свим народно-ослободилачким одборима, тако да се зна зашто ко одговара. Ми данас не стварамо никакав други апарат државни, већ једино и искључиво Н. О. О-е преко којих се спроводи читава наша политичка, привредно-финансијска, просвјетна, пропагандна, здравствена, социјална и вјерска, пропаганда односно политика. Због тога при обласним Н. О. О-има требају отсјеци за поједина питања тако нпр. при Н. О. О-у за Бос. Крајину један ће друг одговарати: за управно-привредно-финансијски посао; други просвјетно-пропагандни отсјек а трећи социјално-здравствено-вјерски отсјек. Тако нпр. када дође неко наређење или упутство земаљског, односно АВНОЈ-а, да се нешто уради од појединих отсјека, секретар даје тај посао у рад дотичноме другу за који је он одговоран ако га не изврши. Оваква подјела посла не лишава одговорности пред плијенумом извршног односно претсједништва Н. О. О-а, већ пленум има право да позове на одговорност читави извршни одбор односно претсједништво Н. О. О-а. Оваква подјела рада треба да се спроведе и у среском и у општинском Н. О. О-у...“

Под тач. Е) која се, услед оштећености текста, тешко може разабрати расправља се о организацији и надлежности земаљског антифашистичког већа.

Шести део, исто тако оштећен, расправља о односу између народно-ослободилачких одбора и војно-позадинских органа и подвргавају критици неправилности које се у томе показују.

„... Ако се буде радило као до сада а то је да командант мјеста, не обзирући се на Н. О. О., шаље своје органе и врши мобилизацију људске радне снаге или ма чег другог без питања Н. О. О-а, онда народ неће сматрати са пуним правом да је то његова власт. Или ако један војни функционер дође и наређује народно ослободилачком одбору да уради нешто што његова надлежност није, онда такав Н. О. О. не може да функционише. Зато је наша дужност да подигнемо и учврстимо народну власт поштујући њене органе и покуравајући се њиховим одлукама...“

У седмом делу набрајају се одлуке које је донео Извршни одбор, односно поједини његови отсеци.

„Управни отсјек: а) извршио избор на читавој слободној територији Н. О. О-а за општине, срезове а сада припрема и за Н. О. О-е за Далмацију и Бос. Крајину, б) одржао и одржава зборове,

конференције и састанке ради лакше и боље мобилизације широких народних маса за чародно-ослободилачку борбу, с) прикупио и прикупља податке о неправдама које су учињене за протеклих 20 мјесеци и d) одржава сталну везу са свим среским Н. О. О-има, даје упуте и одговара на сва питања која постављају срески Н. О. О-и.

„Привредно-финансијски отсјек: а) прикупља податке о могућностима оживљавања наше привреде у сваком погледу, б) донио је рјешење привремено по питању чиновника и пензионера, с) донио је рјешење по питању кирија, дугова, пореза и приреза, d) донио је рјешење по питању освјетљења у градовима, е) донио је рјешење по питању млинова, f) донио је рјешење по питању пилане, кречане, циглане итд., g) донио је рјешење по питању пљачкане стоке и покретних ствари, h) донио је одлуку по питању земље која је одузета од српског живља и предата на обрађивање другим лицима, као и прихода са те земље, i) донио је одлуку по питању такса, малгарине итд., j) донио је одлуку по питању омогућавања трговине, стварања задруга односно магацина при појединим пограничним среским Н. О. О-има за размјену за производе којих нема на слободној територији већ се набављају са неослобођене територије, k) донио је одлуку по питању расписивања зајма народног ослобођења, издавању облигација и његовом упису.

„Просвјетни отсјек: а) отварање основних школа, б) отварање аналфабетских течајева, с) отварање народних универзитета...“ (4)

III

Четврта непријатељска офанзива која је почела 20 јануара 1943, прекинула је, привремено, плодан рад Извршног одбора АВНОЈ-а. После ове и Пете офанзиве, са даљим размахом Народноослободилачког рата и јачањем народноослободилачких одбора, почеле су већ средином 1943 припреме за Друго заседање АВНОЈ-а. Постало је јасно „да сами догађаји и захтеви коначне победе, која се приближава брзим кораком, намећу подизање АВНОЈ-а на степен врховног законодавног претставничког тела... Зато, као што АВНОЈ мора изменити свој карактер у правцу свог претварања у највиши, законодавни орган државне власти, тако и Извршни одбор АВНОЈ-а мора изменити свој карактер у правцу свог претварања у највиши извршни и наредбодавни орган државне власти наше земље, у њену владу...“ (5) У Јајцу 29 новембра 1943, АВНОЈ је формално конституисан као највиши орган државне власти.

Међутим, документи о раду АВНОЈ-а и његовог Извршног одбора, објављени у поменутој збирци као и они који нису објављени, а чији су делови овде изложени, претстављају један доказ више да је АВНОЈ још после Првог заседања, поред тога што је био основан као „општенационално и општепартиско претставништво народно-ослободилачке борбе“, вршио низ задатака који спадају у надлежност врховног органа државне власти.

Војислав Симиовић

(4) Крај овог дела документа оштећен је.

(5) Цитирано из Билтена бр. 17 Телеграфске агенције Нова Југославија (Документ у Архиви ЦК СК Југославије).

СУДСКА ПРАКСА

ОШТЕЋЕЊЕ ПРЕКО ПОЛОВИНЕ И ЗЕЛЕНАШКИ УГОВОРИ

1. — По ранијем Српском грађанском законнику свака страна у двостраном уговору могла је захтевати раскид уговора под условом да није била добила ни пола вредности онога што је била дала или се била обвезала дати другој страни (§ 559). Код куповине и продаје то су могли и купац и продавац, иако је скоро редовно раскид тражио продавац. Али је друга страна могла, под извесним условима, ако је хтела, да одржи уговор на снази: ако је раскид уговора тражио продавац зато што је уговорена цена била мања од половине вредности ствари коју је био продао, купац је могао одржати уговор на снази ако је пристајао да доплати колико недостаје до праве вредности ствари; ако је раскид тражио купац зато што је уговорена цена била већа од двоструке вредности ствари, продавац је могао одржати уговор на снази ако је пристајао да се цена снизи до износа вредности ствари. Поређење узајамних престаџија вршило се према вредностима које су оне имале у време закључења уговора. Доцније промене њихових вредности биле су без утицаја на пуноважност уговора. Ако је несразмера узајамних давања била толика да једна страна није добијала ни пола онога што је била дала или се била обвезала дати другој страни, онда се говорило да је она претрпела оштећење преко половине (*laesio enormis*) и због тог оштећења, зато што је за једну страну био лезионаран, уговор се могао раскинути на захтев те стране.

Све су то општа и врло добро позната правила. Она су у Српски грађански законик прешла из Аустриског грађанског законика (§ 934), где су дошла из Јустинијановог кодекса. У том кодексу налази се једна конституција коју његови састављачи приписују императорима Диоклецијану и Максимијану, а за коју се каже да је издата 285 године, и у којој стоји:

„Ако сте ти или твој отац отуђили за мању цену ствар чија је цена већа, човечно је или да добијеш натраг продату земљу по одлуци суда, пошто вратиш цену купцима, или да ти купац, ако он то хоће, доплати колико недостаје до правичне цене“ (с. 2 Cod. 4,44).

И по Српском грађанском законнику, као и по Јустинијановом кодексу, критериум је био чисто објективан: било је потребно, али је било и довољно, да једна страна у двостраном уговору не прима по том уговору ни пола вредности онога што је договала или је већ била дала другој страни. Кад је то био случај онда се могао тражити раскид уговора без обзира на ма какав субјективан момент.

Било је споредно да ли је тако оштећена страна знала колике су праве вредности узајамних давања и да вредност онога што она по уговору може да тражи од друге стране не износи ни пола вредности онога што је она по том истом уговору дуговала другој страни.

Није било тако у овом погледу у Хрватском и Аустриском грађанском законнику. Тамо, као што је познато, и као што ћемо после видети, принцип раскида због оштећења преко половине имао је мањи домаћај, пошто право на раскид није припадало уговорнику који је знао праву вредност ствари па је ипак пристао на несразмерну цену.

Најзад, стране уговорнице могле су се још у самом уговору одрећи права да траже раскид уговора због оштећења преко половине (§ 560).

2. — Вреде ли ова правна правила и данас? Или би можда у њиховом комплексу требало разликовати она која и даље вреде од оних која су изгубила снагу правних правила. У сваком случају ваљало би утврдити зашто неко од њих данас не би више имало карактер правног правила. Није довољно рећи да неко раније правно правило више не одговара нашим потребама и промењеним приликама. Ваља то тврђење и образложити. Доктрина Врховног суда ФНРЈ у том погледу врло је јасна и прецизна:

„Суд се мора послужити методом која је означена у члану 4 Закона о неважности правних прописа донетих пре 6 априла 1941 год. и за време непријатељске окупације. Полазна идеја при томе јесте гледиште да су изгубили правну снагу прописи који су важили пре 6 априла 1941 (чл. 2 Закона). По чл. 4 суд може да у решавању конкретних ствари примени поједина правила, садржана у тим старим законима, уколико нису у супротности са Уставом ФНРЈ и уставима народних република, са законима и осталим важећим прописима донетим од надлежних органа нове државе, као и са начелима уставног поретка ФНРЈ и њених република.

„Законски израз из чл. 4 „могу по овом закону да се примењују“ значи уствари дужност суда да с обзиром на конкретну ситуацију сваког конкретног случаја о коме решава, утврди да ли би примена појединог правног правила садржаног у старом закону била допуштена у смислу чл. 4 и, уколико нађе да би та примена била противна, суд мора то нарочито да образложи с позивом на пропис, установу, практично политичке задатке и другу принципијелну одлуку поретка којима се таква примена супротставља. Суд не може да уопште и необразложено одбије овакву конкретну оцену, полазећи од апстрактног гледишта да извесно правило из старог закона не важи као правно правило.“ (Решење Врховног суда ФНРЈ Гз. 24/51 од новембра 1951, *Збирка одлука врховних судова*, I, бр. 145, Београд, 1952.)

Према непотпуним обавештењима судови у нашој земљи примењују у овој материји ранија правна правила, и раскидање уговора због прекомерног оштећења дозвољава се под условима који су ранијим законима били утврђени.

Међутим, у једној пресуди Врховног суда НР Србије стоји између осталих мотива због којих одбија једну жалбу на пресуду окружног суда и ово:

„... Раскиду уговора због оштећења преко половине нема места, пошто су правна правила, која су раније важила у супротности са садашњим схватањима да се уговор има сматрати ништавним само ако је уговор склопљен под притиском или у заблуди, тј. у одсуству слободне и одређене воље саговорача.“ (Пресуда од 27 маја 1953, Гз. — 333/53.)

Није нужно задржавати се на тврђењу да се по садашњим схватањима имају сматрати ништавним само уговори склопљени под притиском или у заблуди. Има очигледно и других узрока ништавости у нашем праву. Пресуди вероватно и није био циљ да то негира, иако то излази из усвојене редакције. Можда се хтело рећи, под утицајем правила Хрватског и Аустриског законика, да се о оштећењу води рачуна само ако је оштећени уговорник био у заблуди о вредностима узајамних престаџија. То је, уосталом, доктрина и Француског грађанског законика. Али све то, ма како било, није важно за наше главно питање, које је решено у самом почетку наведеног образложења, према коме „раскиду уговора због оштећења преко половине нема места.“

Кад би се остало при пракси започетој овом пресудом то би значило потпуно напуштање принципа раскида уговора због оштећења преко половине, те се ни један уговор не би могао раскинути из тог узрока. Овај обрт не изгледа основан. Напротив, данас код нас има више разлога него у раније време да овај принцип остане у нашем правном систему. Он треба да добије још већи значај и да му се да већи домашај. У принципу раскида двостраних уговора због оштећења преко половине долази до изражаја идеја о потреби једнакости престаџија, о њиховој еквивалентности у тим уговорима. Постојање велике несразмере између узајамних престаџија противно је самој идеји ових уговора. Оштећење преко половине значи да је једна страна извукла из уговора претерану корист на рачун друге стране; оно чини уговор неправичним и оправдава допуштање другој страни да уговор, ако хоће, раскине због тога. Како би се уосталом могло објаснити да се принцип који потиче из социјалистичког начина гледања на односе међу људима, и који је имао места у многим индивидуалистичким правима, да се тај принцип брише из социјалистичког права? Дакле, не само да овај принцип не треба напуштати, него му треба дати у нашем праву још више места него што га је раније имао. У том правцу, потпуно супротном ономе којим нас упућује наведена пресуда, требало би правити одговарајуће измене у овој материји и отступати од ранијих правила.

3. — Једно од тих правила тиче се могућности одрицања од права на раскид. Према прописима ранијег Српског грађанског законика стране уговорнице, као што смо у почетку потсетили, могле

су се још у самом уговору одређи права да траже раскид уговора ако би се доцније показало да је једна страна оштећена преко половине (§ 560). Правило о раскиду уговора због оштећења преко половине имало је дакле само диспозитиван карактер (в. и Хрватски и Аустриски грађански законик, § 935). Практично, то је имало за последицу да су се у скоро свима знатнијим уговорима стране уговорнице одрицале унапред од права да траже раскид уговора због оштећења преко половине. Одрицање од права да се тражи раскид уговора због оштећења преко половине било је постало стилска клаузула. Тиме је једно правило, чија је сврха била да осигура колику-толику сразмеру између давања уговорника у двостраним уговорима, било лишено своје садржине, и неправични уговори били су обезбеђени од захтева оштећене стране да буду раскинути. Та пракса продужава се и данас, и у уговорима, нарочито у уговорима о продаји и размени некретнина, та се клаузула редовно среће. Колико је познато, код нас се њена пуноважност не ставља у питање.

Међутим, само један мали осврт на упоредно право показује нам колико је ово правило у нескладу са нашим данашњим правом. Тако, Француски грађански законик, који је иначе сав прожет принципом слободе уговарања и претставља триумф индивидуализма у законодавству, има у овом питању супротну доктрину. То је утолико више интересантно што овај законик не познаје један општи принцип раскидања двостраних уговора због прекомерног оштећења, већ дозвољава раскид уговора из тог узрока само у неким изузетним случајевима. Један од тих случајева је и случај продаје некретнина. Раскид таквог уговора може тражити продавац кад је уговорена цена нижа од пет седмина вредности продате некретнине. Купац не може тражити раскид уговора никада, ма колико да су његове обвезе несразмерно веће од продавчевих. Од права да тражи раскид уговора због прекомерног оштећења продавац се не може одређи уговором о продаји. Он се не може одређи тог права ни посредно, ако би у уговору изјавио да поклања купцу вишак вредности. Продавац, каже чл. 1674 Француског грађанског законика, „има право да тражи раскид продаје чак и ако се у уговору изрично одрекао могућности да тражи овај раскид и ако је изјавио да поклања вишак вредности“. То значи да су по француском праву такве одредбе у уговорима о продаји ништаве. У ограниченом обиму, у коме дозвољава раскидање уговора због прекомерног оштећења, Француски грађански законик ставио је ово правило ван домашаја воље странака, и уврстио га у принудно право. То је био сигуран начин да се спречи изитраванье идеја које су довеле до овлашћења продавца да тражи раскид уговора о продаји због прекомерног оштећења и да се осигура заштита оштећеног.

Доктрина Француског грађанског законика очигледно одговара више основи правила о раскиду уговора због оштећења преко по-

ловине него доктрина Српског грађанског законика. Француски законодавац није прихватио принцип раскида лезионарних уговора у целини. Али уколико га је прихватио он му је дао логичне допуне. У нашем праву те његове допуне су још више индифициране, те би се могло узети да су и код нас ништаве клаузуле о одрицању у самом уговору од могућности да се захтева раскид уговора због оштећења преко половине.

4. — Друго једно правило ранијег права које би из истих основних разлога требало напустити данас не налази се у Српском грађанском законнику, већ у Хрватском и Аустриском грађанском законнику. По њима, онај уговорних који је „на несразмерну цену ипак пристао иако му је права вредност била позната“ (§ 935), није могао тражити раскид због оштећења. За раскид уговора није, дакле, био довољан факт да „једна страна није примила од друге стране ни половину од обичне вредности онога што је она овој страни дала“ (§ 934); било је потребно још и да оштећени уговорник није знао за несразмеру између праве вредности ствари и уговорене цене. За право на раскид била су потребна два услова: један објективан, који се састојао у несразмери узајамних давања, и други субјективан, који се састојао у заблуди оштећеног уговорника о стварном односу између цене и вредности ствари. То је знатно сужавало поље примене нашег правила.

И у овом погледу интересантно је поређење са француским правом. У француској теорији, прекомерно оштећење, уколико се о њему води рачуна, те се због њега дозвољава раскид уговора у одређеним случајевима, сматра се традиционално као мана воље. Француски грађански законик говори начелно у њему у секцији у којој је реч о сагласности воља и заблуди, принуди и превари (чл. 1109--—1118). У теорији се због тога обично каже да се у сваком случају несразмера између узајамних давања страна уговорница среће или заблуда оштећенога, или превара од стране његовог саговорника, или нека принуда, или бар нужда у којој се налазио оштећени, које објашњавају како је дошло дотле да су стране уговориле несразмерна давања. То би значило да уколико не би постојала мана у вољи оштећеног уговорника, он не би могао да захтева поништење уговора. Па ипак, француски Касациони суд од пре извесног времена сматра у случају продаје некретнина да има места раскиду продаје због прекомерног оштећења само ако постоји законом предвиђена несразмера између уговорене цене и вредности некретнине, не истражујући, дакле, како је дошло до оштећења, и не тражећи да ли је оно последица неке мане продавчеве воље. Он је у случајевима ове врсте напустио субјективни критериум и задовољава се чисто објективним критериумом. Тиме је наше правило добило много већи домашај; и примењује се и у случајевима који су му раније измицали. То показује да наше правило осваја терен и кроз судску праксу и у оним правима у којима је његов домашај раније био незнатан. Треба ли да ми останемо на позицијама које су други већ напустили, иако су за то имали мање разлога него ми?

5. — Ми смо у два претходна параграфа видели да би принципу раскида уговора због оштећења преко половине требало дати већи домаћај него што га је имао по ранијим законима, и да би због тога требало одбацити два правила која су тај домаћај сужавала. Али би се могло такође питати да ли принципу раскида лезионарних уговора не би требало ставити једно ново ограничење, али које изгледа да одговара његовој природи и сврси. Наиме, при испитивању да ли постоји оштећење пореде се вредности које су узајамне престације имале у време кад је уговор закључен (§ 559, ст. 3, Српског грађанског законика, § 934 Хрватског и Аустриског грађанског законика). О доцнијим променама вредности не води се рачуна, и то је разумљиво: са њима стране нису рачунале, или, ако су и рачунале са њима, обично су очекивале промене у другом правцу. Правило је разумно и треба остати при њему. — Али се може догодити да неки лезионарни уговор престане бити лезионаран током времена. Претерана несразмера између узајамних давања која је постојала у тренутку закључења уговора могла је нестати, или због тога што је вредност онога што је оштећени примио или што треба да прими, накнадно порасла, или због тога што је вредност онога што је он дао или се обвезао дати, накнадно пала, и тако је могло доћи до неког изравнања. Треба ли и у том случају дозволити раскид уговора због тога што је оштећење преко половине постојало у тренутку закључења уговора, или га треба одбити због тога што не постоји више у тренутку тужбе? Може ли се рећи, пошто је несразмера узајамних давања накнадно нестала, да је отпао разлог за тражење раскида? А шта ако је оштећење остало и после промене вредности, само више није преко половине? Италијански грађански законик дозвољава раскид само ако је оштећење трајало „до времена када је тужба поднесена“ (чл. 1448, ст. 3). То изгледа претерано. Зашто бисмо одбили могућност раскида ако је несразмера само толико смањена колико да оштећење не буде преко половине, али је опет остала врло велика?

Питање је сложено и захтева дискусију у детаљима. Са неком ситуацијом може се рећи само толико да не би изгледало основано дозволити раскид уговора ако је оштећење преко половине, које је постојало у тренутку закључења уговора, сасвим нестало у тренутку подношења тужбе за раскид.

6. — Најзад, у допуну ових размишљања, треба додати да наше право располаже данас још једним ефикасним средством за борбу против неправичних уговора. То је забрана зеленашких уговора, која је изречена у чл. 263 Кривичног законика:

„Ко за услугу коју чини неком лицу прими или уговори за себе или другога несразмерну имовинску корист искоришћујући његово тешко имовинско стање, нужду, недостатак искуства или лакомисленост, казниће се затвором до три месеца и новчаном казном“.

Самим тим што њихово закључење претставља кривично дело уговори описани у овом тексту лишени су грађанскоправних дејстава; они су апсолутно ништави, јер су противни јавном поретку, што значи, између осталог, да се искоришћено лице не може ни унапред ни доцније одрећи могућности да захтева поништење уговора, и да право на поништење уговора не може застарети.

Сличан пропис појавио се у иностранству пре више деценија у неким казним законима одакле је прешао у грађанско право. Садржина коју му је дао Немачки грађански законик у чувеном „зеленашком параграфу“ (§ 138) прихваћена је са мањим или већим изменама у многим другим законикима, као што су Швајцарски законик о облигацијама (чл. 21), Аустриски грађански законик (нови чл. 879), Руски грађански законик (чл. 33), Пољски законик о облигацијама из 1933 (чл. 42), Италијански грађански законик (чл. 1448). У неким правима ови уговори су апсолутно ништави, а у неким се ниште само на захтев експлоатисане стране.

У неким правима као што су немачко, швајцарско, руско, италијанско, не постоји поред забране зеленашких уговора и могућност раскида лезионарних уговора. Неки писци сматрају да је могућност раскида лезионарних уговора неефикасно и застарело средство, које се данас може корисно заменити забраном зеленашких уговора. Постављени циљ постигао би се потпуније овим другим средством.

Има, међутим, права која познају истовремено оба средства: и могућност раскида уговора због прекомерног оштећења и забрану зеленашких уговора. Тако је по Аустриском грађанском законнику, који у §§ 934 и 935 говори о могућности раскида уговора због оштећења преко половине, а у § 879, ст. 2, тач. 4, измењеном 19 марта 1916 изриче ништавост зеленашких уговора:

„Нарочито су ништави ови уговори: ...4) ако неко искоришћава лакомисленост, тежак положај, слабоумност, неискучство или душевно узбуђење другог на тај начин што учини да се њему или неком трећем лицу за неку престацију обећа или изврши нека противпрестација, чија имовинска вредност стоји у очигледној несразмери са вредношћу престације.”

Ако се ближе загледа у ствар, биће лако уверити се да забрана зеленашких уговора не чини непотребним правило о могућности раскида лезионарних уговора. Биће случајева у пракси који ће пасти и под удар забране зеленашких уговора, и под удар правила које дозвољава раскид уговора због оштећења преко половине. Али ће бити и случајева који ће пасти само под удар једног од њих, пошто услови за примену правила забране зеленашких уговора и правила о могућности раскида због оштећења нису исти.

Да би један уговор могао бити раскинут због прекомерног оштећења потребно је, али је и довољно, бар по нашем праву, да једна страна не добија по том уговору ни пола вредности онога што даје другој страни. Критериум је рачунски, чисто објективан. А да би један уговор могао бити поништен зато што је зеленашки, није по-

требно да из њега произилази за једну страну оштећење преко половине. Зеленашки уговор може бити поништен и због мање несразмере између давања страна уговорница. Али није довољно да постоји несразмера између њихових давања; потребно је поред тога да је до те несразмере дошло тако што је једна страна искористила „тешко имовинско стање, нужду, недовољно искуство или лакомисленост“ друге стране. Овде је критериум субјективан. Зато кад се не утврди да страна која из уговора извлачи несразмерну имовинску корист није до тога дошла искористићујући нужду, неискуство или лакомисленост свога саговорника, онда се уговор неће моћи поништити као зеленашки. Он ће можда бити раскинут због оштећења, али то ће моћи бити само ако се „несразмерна имовинска корист“ једне стране буде састојала у томе што је њено давање мање од половине вредности онога што је примила од друге стране.

Има између ова два средства борбе за правичност у уговорима и других разлика. Сврха ових редова није проучавања ових средстава него само да се покаже да поред модерне забране зеленашких уговора има у нашем правном систему места и за старо правило којим се дозвољава раскид уговора због оштећења преко половине. Могућност раскида уговора због оштећења преко половине дозвољава да се исправе неке неправичне ситуације које би иначе остале ван домаћаја забране зеленашких уговора. Зато је претерано рећи да је ово старо правило „у супротности са садашњим схватањима“. Може се, напротив, рећи да ми треба да прихватимо и даље развијемо идеју која се налази у његовој основи, а коју напред наведена конституција коју Јустинијанов кодекс приписује Диоклецијану и Максимијану, изражава тако јасно и добро речима: „*humanum est...*“

Михаило Константиновић

ОДГОВОРНОСТ ЖЕЛЕЗНИЦЕ ЗА ШТЕТУ ПРОУЗРОКОВАНУ НЕБЛАГОВРЕМЕНИМ АВИЗИРАЊЕМ

1. „Тужилац је 17 септембра 1950 предао на железничкој станици Микановци на брзовозни превоз на своју адресу у Винковцима једног убијеног јелена тешког 150 кг. Јелен је истога дана превезен у Винковце, а тужиоцу авизиран тек 19 септембра 1950 у 8 часова. Тужилац је приликом преузимања утврдио да је месо неупотребљиво за људску исхрану, јер се укварило, па је тужбом тражио да се Дирекција железница у Винковцима обавезе на накнаду штете од Дин. 7.500 и да му врати плаћени подвоз од Дин. 74.

„Тужена Дирекција железница признала је наводе тужбе, али је истакла приговор промашене пасивне легитимације с обзиром да по Уредби о обавезном осигурању пошиљака предатих на превоз железницама накнаду исплаћује Државни осигуравајући завод.

„Друготужени Државни осигуравајући завод предложио је да се претходно утврди да ли је пошиљка покривена осигурањем.“

гурањем, па уколико би се радило о таквој пошиљци, ставио је свој регресни захтев према првотуженој Дирекцији железница.

„Обласна државна арбитража у О. обавезала је друготужени Државни осигуравајући завод на исплату сматрајући да се ради о пошиљци која је била обавезно осигурана, а регресни захтев према железници одбила због своје ненадлежности, јер се ради о спору са странком за чије је решење надлежна републичка арбитража.

„Главна државна арбитража преиначила је одлуку обласне државне арбитраже, обавезала Дирекцију железница на исплату утуженог износа и одбила захтев тужбе према Државном осигуравајућем заводу.

„Из образложења:

„Према чл. 2, тач. 3, Уредбе о обавезном осигурању свих пошиљака које се предају на превоз Југословенским железницама осигурање покрива штете изузимајући оне које би настале услед природног квара, сем у случају кад би до тога дошло због дужег трајања превоза него што је то прописима о превозу дозвољено. Рокови превоза одређени су Наредбом Министра железница ФНРЈ бр. 19658/50 од 20 септембра 1950. У конкретном случају рок за испоруку јелена примљеног на превоз 17 септембра 1950 на релацији од 22 км. био је без допунског рока 19 септембар 1950 у 24 часа, а са допунским роком 20 септембар у 12 часова. Пошиљка је авизирана тужиоцу 19 септембра 1950 у 8 часова, дакле унутар превозног рока, а да није узет у обзир поменути допунски рок.

„Према томе, превоз није трајо дуже него што је то прописима о превозу дозвољено, па штета настала услед природног кварења према прописима чл. 2, тач. 3, цитиране уредбе није покривена осигурањем. Стога је неоснована одлука у делу којим се Државни осигуравајући завод обавезује да накнади штету тужиоцу.

„Узимајући на основу чл. 17, ст. 1, Закона о државној арбитражи у решавање тужбено тражење према железници, Веће налази да је за насталу штету крива железница иако је превоз извршен унутар прописаних рокова. Тужена Дирекција железница признала је у току спора да је јелен који је предан на превоз 17 септембра 1950 у 13 часова превезен у упутну станицу Винковци истога дана у 19 часова. Железничка станица Винковци била је дужна да одмах по приспећу брзовозне пошиљке изврши авизирање тужиоцу. Кад је она то пропустила да учини, па је тек 19 септембра 1950 у 8 часова авизирала тужиоцу њено приспеће онда је железница одговорна за штету која је наступила као последица неблаговременог авизирања приспеле пошиљке. Пошто у овом случају пошиљка није била покривена осигурањем, а до штете је дошло кривицом железнице, то је обавезна на накнаду у смислу захтева тужбе“.

(Одлука Главне државне арбитраже ГС-357/52 од 15 априла 1952, објављена у *Збирци одлука Државне арбитраже*, св. V, бр. 290.)

У овом случају арбитража је имала да расправи три правна односа: однос између пошиљаоца и железнице по основу уговора о превозу, однос између пошиљаоца и Државног осигуравајућег заво-

да по основу обавезног осигурања и однос између Државног осигуравајућег завода и железнице у вези са регресним захтевом због исплате осигуране суме пошиљаоцу.

2. Наша арбитражна пракса стоји на становишту да се за накнаду штете која настане у току превоза пошиљалац, по правилу, има обратити непосредно Државном осигуравајућем заводу, осим у случајевима лимитативно наведеним у чл. 2 Уредбе о обавезном осигурању пошиљака које се предају на превоз Југословенским железницама. Овакав став изазвао је, по нашем мишљењу оправдане, замерке у нашој правној литератури. Закључујући уговор о превозу и уплаћујући премију осигурања, пошиљалац је истовремено ступио у два, један од другог независна, правна односа. У случају настајања штете на пошиљци пошиљалац има право избора по коме ће од ова два основа тражити накнаду штете, разуме се алтернативно а не кумулативно. У прилог оваквог решења говоре како правни разлози тако и разлози целисходности.

С друге стране, уплатом једног дела премије осигурања, железница је истовремено ступила у правни однос осигурања од одговорности, те је самим тим стицала право на захтев за накнаду од Државног осигуравајућег завода, уколико би се пошиљалац обратио директно њој за накнаду штете и то њено право гасило би се само ако би постојао *dolus* на њеној страни или на страни њених службеника.

Најзад, ако се пошиљалац обрати Државном осигуравајућем заводу са захтевом за накнаду штете и овај исплати осигурану суму, самим тим на Државни осигуравајући завод прелазе сва права оштећеника, и он под одређеним условима стиче право на регрес према штетнику.

3. У правној литератури и законодавствима појединих земаља различито се одређује висина накнаде штете због закашњења у превозу. Уколико је доказано постојање штете, висина накнаде одређује се по правилу према висини стварно нанете штете, док је у другом случају та накнада обично унапред фиксирана у облику казне за прекорачење рокова превоза.

С друге стране, закашњење се може огледати како у прекорачењу рокова превоза у ужем смислу речи, тако и у непридржавању рокова за обавештавање дестинатера о приспећу пошиљке на угутну станицу. Било да је реч о једним или другим роковима, железница је по уговору о превозу одговорна за штету која услед њеног пропуста настане.

У случају који претставља предмет нашег разматрања, железница је извршила превоз у прописаним роковима, али није поступила по прописима о обавештавању примаоца. Пошиљка је била предата на брзовозни превоз. Рок за авизирање брзовозне робе по чл. 85, § 2, Уредбе о превозу путника, пртљага и робе на железницама износио је 2 часа. С обзиром на то да после ослобођења није

донет други пропис у погледу рокова авизирања, железница је била дужна да се придржава наведеног рока као једног од услова превоза. Немарност железничких органа у томе погледу довела је до пропасти пошљике.

4. Прописи који регулишу питање превозних рокова нису довољно прецизно формулисани ни у наведеној уредби ни у међународним конвенцијама о превозу робе железницом. Због тога се из њих не види јасно да ли је железница овлашћена да изврши превоз било кад у границама ових рокова или је то дужна да учини одмах чим за то постоји могућност, а најкасније до истека ових рокова. Другим речима, да ли ови рокови претстављају крајње рокове или не. По овом питању постоје контрадикторна гледишта како у правној теорији тако и у судској пракси.

Као што се из цитиране одлуке види, наша Главна државна арбитража стоји на становишту да ови рокови претстављају крајње рокове до којих се уговорени превоз има извршити. Исто ово мишљење заступа и Државна арбитража НР Србије. По једној одлуци ове арбитраже „чињеница да укупни превозни рок није прекорачен, без утицаја је на питање одговорности железнице за насталу штету. По налажењу арбитраже превозни рокови претстављају крајње рокове за испоруку пошљака, али они не разрешавају железницу као возара дужности да што је могуће пре испуни уговорну обавезу и о извршеном превозу авизира примаоца у прописаном року од 2 часа“. (Одлука Државне арбитраже НР Србије С-412/54 од 17 фебруара 1954.)

По питању да ли превозни рокови претстављају крајње рокове за извршење превоза ми се слажемо са нашом арбитражном праксом. Дужност железнице састоји се, између осталог, и у томе да товар који јој је предат на превоз у најкраћем могућем року превезе у упутну станицу и да омогући дестинатеру да ту пошљку што пре прими. У прилог овог гледишта говоре и разлози целисходности. Само на тај начин железница може правилно да изврши своју улогу посредника у промету. Интереси привреде у целини не дозвољавају железници никакву лежерност у њеној унутрашњој манипулацији. Из истих оних разлога из којих је железници дато право на накнаду за лежарину, колску дангубу и недовољно искоришћавање кола, мора се дати и корисницима транспорта право да захтевају од железнице накнаду оне штете која им је причињена немарношћу железничких органа. У суштини овде се одговорност железнице због закашњења претворила у њену одговорност због пропасти пошљике, јер је до пропасти робе дошло услед неблаговременог авизирања.

5. Међутим, у нашем случају, Главна државна арбитража је отступила од свог принципа да се за штете које су покривене осигурањем оштећеник има обратити за накнаду директно Државном осигуравајућем заводу. Додуше, арбитража је стала на становиште да „превоз није трајао дуже него што је то прописима о превозу

дозвољено, па штета настала услед природног кварења према прописима чл. 2, тач. 3, цитиране Уредбе није покривена осигурањем“. Ипак, поставља се питање да ли превоз заиста није трајао дуже него што је то прописима дозвољено. Ми смо већ напред нагласили да се рок за предају товара дестинатеру састоји од две компоненте: од рокова превоза у ужем смислу и од рокова за обавештавање дестинатера о приспећу пошиљке. Превоз се не завршава тиме што је роба фактички пренета из једног места у друго. Уговорна обавеза возара не престаје тим моментом, него тек предајом робе примаоцу. Према томе, иако је превоз у ужем смислу речи извршен у оквиру прописаних рокова, ако авизирање није извршено о року, треба сматрати да су рокови превоза у целини прекорачени те да је настала штета покривена осигурањем. Прописи о обавезном осигурању под појмом превоза не подразумевају време које је потребно да се товар превезе из једног места у друго, него време од пријема робе на превоз па до њеног изручења дестинатеру. С друге стране, и по једној другој одлуци Главне државне арбитраже, „обавезно осигурање пошиљака у смислу чл. 3 Уредбе о обавезном осигурању траје све док железница пошиљку не изручи адресату“. (Закључак Главне државне арбитраже ГС-374/53 објављен у *Збирци одлука Државне арбитраже*, св. VI, бр. 331.)

6. При извршењу превоза предметне пошиљке, железница није одговорила својој обавези, с обзиром на то да је била у питању лако покварљива роба, и то грубом непажњом својих службеника, па самим тим долазе до примене правила о њеној уговорној одговорности за накнаду причињене штете. Но, са друге стране, не можемо да се сложимо са становиштем израженим у образложењу одлуке Главне државне арбитраже по коме настала штета није покривена обавезним транспортним осигурањем, те да се према томе накнада настале штете не може тражити од Државног осигуравајућег завода. Као што смо већ напоменули, најправилније решење, по нашем мишљењу, било би у томе да се самом пошиљаоцу у сваком случају допусти право да захтева накнаду штете било по основу уговора о превозу било по основу обавезног транспортног осигурања.

Зоран Антонијевић

ПРИГОВОР КВАЛИТЕТУ РОБЕ

1. Између страна био је склопљен уговор о продаји алата, који је требало да буде испоручен по кварталима. Туженик је примио испоруке за I и II квартал и приговорио је њиховом квалитету. Тужилац је својим писмом од 26 јуна 1952 (II квартал) одговорио да не може да побољша квалитет својих производа. У преписи која је настала, туженик је одбијао да преузме робу за трећи квартал. Услед тога тужилац је известио туженика да је роба за трећи квартал припремљена за отпрему и тражио сагласност да

робу отпреми. Туженик је поново одбио да преузме робу због тога што не одговара уговореном квалитету. На то је тужилац покренуо спор.

Арбитража која је решавала спор нашла је да је овај приговор квалитету преурањен, и да је туженик дужан да прими робу, па ако утврди да не одговара уговореном квалитету, тек онда може да стави своје приговоре.

Главна државна арбитража заузела је супротан став сматрајући да је требало претходно утврдити оправданост притвора туженика иако је није прегледао, ако је за недостатак робе сазнао на други начин и ако има поузданог основа сумњи да роба не одговара условима уговора. Из тог разлога укинула је нападнуту одлуку сматрајући да је требало претходно утврдити оправданост притвора туженикових па тек онда одлучивати о томе да ли туженик мора да преузме робу.

Из образложења Главне државне арбитраже:

„Купац може да рекламира квалитативне недостатке робе коју није прегледао, ако је за недостатке сазнао на други начин. Али купац може да стави приговоре на робу и онда, кад није прегледао, ако има поузданог и оправданог основа сумњи да роба не одговара условима уговора. Купац је био незадовољан са испорукама за I и II квартал. Квалитативне недостатке признао је и сам тужилац својим писмом од 26 јуна 1952 у коме признаје досадашњи слаб квалитет своје робе, кад о томе извештава туженика наводећи немогућност да и поред најбољег настојања начини преокрет у својој производњи по питању квалитета. Исто тако на расправи одржаној 23 октобра 1952 тужилац је изјавио да је за туженика припремио алат средњег доброг квалитета „у сразмери са својом производњом“. Ово су разлози који оправдавају туженикову бојазан да ће и убудуће испоруке по том уговору бити такође у погледу квалитета неуредне. Стога је одлука погрешно оценила ствар кад је не утврдивши претходно основаност приговора на квалитет обавезала туженика на преузимање алата с тим да га може ставити на расположење тужиоцу, ако не буде одговарао.“

(Закључак Главне државне арбитраже ГС-925/52 од 6 новембра 1952, Збирка одлука Државне арбитраже, св. VI, бр. 317.)

2. Рекламација је по својој природи једностранни акт који је једна уговорна страна дужна да предузме у одређеном року да би сачувала извесна своја права. Привредни промет захтева извесност. Отуда обавеза да се у кратком року ставе евентуални приговори, да се учини рекламација и тиме стави до знања да посао није уредно извршен. Сама рекламација не ствара никаква права за купца. Основ права које купац има према продавцу у случају да му продавац испоручи робу са мањима налази се у продавчевој обавези да испоручи робу уговореног квалитета. Битно је да је мана на роби постојала у моменту пријема робе. Према томе, при процењивању једне рекламације треба пре свега утврдити да ли је она стављена

на време. Ако јесте, права купца су тиме сачувана и треба приступити оцени тога да ли су мане постојале у моменту пријема робе од стране купца. Ово друго купац може утврдити на разне начине. Обично се то врши прегледом робе и састављањем комисиског записника (*Опште узансе за промет робом*, бр. 147). Међутим купац може да утврди мане на било који веродостојан начин.

У нашем случају Главна државна арбитража укидајући прву одлуку и враћајући је на поновно решавање указује на два случаја у којима се могу веродостојно утврдити мане и без прегледа робе. Прво, кад купац за недостатке робе сазна на други начин. То би на пример био случај кад купац прими пре робе спецификацију из које се јасно виде квалитативни недостаци робе. Други случај је кад купац „има поузданог и оправданог основа сумњи да роба не одговара условима уговора“. Баш о таквом случају је реч у овом спору. Пошто је приговорио квалитету робе испоручене за први и други квартал и на то добио од продавца одговор да не може да побољша квалитет својих производа, купац одбија да прими робу за трећи квартал, приговарајући квалитету робе. Купац то чини сасвим оправдано и арбитража је морала да се упусти у процену основаности рекламације.

Ако би се утврдило да је таква рекламација неоснована (а то уосталом важи и за рекламације стављене на основу прегледа робе), купац би сносио све трошкове који би услед тога настали за продавца и дуговао би накнаду евентуалне штете.

Ако се пак утврди да су приговори основани, купцу стоји на вољу да по свом избору: одустане од уговора, или да тражи извршење уговора, или да тражи снижење цене, или да тражи отклањање мана ако су оне уклониве, а у сваком случају и накнаду штете (*Опште узансе за промет робом*, бр. 154). Пошто се у нашем случају ради о уговору о обичној испоруци, купац би могао одустати како од доспелог тако и од будућих obroка, а ако сви obroци чине целину и од већ извршених obroка. (Ово се право може аналогично извести и из *Општих узанса за промет робом*, бр. 215.)

Укратко, право купца да приговори квалитету и основаност тог његовог приговора две су ствари које не треба мешати. Чим је направљен приговор квалитету, има да се приступи испитивању његове основаности. Према томе Главна државна арбитража поступила је исправно кад је укинула нападнуту одлуку и вратила је арбитражи која ју је донела.

Владимир Јовановић

РАНИЈЕ ИЗДРЖАНА КАЗНА КАО УСЛОВ ЗА ПОСТОЈАЊЕ ПОВРАТА

Окружни суд је огласио оптуженог кривим за више кривичних дела, па му је за сва та кривична дела као и за дело за које је већ раније осуђен на казну од девет месеци затвора а коју ка-

зну још није био издржао, изрекао укупну казну затвора у трајању од три године. Суд је нашао да се окривљени налази у поврату, па му је то узео као отежавајућу околност приликом одмеравања казне.

Врховни суд народне републике приликом решавања по жалби укинуо је ову пресуду у њеном осуђујућем делу и вратио предмет на нову одлуку. У разлозима пресуде Врховни суд је поред погрешно утврђеног чињеничног стања и погрешне квалификације дела констатовао и следеће:

„Приликом одлучивања о казни за кривична дела из изреке пресуде под I и II, Окружни суд је оптуженом као отежавајућу околност узео поврат, с обзиром да је казну по правоснажној пресуди Среског суда у Винковцима К-481/49 од 23 јануара 1950 делимично издржао, а после тога, а пре истека рока од пет година, извршио кривична дела из побијане пресуде. Окружни суд је време од 28 маја 1949 до 24 септембра 1949, проведено у притвору а урачунато у издржану казну по поменутој пресуди бр. К-481/49, сматрао као делимично издржану казну. Међутим, по схватању Врховног суда за постојање поврата као делимично издржану казну треба сматрати само казну коју је оптужени после правоснажно изречене пресуде делом издржао, а чије је даље издржавање престало услед амнестије, помиловања или условног отпуста, ако је време трајања условног отпуста истекло. Према томе у конкретном случају Окружни суд није могао узети да је оптужени у поврату и да му то узме као отежавајућу околност.“

(Пресуда Врховног суда НР Србије Кж—1112/51 од 16 новембра 1951.)

За постојање поврата наш Кривични законик захтева да је учинилац казну изречену за раније учињено кривично дело у целини или делимично издржао. Овај захтев указује на то да Кривични законик усваја ону концепцију поврата према којој се узима да повећана друштвена опасност учиниоца повратника долази у првом реду зато што раније изречена и у целини или делимично издржана казна није на њега довољно поправно деловала. Ово је разумљиво када се има у виду да је сврха казне у првом реду поправљање учиниоца, да је и њено одмеравање и спровођење њеног извршења прилагођено што потпунијем остварењу овог задатка, па ако и поред свега тога она код извесног учиниоца није постигла свој циљ, — што он доказује поновним извршењем кривичног дела — онда је несумњиво да се ова околност мора узети у обзир као отежавајућа приликом одмеравања казне за ново учињено кривично дело, те да се овог пута строжијом казном покуша да постигне оно што ранијом казном код односног учиниоца није било остварено.

Законик у првом реду захтева да раније изречена казна буде у потпуности издржана, јер се тек у том случају може поуздано процењивати да ли је код односног учиниоца казна постигла своју

сврху поправљања или није. Међутим, у извесним случајевима може доћи до таквих ситуација да учинилац казну само делимично издржи, а да му даље издржавање казне буде опрштено актом амнестије или помиловања или да буде пуштен на условни отпуст и да исти не буде опозван. У овим случајевима претпоставља се да се учинилац поправио односно да постоји друштвени интерес да му се опрости даље издржавање казне. Ако исти после тога поново изврши кривично дело, он тиме уствари доказује да се није поправио, да делимично издржавање казне није на њега поправно деловало и да није био ни заслужио да му издржавање преосталог дела казне буде опрштено, па је разумљиво да га треба строжије казнити. Исто тако, ако издржавање казне буде прекинуто, па доцније наступи застарелост извршења казне у односу на преостали неиздржани део казне, јасно је да оваквог учиниоца, ако изврши ново кривично дело, треба третирати као повратника, јер чињеница да је избегао или чак осујетио потпуно извршење раније казне ни у ком случају не може побољшавати његов положај. Међутим, и у овом као и у раније наведеним случајевима основни разлог за постојање поврата лежи у томе што је учинилац ранију казну бар делимично издржао, јер Кривични законик сасвим основано сматра да већ и сама та чињеница да је неко био на издржавању казне па опет чини кривична дела, указује да према таквом делинквенту треба појачати репресију, те је стога и разумљиво да Кривични законик и делимично издржану казну признаје као услов за постојање поврата.

Међутим, у случају на који се односи горе наведена одлука Врховног суда не може се узети да постоји поврат. Учиниоца је у овом случају уствари само провео извесно време у притвору у току поступка, па је доцније пуштен на слободу. При доношењу пресуде време проведено у притвору урачунато му је у казну. Међутим, пре него што је почео да издржава остатак изречене казне он је учинио нова кривична дела па је дошло до новог кривичног поступка, на основу кога је донесена пресуда на коју се односи горе описана пресуда Врховног суда. Из изложенога се види да учинилац уствари уопште није издржавао ранију казну, већ је Окружни суд време проведено у притвору а урачунато у казну сматрао као делимично издржану казну. Међутим, кад је у питању поврат, време проведено у притвору не може се изједначавати са издржавањем казне, с обзиром на то да се захтев да је учинилац ранију казну у целини или делимично издржао поставља због тога што се као опаснији сматра онај учинилац на кога раније издржавање казне није имало поправно дејство, о чему не може бити говора кад је у питању притвор. Између притвора и издржавања казне постоји битна разлика како у погледу њихових задатака тако и у погледу начина њихове примене на учиниоца. Казна је кривична санкција која у првом реду има за циљ поправљање учиниоца кривичног дела. Овај циљ казне има се у виду и приликом њеног одмеравања, а

нарочито се он има у виду у току извршења казне које је нарочито подешено и прилагођено што потпунијем остварењу поправљања учиниоца. С обзиром на то јасно је зашто се као опаснији сматра онај учинилац на кога већ издржана казна није имала поправно дејство. Међутим, притвор није казна већ једна процесуална мера обезбеђења правилног спровођења кривичног поступка. Притвор нема за сврху поправљање учиниоца, што је задатак казне, већ има за циљ да обезбеди присуство окривљенога, да омогући извршење казне и евентуално спречи учиниоца да учини ново кривично дело или на неки начин омете истрагу.

Из изложенога је јасно да се притвор и издржана казна не могу изједначавати када се процењују услови за постојање поврата, иако Кривични законик прописује да се притвор урачунава у издржану казну. Урачунавање притвора у издржану казну Кривични законик прописује зато што разлози правичности захтевају да се лицу које је било у притвору — дакле, фактички било лишено слободе у вези са кривичним делом за које се осуђује — призна ово време као издржана казна, јер би у супротном уствари било кажњено више него што му је то суд одмерио. Стога је и разумљиво да се изједначавање притвора и издржане казне може прихватити само у овом смислу, док се ни у ком случају не могу изједначавати са гледишта поправног деловања на учиниоца кривичног дела. А како је раније издржана казна од значаја за постојање поврата баш са овог гледишта, то се не може узети да постоји поврат у таквим ситуацијама кад учинилац ранију казну као такву уопште није издржавао, као што је то било у горе описаном случају.

Мирослав Ђ. Ђорђевић

П Р И К А З И

Anton Tautscher: DIE OEFFENTLICHE WIRTSCHAFT. Berlin-München, Duncker & Humblot, 1953, XVI + 399 S.

Познати професор финансиске науке и политичке економије из Граца издао је после низа већих и мањих студија из разних подручја финансиске науке свој систем „јавне привреде“. Данашња јавна привреда у коју се претворила неутрална, стерилна, државна привреда, одликује се свестраним интервенисањем и уређивањем привреде. Све јавнопривредне установе стоје у служби социјалне и привредне политике; стога, уместо досада неутралне и аутономне финансиске науке треба у сагласности са интегралном финансиском науком објединити политичкоекономске теорије јавнопривредних установа у једну политичкоекономску теорију „јавне привреде“. Она треба да проучава јавну привреду као целину а тако и поједине јавнопривредне установе у погледу њихове политичкоекономске функције и ефикасности у организацији читаве привреде. Таучерова теорија јавне привреде је дакле много опсежнија него досадашња наука о финансијама, јер изучава нарочито везе између јавне привреде и развитка привреде уопште. То се показује особито у испитивању финансиских планова, цикличних буџета, националног рачуноводства, динамичног деловања јавних расхода, задатка јавних предузећа у циљу усмеравања привреде, сврхе пореза и привредно-динамичне снаге јавног кредита.

У уводу, аутор тумачи да је појам финансиске привреде постао сувише узак јер „јавна привреда обухвата сву привредну делатност јавних тела, а не само новчану привреду.“ За јавну привреду је од значаја повећање квантитативног опсега као и квалитативна промена њене суштине тако да је јавна привреда постала „економскополитички инструмент за све сврхе економске политике државе и територијалних тела“. Буџет је стекао кључну позицију за покретање привредних процеса; јавни расходи сада су јемци пуног запослења привреде; јавни приходи инструменти за усмеравање привредне циркулације новца; јавна предузећа фактори сигурности за развитак привреде без опасности кризе; порези средство за усмеравање масе новца и привреде, а јавни кредит, захваљујући привредно активној политици расхода, мотор за подизање производње. Све те значајне квантитативне и квалитативне промене условљавају замену старог појма „финансиске привреде“ новим појмом „јавне привреде“ која је постала „zur Organisationswirtschaft für die Volkswirtschaft“ (5).

Само дело подељено је на 12 „књига“. I књига (6—51) обрађује историју науке у осам главних научних група, почевши са камералистима, те наводи нарочито њихове главне претставнике. Остале су групе физиократска наука о финансијама, класична наука о финансијама, органска наука о државној привреди, интервенционистичка наука о државној привреди, чиста наука о државној привреди и социјалистичка наука о државној привреди. Међу писцима набраја још Бауера, Бернштајна, Кунова, Хајмана, Хилфердинга, Лориу, А. Милера, Ренера и А. Вебера, дакле већином ревизионисте, али не спомиње ни совјетску нити нашу науку. Сам аутор припада „еко-

номскополитичкој науци о државној привреди“ која полази од коњунктурне политике и усмеравања привреде (те јој је дакле циљ преброђавање кризе до које је морало доћи услед структурних противречности капиталистичке привреде). Државна привреда постаје организована привреда те се у сврху њене организације служи буџетом, условљеним потребама привреде, државним расходима и приходима, предузећима државне привреде, усмеравањем тока робе и новца, порезима и државнопривредим кредитом.

Основе јавне привреде (II књ., 52—96) одређује однос привреде и државе. Држава је највиши организаторски фактор привреде који уједињује у једну целину привреду са њеним привредним грамама без обзира на њихове посебне интересе. Задатак је државе стварање правилне структуре привреде, осигурање пуног запослења, тежња за максимирањем друштвеног производа те коначно регулација дохотка, одговарајућег друштвеног поретка признатом као правилном (62). Држава постаје главним продукционим фактором привреде, уједно и динамичким и устаљујућим који делује на стални складни развитак привреде (68). Наравно треба водити рачуна и о границама јавне привреде, нарочито у наплати прихода који се већином не троше ради непосредне рентабилности, него у корист држављана и привреде (79). Њиховим јачањем долази до заобилазног рентабилитета. Предмет је науке о јавној привреди многочлан систем јавне привреде са свим њеним институцијама и процесима, са њеним јавнопривредним и привредним функцијама (86).

Нарочито је занимљива III књига (97—126) која обрађује финансиске планове, национално рачуноводство („volkswirtschaftliches Nationalbudget“), коњунктуром условљен циклички буџет и годишњи буџет јавне привреде који је окарактерисан упливисањем привреде на јавну привреду (112).

IV књига (127—160) садржи модерну капиталистичку теорију о потребама и нарочито расходима јавне привреде, њиховој узајамној условљености и њиховом порасту као и узроцима овог пораста. Економскополитички расходи делимично су репараторног значаја у облику субвенција, делимично превентивног уколико прегећу штету спречавају текућим расходима (137). Ти допунски јавни расходи изводе се нарочито јавним инвестицијама у сагласности са Кејнзовим теоријама које су темељно обрађене. Ефикасност јавних расхода који имају додуше своје границе показују се у директној и индиректној рентабилности и продуктивности (154).

Јавне приходе (V књ., 161—180) треба поставити у службу преобрађавања читаве привреде, нарочито као важан инструмент регулисања новчане масе (167). Приходи који се црпе из: 1) јавних предузећа, 2) дажбина и 3) јавног кредита (172), имају своју привредну горњу границу у пресушењу извора јавне привреде и дефлацији те у појавама у производњи и продаји, као и у оптицају новца и робе и ограничењу привредне делатности, но границу одузимања треба одредити за сваку врсту прихода посебно (178). Сваки јавни издатак треба разматрати са гледишта одржавања пуног тока робе (165).

Јавна предузећа (VI књ., 181—212) имају најразличитије сврхе, нарочито организаторску функцију у привреди коју помажу или унапређују. Њихове су дакле сврхе фискалне, економскополитичке, социјалнополитичке, културнополитичке и привредноорганизаторске. Међу кључна предузећа спадају нарочито кредитне банке.

Међу дажбинама (VII књ., 213—220) спомиње и натуралне; новчане су дажбине давања у новцу која јавна привреда прописује грађанима (216) те су подељене на таксе, доприносе и порезе.

Порези (VIII књ., 221—298) су новчана давања која јавна привреда на основу неке привредне делатности прописује и наплаћује од припадајућих приватних привредних јединица („Privatwirtschaften“). Порески предмет могу бити право располагања привредним добрима (имовина), успех привредне делатности појединог привредника (принос и доходак), сама привредна делатност (посредовање, преношење и промет добара) те трошење добара (224). Порез својим трошењем ствара организациону основу читаве привреде те је тиме продуктиван, за пореске обвезнике чак и репродуктиван, стварајући омогућавањем и организацијом привреде свакој приватној привредној јединици основу егзистенције те њене рентабилности. Порез утиче на новчане фондове приватне привреде, циркулацију новца у привреди и постаје средство за организацију циркулације новца и робе (227). Уједно је и средство принудне штедње те мења расподелу новца у привреди (229). Порези наравно нису неутрални, него су у суштини економскополитичко средство за преображавање привреде које има и сврху покрића државних потреба (234). Привредну структуру порези могу исправљати и усмеравати политиком расподеле продукционих фактора, структурном политиком у погледу продукционих области, економскополитичком васпитном политиком, политиком величине погона, политиком инвестиција и рационализације, политиком локације и политиком концентрације и децентрализације (236). На циркулацију новца и робе дејствују порези монетарном и валутном и кредитном политиком, тржишном политиком, политиком цена и конкуренције, монополском и коњунктурном политиком (241). Резултати дејства пореза на организацију привреде зависе како од трошења пореских прихода тако од дејства одузимања новца. За очување пореске способности треба осигурати бар минимум егзистенције и способности привређивања („Betriebsfähigkeit“, 257), али разним порезима треба захватити пореску способност (у целини), чувајући трајну способност плаћања и ношења пореза (277). Порески објекти већ су били набројани на почетку приказа VIII књиге те их аутор дели на порезе: 1) на принос и доходак, 2) на имовину, 3) на промет и 4) на потрошњу (285). Поједини порези су систематски разврстани у пореској табели (286—7). У овој књизи обрађени су наравно сви главни порески проблеми, на пример пореска способност, извори преваливања, тарифа, начела, систем, границе опорезивања.

IX књига (299—348) посвећена је појединим порезима и њиховим проблемима како се појављују нарочито у Средњој Европи у најновије време. Ту аутор спомиње и разне, нашем систему непознате порезе, на пример порез на предузећа са филијалама и робне куће, порез на прираштај дохотка и имовине, порез за изједначење губитка (и терета), порез мртве руке. Порез на доходак мења се све више у систем пореза на принос (313), порез на фонд плата у целини („Lohnsummensteuer“) осуђује (306), док порез на промет убраја у потрошне порезе, уколико се промет сваке робе или услуге опорезује само једанпут (335). У сагласности са немачким и аустријским пореским системом набраја већи број пореза на потрошњу појединих предмета.

На подручју јавног кредита (X књ., 349—370) дошло је до замашног преображаја у његовој теорији нарочито одбацивањем досадашњег принципа о трајној равнотежи у јавним финансијама, пошто је јавни кредит у сагласности са коњунктурном политиком пре-

ко јавних расхода и њима покривених инвестиција постао средство за савлађивање кризе у служби пуне запослености привреде (350). Јавни кредит својом употребом као и набављањем кредитних средстава преображава и организује привреду (353). Поред суштине и функције јавног кредита обрађене су и његове врсте, облици и границе и, најзад, државно банкротство.

Финансиски компромис („Finanzausgleich“, књ. XI, 371—379), важан и за нашу федералну државу јесте „план и норма за расподелу задатака, располелу издатака и прихода као и за изравнање терета између вертикално и хоризонтално рашчлањених творевина („Gebilde“) јавне привреде“ (375). Ради разлика у њиховој привредној снази проблем је тешко решити само на један између могућих начина, те су потребне разне комбинације.

Књига XII (380—387) о финансиској управи обрађује њена начела, основе, облике и делатности, организацију и контролу. И финансиска управа мора при сваком акту водити рачуна о могућностима и потребама привреде (381).

Иако се Таучерова књига ограничава скоро искључиво на проблематику јавне привреде западних капиталистичких земаља, ипак ће бити од велике користи за наше стручњацима. Наш читалац ће наравно приликом њеног читања водити рачуна о специфичностима наше и капиталистичке привреде.

Др. Владимир Мурко

Armand Cuvillier: OU VA LA SOCIOLOGIE FRANÇAISE? Avec une étude d'Emile Durkheim sur la sociologie formaliste. (Petite bibliothèque sociologique internationale sous la direction d'Armand Cuvillier, série A: auteurs contemporains.) Paris, Librairie Marcel Rivière et Cie, 1953, VIII-211 p.

Арман Кивилије је још пре Другог светског рата објавио, по ред осталог, свој данас већ познати и на више језика преведени *Introduction à la Sociologie* (1936), а 1950 две књиге (трећа је у припреми) свог приручника *Manuel de Sociologie*, у коме је врло успешно изнео у главним линијама развој социологије, њене резултате, као и проблеме и методологију савремене социологије, анализирајући и дискутујући аргументе претставника главних социолошких праваца.

У предговору књиге која је предмет овога приказа, Кивилије износи разлоге своје забринутости стањем у француској социологији. Њена „добра традиција“ састојала се по њему, с једне стране, у избегавању емпиризма лишеног идеја који зна само за скупљање чињеница, а с друге стране, у одбацивању производних и чисто појмовних конструкција које се не заснивају на стрпљивој анализи стварности, односно како је Fr. Simiand сажето рекао: „Pas de faits sans idées, pas d'idées sans faits.“ Држећи се углавном тих поставки, диркемовска школа, и поред својих грешака, постигла је плодне резултате. До критичног стања у француској социологији дошло је, по аутору, са ових разлога: док је раније Диркем грешко желећи да филозофију анектира социологији, данас филозофи којима је углавном поверена настава социологије, уносећи одређену, француском духу страну филозофију, поричу социологији право на самостално постојање; затим, некритичко прихватање метода које се примењују у САД (на пример: социометриске методе мерења „друштвене раздаљине“) уз потпуно одсуство перспективе научног искоришћавања нагомиланог материјала; и најзад, недовољ-

на пажња која се посвећује настави социологије како на универзитетима (свега четири катедре за социологију!) тако и у средњим школама (где је она факултативни предмет).

Аутор концизно излаже, у глави I („Традиција француске социологије“), главне фазе развоја француске социолошке мисли. Међу претечама социологије, у које убраја Кондорсеа, енциклопедисте, Д. де Трасиа, Бирдена, Сен-Симона и Бишеа, аутор подвлачи значај Монтескијеа који је, захваљујући свом изразитом смислу за историски развој и упоредну методу, дао праве социолошке анализе на неким местима својих дела. Стгист Конт је дао не само име новој науци, већ је поставио начела и методолошка правила трајније вредности (захтевао је да социологија буде објективна, тј. да споља посматра друштвене чињенице, и да буде позитивна, тј. да се ослободи појма финалности и судова вредности; одбацивао дедуктивну методу и истицао нужност историског истраживања; подвлачио повезаност свих друштвених појава, итд.). Иако Емил Диркем не усваја низ Контових концепција (разликовање између друштвене статике и динамике; закон три ступња; схватање да човечанство у својој целини образује једно друштво које се непрекидно развија у истом смислу, мада у стварности постоје само посебна друштва), ипак се он у главним тачкама слаже са Контом.

У глави II („Социологија и социологизам“), аутор истиче да је основна грешка Конта и Диркема у томе што нису успели да потпуно одвоје социологију од извесних а priori усвојених филозофских концепција. Схватање човечанства као „огромне и вечите друштвене јединице“; аксиолошки смисао прогреса који се састоји у преласку из „теолошког стања“, преко „метафизичког“, у „позитивно“; претензија да социологија да синтезу људских знања и обухвати и област филозофије, — све то показује колико је Контова социологија великим делом филозофија историје. Диркемов социологизам продужава Контове заблуде. Диркему није било довољно да буде социолог, он је желео да буде и филозоф, у првом реду моралист. Он је одбацивао схватање да наука не може да нам да правила понашања. По њему би социологија имала да нам пружи неку врсту „лаичког катехизма“. Признајући да је Диркемов социологизам имао претеране амбиције, аутор ипак сматра да су често критике биле сувише оштре а понекад и нелојалне, као што је то случај са критичарима изразито католичке оријентације.

Да би био разумљивији данашњи став неких француских социолога, глава III („Реванш филозофије“) почиње излагањем теза извесних немачких филозофа и социолога XIX века. Овде се најпре наводи W. Dilthey чије су идеје врло касно, тек уочи II светског рата, имале утицаја у Француској. Као што је познато, његова основна теза је у истицању разлике између природних наука и тзв. „наука духа“, која проистиче од различитог начина сазнања једних и других („die Natur erklären wir, das Seelenleben verstehen wir“). Природне науке имају за предмет data која нам преко чула долазе споља и њихов начин сазнања је апстракција и аналитичко објашњење. Сасвим је друкчије са „наукама духа“. Предмет којим се оне баве „схваћен је од нас пре него што имамо научно сазнање о њему“. То „разумевање“ ставља у покрет не само нашу интелигенцију, већ целокупну нашу духовност. „Исте процесе које појединац открива у себи“ он налази ван себе, „изграђене у друштвену целину“, и док нам је природа „туђа“ и „нема“, друштвене чињенице су нам разумљиве изнутра, ако се тако може рећи“. Ови цитати довољно показују колико су такви ставови у противречности са оним карактеристикама француске социологије које Кивилије

истиче као њену „добру традицију“. Његов став је негативан и према Максу Веберу који се служио поступком „*verstehen*“ и категоријом „идеалних типова“. Најзад, кад неки писци, каже аутор, замишљајући да су инспирисани Хусерловим учењем, испуњавају социологију феноменологијом и сасвим отстрањују конкретну и генетичку социологију, одбацују историју и идеју еволуције, да би их заменили више-мање филозофским интерпретацијама, они су у заблуди о правом значењу феноменологије.

У глави IV („Гласови споља“), аутор излаже ставове двојице француских присталица феноменологије. Jules Monnerot, један од млађих социолога, шитро је критиковао Диркема у својој књизи *Les faits sociaux ne sont pas des choses* која већ својим насловом указује смер критике. По њему, социологија може постојати „једино ако је, усвајајући феноменолошки став, пре свега дескриптивна и ако се заснива искључиво, у крајњој анализи, на доживљеном. Та друштвена феноменологија... ставља међу заграде границе појединца, месну и временску човекову условљеност“. Објективност је мана: она значи манифестацију комплекса инфериорности, јер Монеро пледира методу интропатије („Љубав и мржња су инструменти сазнања“). Он оптужује Диркема да је одбацивао психологију, иако би се пре могло рећи да је Диркем отишао у супротну крајност у неким својим поставкама. Други заступник феноменологије у Француској, Maurice Merleau-Ponty, професор на Collège de France, сматра да социолог има увек да полази од „искуства које он има, као друштвени субјект, о интерсубјективности“. Међу примерима које наводи за илустрацију свог основног става, налази се и сродство. Међутим, као што Кивилије с разлогом истиче, ако има једна ствар коју су социолошке и антрополошке студије о сродству несумњиво утврдиле, јесте то да се „не само облици већ такође функције сродства много разликују према цивилизацији“ која је у питању и да, према томе, „ако се можемо надати да продремо у његову суштину, то неће бити полазећи од нашег уског искуства, већ напротив полазећи од што је могуће шире и продубљеније анкете“.

Средишњо место књиге чини глава V („Једна нова социологија“), где аутор излаже у основним линијама социологију професора Жоржа Гурвича. Најпре је изложен њен критички део, односно став према претставницима социологије XIX века, који је врло оштар, јер по Гурвичу већина проблема којима су се бавили ти социолози, претстављају уствари тобожње проблеме које је један за другим елиминисала савремена социологија. Гурвич посебно истиче ових шест псеудопроблема:

(1) Први од њих је проблем *филозофије историје*. Социологија је себи поставила питање о смеру развоја друштава. Социолози су уносили оцену вредности у констатације стварности, допуштали постулат једнолиниског развојка друштава и о њему говорили у једнини занемарујући да у стварности постоји само мноштво друштава. Иако је ово сувише смело и неосновано Гурвичево уопштавање, Кивилије подвлачи да је његова грешка углавном у томе што под изговором одбацивања филозофије историје, он одбацује саму историју а тиме и свако генетичко, еволуционистичко гледиште.

(2) Други тобожњи проблем је вештачко супротстављање појмова *реда и прогреса*. Уобичајено је било убрајати извесне социологије, или боље рећи социјалне теорије у групу реда (на пример де Боналда, де Местра, Ле Плеја), а друге у групу прогреса (на пример Монтескијеа, Кондорсеа, Сен-Симона, Маркса). По Гурвичу основна логичка грешка је у „идентификовању развоја друштва са прогресе-

сом ка једном идеалу“, јер „нема друштва које постиже кохезију без судара између својих слојева“.

(3) Трећи псеудопроблем је тобожњи сукоб између појединца и друштва. Са гледишта феноменолошког сваки спољни однос је „infériorisé“. Узмимо на пример, каже Гурвич, сукоб између произвођача и потрошача. Сваки од нас је истовремено и једно и друго. „Ту постоји дакле сукоб у мени самом, раздор између мојих разних Ја који ја схватам као сукоб између колектива и мене“. Међутим, Гурвич не види у тим унутрашњим сукобима одјек објективних сукоба поменутих друштвених група. Диркемовој концепцији колективне свести Гурвич ставља низ приговора које Кивилије побија. У погледу замерке да је Диркем занемарио да „колективна свест није хармонична ни уједињена: има мноштво колективних свести“, Кивилије потсећа да за Диркема није постојала сумња у плуралитет колективних свести. Што се тиче приговора о Диркемовој концепцији „затворене свести“, могло би му се пре пребацити да је понекад западао у мистику, тако честу код Немаца, о „фузији“ („Verschmelzung“) свести. У погледу критике да је Диркем истицао само трансцендентност колективне свести у односу на индивидуалне свести, Кивилије цитира самог Диркема и доказује неоснованост те критике: „Истовремено кад је оно трансцендентно у односу на нас, друштво нам је иманентно, и ми га осећамо као таквог. Истовремено кад нас оно превазилази, оно нам је унутрашње, јер оно може да живи само у нама и преко нас...“ (*Sociologie et Philosophie*, p. 78—79).

(4) Четврти тобожњи проблем је алтернатива психологија или социологија који се уствари своди на претходни. Marcel Mauss је, како каже Гурвич, објавио „крај рата између психологије и социологије“. У свом познатом чланку о односу између социологије и психологије, Мос је тврдио да у проучавању „тоталног човека“ разматрања о „телу, духу и друштвеној средини“ морају ићи заједно али је поставио јасне границе између дисциплина и нагласио да социологија измиче из надлежности психолога бар у трима тачкама: 1⁰ друштвене појаве имају морфолошку базу и немогуће је одвојити, као МекДугал, свест групе од „њеног материјалног и конкретного супстрата“; 2⁰ важност статистичког проучавања друштвених појава, јер чак и „колективне претставе“ имају „изванредан нумерички аспект“; и 3⁰ „иза сваке друштвене чињенице има историје, традиције, језика, навика“ и стога „она не треба да се одвоји, чак ни највишом апстракцијом, ни од своје локалне боје, ни од свог историског тока“. Кивилије са разлогом приговара Гурвичу што ћутке прелази преко Мосових закључака који свакако не говоре у прилог Гурвичеве концепције социологије.

(5) Пети тобожњи проблем је истраживање доминантног фактора који би објаснио друштвене чињенице узете у целини.

(6) Последњи псеудопроблем социологије XIX века је у томе што је имала амбицију да дође до социолошког закона. Гурвич сматра да је данас потребно социологију приближити физици и зато се одређи утврђивања закона. Али, Кивилије мисли да треба задржати у социологији, као и у другим наукама, појам закона, иако је он добио данас у извесним областима физике, нарочито микрофизике, ново значење: статистичко, а не више узрочно па чак ни функционално.

После критичког дела Гурвичеве социологије, Кивилије излаже оно што она позитивно доноси и чиме мисли да замени тобожње проблеме.

Што се тиче *методе*, Гурвич категорички одбацује непосредну индуктивну опсервацију. Иако истиче да је „јакко еволуирао“ и да напушта методе као што су феноменолошка инверзија или редукција, он је, по речима Кивилијеа, толико прожет феноменолошким схватањима и Шелеровом мишљу да му је немогуће да их се икад потпуно ослободи. Он ће се убудуће ослањати само на „хиперемпиризам“ и „сиррелативизам“ до крајности дотераних и зачињених социолошким „плуридимензионализмом“ који одбацује сваку идеју хијерархије. Поставља се питање на какво се „искуство“ односи овај „хиперемпиризам“, јер се не односи ни на научно искуство, ни чак на „емпиричко“ посматрање конкретних социолошких чињеница. И овде је реч о „доживљеном искуству“ у смислу Шелера чија је морална типологија инспирисала и Гурвичево учење о „облицима друштвености“, које је фон Визе с правом назвао „филозофијом личних заменица“. Гурвичева социологија слаже се са феноменологијом и у томе што се не труди да утврди ни узрочне законе, ни законе еволуције, ни функционалне законе. Већ само вишемање апстрактну *типологију*. Типова има три врсте: 1⁰ микро-социолошки типови или облици *друштвености*, 2⁰ типови *група*, који су већ конкретнији, и 3⁰ типови *глобалних друштава*, који су најконкретнији и најближи историском постојању, док се прве две врсте типова, упозорава Гурвич, не смеју транспоновати у историске фазе развоја. Кад ови типови нису изведени из историје, морамо закључити да су то чисти, идеални, ванвременски облици, „више интуитивно запажени него логички изведени“ (ф. Визе). Кивилије закључује да су појмови Гурвичеве социологије префабриковани, готови *окаври* који нису извучени из чињеница већ у које се силом трпају чињенице. Као што је фон Визе добро приметио, човек се губи у збрци Гурвичевих „вертикалних и хоризонталних планова, инфра- и супраструктуре, спратова, нивоа, одморишта на степеништу, типова, облика, кроз шуму симбола, знакова и сигнала“, а збрка је још увећана тиме што он меша друштвене процесе и формације, функционисање и структуру.

Кивилије оштро критикује Гурвичев типолошки плурализам јер се његова произвољна, вештачка конструкција јасно види кад се примени на чињенице. Тако би се у области права дошло, на основу различитих и многобројних критерија, до невероватног броја од 2.430 врста права „разног степена интензитета и ефикасности.“ Ни у погледу економских чињеница Гурвичева типологија не даје боље резултате. Његова дефиниција друштвене класе је непотпуна, и поред све своје сложености, јер не садржи елемент „економске функције“. Међутим, то је њена основна карактеристика, јер из улоге и положаја у хијерархији функција производње проистичу сва друга њена обележја. Према томе, његов појам класе је без стварне садржине.

У глави VI („Друга опасност — Закључак“), аутор са задовољством бележи велики број радова савремене француске социологије који је посвећен конкретним проблемима друштвене стварности. Али овде се крије друга опасност. Извесне анкете, вршене под непосредним утицајем америчких примера, показују само гомилање материјала не пружајући често никакве закључке. Међутим, јасно је да акумулација сирових података никад није чинила неку науку. Ипак, то не значи да је аутор начелно против анкета. Он само поставља захтев да се једино упоредном методом, коју је већ Диркем сматрао „изванредним инструментом социолошке методе“, могу из тих података извући резултати који имају извесну општост.

Затим, аутор још једном истиче опасност одвајања теорије од експерименталне праксе, формалне и априористичке социологије од конкретног испитивања друштвене стварности. Диркемовској школи мора се признати бар то да никад није раздвајала опште идеје од конкретног испитивања које се ослањало на историју, етнографију и статистику. Они нису порицали могућност „опште социологије“, али им се чинило да она треба да буде круна њихових испитивања а не полазна тачка. Већ 1927 Мос је упозоравао на „изоловање социологије од других друштвених наука“ и њено претварање у филозофску дисциплину која се искључиво бави сасвим општим феноменима друштвеног живота. И многи други социолози указивали су на ту опасност.

Аутор завршава своја излагања констатацијом да насупрот извесним социолозима који под утицајем једне погрешне филозофије конструирају на апстрактан начин теорију друштвених односа одвојену од свих позитивних и конкретних истраживања посебних друштвених наука, велики број специјалиста тих наука уноси у своја истраживања специфично социолошко гледиште (на пример етнолог Claude Lévi-Strauss, историчари Henri Berr, Fernand Braudel и Louis Gernet, географи Max. Sorre и Roger Dion, романиста Henri Lévy-Bruhl и др.). Тако су, на пример, студије правне етнологије, историје права итд. отвориле пут идеји о битно друштвеним изворима права и учиниле да се најзад схвати да се „ни правни односи ни политички облици не могу разумети из себе самих“ и независно од свог социолошког контекста. Стога, закључује аутор, треба наставити традицију француске социологије и схватити да нема социологије без података историје, етнографије, статистике и конкретне опсервације.

Садржина Кивилијеове књиге изложена је мало подробније не само стога што она, мислимо, то заслужује по свом предмету, већ и стога што она расправља о проблемима који су и код нас у последње време предмет живе дискусије.

Кивилије, и у овом делу, у основи наставља линију диркемовске школе, успешно избегавајући њене претераности и спретно је допуњајући и коригујући резултатима посебних друштвених наука и других социолошких праваца. Нарочито је приметан утицај марксизма, што је и разумљиво код аутора који је још у свом *Уводу у социологију* покушао синтезу диркемовске социологије и марксизма. Његова енергична критика априористичких и чисто појмовних конструкција у социологији сасвим је прихватљива. Ако он у својој полемици против покушаја уношења у социологију свега оног што би претстављало њено враћање на ранију фазу чисте спекулације и значило напуштање конкретног проучавања друштвене стварности, заузме понекад и претерано оштар став, ипак то не доводи у питање оправданост основног смера његове критике. Али, усредсређујући своју пажњу на негативне покушаје савремене француске социологије, Кивилије само узгред помиње постојање социолошких радова на научно исправним основама. Зато нисмо добили потпун преглед савремене француске социологије какав смо имали, пре двадесетак година, у књизи проф. С. Буглеа *Bilan de la Sociologie française contemporaine*. Затим, Кивилије не прави разлику између Дилтејевог учења о интуитивном „појимању“ („Verstehen“) и Веберове тзв. „verstehende“ социологије која себи ставља у задатак да узрочно објасни ток и дејство друштвеног деловања. Кад говори о Веберовој интерпретацији односа између протестантске етике и „духа“ капитализма, Кивилије као да губи из вида да Вебер тај однос није схватио једнострано (узрок — последица) већ

двострано (узајамно деловање). Исто тако Вебер није сматрао своју интерпретацију као објашњење настанка капитализма (који има своје материјалне предуслове), већ као проучавање утицаја који су извесна религијска веровања извршила на „дух“ капитализма. Најзад, Кивилије неоправдано заузима негативан став према социологији знања. Ако ништа друго, досадашњи радови из те научне дисциплине указали су на перспективу плодних научних истраживања те сложене проблематике, чије је основе дао још Маркс, нарочито у својим тзв. „раним радовима“. Међутим, и поред ових и других примедба које би се могле ставити Кивилијевој књизи, она је врло користан прилог француској социологији, јер ће допринети, уз остале напоре у том смеру, да се одлучније и у већем опсегу приђе конкретним проблемима друштвене стварности.

Као додатак објављен је чланак Емила Диркема *La Sociologie et son domaine scientifique* који је изашао 1900 на италијанском језику у часопису *Rivista italiana di Sociologia*. Иако је отада прошло више од пола века, чланак садржи анализе и закључке у вези са проблемима предмета и методе социологије и критиком формалне социологије који се ни данас не могу занемарити.

Милорад В. Симић

Léon Metzler: *L'HUMANISME JURIDIQUE. L'évolution du droit sous l'angle culturel*. Bruxelles, Etablissements Emile Bruylant, 1952, 483 p.

У правној литератури постоји врло велики број дела у којима се расправља на овај или онај начин и проблем еволуције права. Том приликом се обично указује на његову везу са чињеницама које карактеришу општи напредак културе, а уједно се чине покушаји не само описивања него и теоретског уопштавања па чак и одређивања, уочавања, основне тенденције развика. Иако се притом дају разноврсна решења ипак се може сматрати као преовлађујуће и скоро општеприхваћено у буржоаској науци следеће мишљење: основна тенденција јесте стално и прогресивно хуманизирање права, односно непрестани пораст његове друштвене вредности, социјалног смисла уопште и заштите путем права индивидуалних људских вредности посебно.

И ова књига луксембуршког правника Мецлера је писана с тежњом да се прикаже еволуција права у правцу хуманизма. По речима самог аутора, хуманизам је данас у моди; он се састоји из безброј елемената, он је карактеристичан за стање савремене духовне и интелектуалне атмосфере; он прожима све културне активности; једном речи „хуманизам украшава и оплемењује живот у друштву чије све области обухвата и прожима“ (с. 13). Међутим, треба одмах нагласити да је једна таква пишчева тежња остала без неког значајнијег резултата већ из простог разлога што књига по својој садржини и структури може пружити само делимичну и непотпуну слику у томе погледу. Јер, несумњиво је да сам факт разноврсног и често неодређеног манифестовања хуманизма и на плану друштвено-политичког и правног живота изванредно отежава задатак сваком оном ко би покушао да о тој материји говори, а поготово ако није учинио правилан избор чињеница у којима се хуманизам мање или више изразито испољава. Мецлер је и сам то добро осећао, јер је сматрао потребним да у предговору објасни мотиве који су довели до тога да уместо првобитно замишљеног,

скромнијег и адекватнијег наслова „Правни фрагменти“ стави је дан свакако значајан и звучан наслов. То је била, вели он, пре свега тежња да се укаже на неке опште идеје које све више узимају маха у склопу савремених струјања лаичке и научне мисли о основним питањима уређења социјалних односа, а не да се претресају правнотехничке појединости. Али ту је погрешно, јер је за сваког читаоца видљив раскорак између наслова и садржине овог позамашног дела.

Да је то тако довољно је само указати на оно о чему све аутор говори. Ређајући више од тридесет поглавља писац не даје одређену органску целину и не назначује чак да се књига састоји из неколико делова, засебних целина, код којих је тешко сагледати заједничке елементе и садржинску повезаност. У *првом* делу (гл. I—XV) поред дефиниције и развоја хуманизма додирнути су и различити општи проблеми који су постали већ класични у правној науци (порекло и структура позитивног права, однос истог према природном праву, фактори правног развоја, демократија као политичка подлога права, наука и техника у позитивном праву, обичајно право, правичност, јавни поредак и сл.), али се не види јасно у чему је њихова веза са проблематиком хуманизма. То утолико више што налазимо сувише цитата и ставова других аутора које Мецлер скоро само коментарише. *Други* део (гл. XVI—XX) садржи конкретнији материјал, али је и он хетероген: хуманизам у области правно-медицинских односа, школству и васпитању, радним односима и утицају техничког напретка на степен и карактер хуманизма итд. *Трећи* део (гл. XXI—XXVI) претставља приказивање развојка грађанског, наследног, трговинског, кривичног, уставног и административног права Луксембурга, које по самој природи ствари није могло да се изграђује као аутохтони правни поредак, већ позајмљивањем и прилагођавањем правних установа и норми суседних земаља. *Четврти* део (гл. XXVII—XXXII) односи се на питања међународног јавног и приватног права у земљама Бенелукса у вези са Шумановим планом, Атлантским пактом и другим познатим актима и догађајима последњих година.

Као што се види, тешко је у тако компонованом спису наћи одговор на питање о „еволуцији права с гледишта културе“ а још мање објашњење у чему би се састојао правни хуманизам. Томе доприноси како тематска разнородност и неприкладност материјала тако и његова фрагментарна обрада. Једино треба истаћи да у трећем и четвртном делу књиге има корисних података и обавештења. А необичан, рекли бисмо патетичан, стил који показује ауторово одушевљење за идеал хуманизма, може чинити писца симпатичним у очима читаоца, али не доприноси научној вредности дела.

Стеван Врачар

Tarek Z. Tunaya, *TÜRKIYEDE SIYASİ PARTİLER 1859—1952*, İstanbul, 1952, XI + 799.

Доцент јавног права на Универзитету у Истамбулу, др. Тарк З. Тунаја, својим делом *Политичке партије у Турској 1859—1952* дао је значајну студију из ове области. Он, међутим, никако није први радник који проучава ову материју. У предговору он наводи читав низ делатника који су се и пре њега бавили овом проблематиком; нарочито су, услед политичких прилика у Турској послед-

њих година, бројни наслови дела скорашњег датума. Проучавањем политичких партија се, штавише, баве у Турској и неке посебне установе, као Факултет политичких наука Универзитета у Анкари и Журналистички институт Економског факултета Цариградског универзитета. Из ове научне области одбрањене су већ две докторске дисертације.

После предговора и списка аутора чијим се делима служио (има их 142), долази Увод теориске природе (1—73). Први део увода расправља о питању политичких странака уопште, почињући од старих Грка, Римљана и исламског Средњег века, други део намењен је вишепартијском а трећи део једнопартијском систему. Прва књига посвећена је периоду од давања слободе до појаве Младотурака (79—160). Њен први део обрађује грчку, јерменску и бугарску револуционарну организацију, други део политичка удружења до Берлинског конгреса (Догађај Кулели 1859, Друштво младих Османлија 1865, Митинг студената 1876, Али Суаби и Чираански догађај 1878, Скалијери-Аизбегов комитет 1878), трећи део садржи о удружењима под Абдул-Хамидовим режимом (највише простора посвећује удружењу *Јединство и прогрес*). Друга књига (161—471) говори о младотурском периоду од 1908 до краја I светског рата. У њеном првом делу излаже се најпре о политичким организацијама (има их тринаест, од којих највише простора добијају *Јединство и прогрес* и *Слободњачка странка*), затим о политичким круговима и клубовима и најзад о мањинским политичким организацијама (код Грка, Бугара, Шиптара, Јермена и Арапа). Други део друге књиге осветљава ситуацију у време склапања мира. Писац је набројао 31 странку-друштво, између којих и четири социјалистичке (Социјалдемократска, Социјалистичка странка радника и чифчија Турске, Социјалистичка странка Турске, Реформистичка социјалистичка странка — трамвајски радници у Цариграду). Овај занимљив период обрађен је сасвим фрагментарно, странка по странку, нигде не уочавајући општу, економску, друштвену и политичку ситуацију у земљи и несумњив утицај Велике октобарске револуције. Наслов треће књиге гласи *Период одбране права* (472 — 539) и односи се на излагање о положају и снази политичких група у борби за стварање републике. Четврта књига (540—748) разбијена је на делове без већег приступног објашњавања општих историских услова. Ту су једна за другом обрађене 35 странака савремене Турске: оснивање и конгреси странака, учешће и постигнућа на изборима, територијална организација, текст најважнијих партиских материјала (декларације, најважнији говори, програми, статистике). Више простора добиле су најзначајније странке: Републиканска народна, Демократска и Национална странка. Странка са социјалистичким именом у називу има шест, а постоји и Радничко-чивчијска и Демократска радничка странка. Овај део има пре свега практични карактер, те ће одлично послужити сваком оном који се буде више заинтересовао за политички живот савремене Турске. Текст се завршава једним закључним поглављем (749—58), где се после пишчевих најопштијих коментара, идући од периода на период, даје закључак, у ком се истиче све интензивнији развитак политичког живота Турске за протеклих сто година, као и то да је Турска данас земља са вишепартијским системом. Библиографија (759—72) је уређена систематски и с обзиром на то да ли је реч о књизи, чланку и сл. Постоје и две корисне таблице (772—77) и индекс (791—99).

Политички живот Турске од II светског рата је необично интересантан. Све до 1945 у Ататурковој републици владао је једнопартиски систем. Отада политичке странке нагло ничу: 1945—једна, 1946—четрнаест, 1947—две, 1948—пет, 1949—једна, 1950—четири, 1951—једна и 1952—две. Макако да је број странака велики, постоје само четири значајније легалне странке, од којих су до другумајских избора 1954 две биле основне. После тих избора сва се власт налази у рукама Демократске странке која у Скупштини има 500 од 535 посланика (91,58%), захваљујући изборном закону који је донела Републиканска странка, а који је подешен тако да обезбеђује огромну већину странци која добије релативну већину по вилајетима. — Писац није теориски обрадио начин постанка странака у Турској од 1945, тј. у време вишепартиског система у Турској. Од 1945, странке у Турској настајале су на два начина: формирањем странке мимо тадашње једине Републиканске странке и цепањем ове странке. Све снажније странке (данашња Републиканска, Демократска, Милет-партија) настале су цепањем раније Републиканске странке или даљим издвајањем од њеног отцепљеног дела, док су странке формиране независно од ње безначајне (изузев, донекле, до 2 маја 1954, Сељачке странке).

Писац све странке дели на: хомогене и нехомогене (18—20), легалне и илегалне (20), националне и интернационалне (20—27). Да странка има одређену идеологију и да за њом стоје одређена класа писац види само у случају комуниста. За остале странке као да ово не важи. Отуда писац ни за раније ни за садашње странке у Турској не даје класне карактеристике. Овакав став није ништа ново. По класичној буржоаској норми све се странке деле на политичке и класне (на пример сељачка, радничка). Међутим, и при површном посматрању лако је запазити да тзв. политичке не класне странке су такође класне, буржоаске или још чешће ситнобуржоаске, које око себе сакупљају и друге класне елементе, пошто су владајуће или се као супарничке боре за власт. Можда су у данашње време класно најхомогеније тзв. сељачке странке, које око себе окупљају сеоску буржоазију (кулаке) и ситну буржоазију (средњаке). Писац уопште наступа са великим закашњењем у начину посматрања, не водећи рачуна о тако занимљивим појавама које показује савремени политички живот у Турској баи по питању класног карактерисања тих тзв. политичких странака. Можда се нигде тако јасно не осећа разлика између буржоаске и ситнобуржоаске странке као у случају данашње турске Демократске и Републиканске странке.

Као теориска обрада питања о политичким странкама, увод је сувише застарео, без разумевања савременог развоја који толико новог уноси и у теорију о политичким странкама. Писац не води рачуна о условима економског, друштвеног и политичког живота и не сматра да су партије класна ствар. Отуда и поред тежње да се да једна теориска база, све остаје и даље без основа, viseћи у простору богате емпирике стварности. Писац не осећа да у еписи владавине буржоазије постоје различите етапе које доносе нове моменте и у карактеристици грађанских странака. Да писац зна, или боље рећи, да прима основне ставове о узлазном и силазном империјалистичком стадију капитализма, о државном капитализму као систему у фази дегенерације капитализма силазне фазе, он би у класификацији странака додао нове аспекте. У данашње време много је значајнија подела грађанских странака према томе: а) да ли иду ка државном капитализму (странке са ситном буржоазијом као доминантним слојем; у Енглеској лабуристси, у САД демократи, у Турској републиканци); б) или се боре против њега

(обично странке са буржоазијом или великопоседницима као доминантним слојем; у Енглеској торијевци, у САД републиканци, у Турској демократији); в) или иду ка фашизму, коме прибегавају буржоазија а нарочито ситнобуржоаска класа пред снажним, иако недовољно револуционарним покретом угњетених радних слојева.

Писац уопште не помиње шире народне покрете. Од I светског рата нарочито у неразвијеним или мање развијеним земљама уместо странака у класичном облику појављују се покрети који често у себи носе и коалицију разних странака са истом општом политичком платформом, или у себи имају стварно само једну странку (нар. фронтови, ослободилачки социјалистички покрети и негативно: фашизам, фалангизам и слични покрети који сличним формама настоје да се боре против прогресивних покрета). Народних покрета има и код Турака. Странка кемализма, Републиканска партија, била је дуго времена прави народни покрет, имајући за језгро антиимперијалистички настројену ситну буржоазију.

Донекле у вези са овим је и питање о странкама које садрже у себи више класних елемената. Сасвим класно чисте странке скоро нема, но свака партија ипак има један класни елемент који доминира и даје карактер странци. Има странака где је тај неосновни класни елемент бројан. Комунистичке партије данас никако нису само радничке, иако радници претстављају најјаче, иако не увек и најбројније језгро; и програм ових странака јесте борба за социјализам, а то није само ствар радника. За данашњу Турску веома је занимљив случај Демократске странке, чија је класна основа јасно буржоаска, али за коју су на изборима од 2 маја 1954 гласали и већина сељаштва, иако постоји Сељачка партија дотле не сасвим без значаја, и већина радника, штавише и делови ситне буржоазије, иако је њена типична странка била Републиканска странка која је опет, по неким позицијама, везала за себе и делове сељаштва. Борећи се за економски просперитет, против државног капитализма који радне масе изједначају са владавином Републиканске странке која је омогућавала просперитет само државним чиновницима и војсци, дајући пуне слободе буржоазији села и града и ограничене слободе другим слојевима који ове раније нису имали, а уз све то користећи обилно америчку помоћ и стране кредите, — демократска владавина добија шири, наткласни привид.

Ова књига мора интересовати наше историчаре и правне историчаре већ зато што су делови наше земље* улазили у састав Отоманске царевине у време кад се формирају прве странке у империји и кад људи с тих наших територија учествују у политичкој борби у Царевини. Но, писац је нажалост много потценио националне покрете за време султана, те им је покљонио заиста минимално простора. Писац у Македонији види бугарску акцију (87—8) или још и деловање Грка, а Србију и Црну Гору помиње у вези са албанским питањем (393—6); зна за борбу врховиста и централиста и став главних бугарских странака, али ћемо Македонце или бар македонске Словене узалуд тражити.

Поред свих недостатака ове опсежне књиге, она је бесумње од велике користи и треба је препоручити.

В. Храбак

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА

THE ECONOMIC JOURNAL, London, Vol. LXIV, No. 253, March 1954. — F. J. de Jong: *Supply Functions in Keynesian Economics*. Чланак расправља о неколико варијанти „функције понуде“ које су настале у литератури Кејнзових следбеника, пошто се тврдило да је Кејнс занемарио ову функцију и да је више пажње обратио „функцији тражње“. Аутор то међутим побија и доказује да варијанте нису допринеле ништа ново систему Кејнзове теорије. — J. L. Carr: *Rent Control and Housing Policy*. Чланак је писан поводом намере британске владе да дозволи повећање кирија да би се могле вршити потребне оправке на зградама. Извођење оправки ставило би се под контролу државе. Аутор се залаже да се повећање кирија дозволи поглавито тамо где је власник вољан да понуди станарима станове или зграду на продају. Затим предлаже да нове кирије одреди посебно установљен суд. — M. J. Bailey: *The Interpretation and Application of the Compensation Principle*. Принцип компензације лежи у основама теорија о благостању. Он треба да претставља критеријум којим се одређује да ли је извесна политика, друштвено пожељна или не. Он у суштини гласи: једна политика је друштвено пожељна, ако они који се њоме користе могу да надокнаде штету онима који њоме нешто губе, и да им још преостане некаква корист. Ово је претварање једног принципа из индивидуалне економије у један друштвено-економски принцип. Теоретски ту је реч о стварању „оптималне“ ситуације у којој се обе стране налазе. Писац сматра да се овим инструментом економске анализе могу расветлити многе нејасне и двосмислене економске ситуације само ако се узму у обзир специфичности дотичних ситуација. — N. Kaldor: *The Relation of Economic Growth and Cyclical Fluctuations*. Динамична теорија економског развика на Западу се све оштрије супротставља статичким теоријама које су цветале између два рата. Сукоб кулминира у питању односа теорије циклличног кретања (статичка теорија) и теорије економског развика — „трендова“ (динамичка теорија). Неки теоретичари, међу њима Шумпетер, сматрали су да су цикллична кретања (кризе и привредни полети) „само форма коју прогрес узима у капиталистичком друштву“. С друге стране, теоретичари статике потпуно су искључивали „динамичке промене“: технолошке проналаске, пораст становништва или промене политичких услова. У новије време јавила се једна компромисна група теоретичара која је на статички модел привредних флукуација накалемуила динамички елемент: напр. праволиниско повећање становништва или технички прогрес (тј. повећање продуктивности рада). Аутор, међутим, не сматра да се увођењем једног динамичког елемента објашњава „тренд“. Треба наиме објаснити и сама кретања тога новог елемента. А то се може једино изучавањем целог склопа чињеница друштва и стања из кога су потекле. На тај начин и ти се елементи утапају у општу-друштвену стварност. Ипак, писац је склон да прихвати комбинацију циклличких флукуација и динамичког развоја и да нарочито истакне као активног привредног чињеница предузетника, чиме се у основи приближава Шумпетеру. Његова разматрања одnose се изричито на капиталистичке услове. — H. R. Parker: *The*

Financial Aspects of Town and Country Planning Legislation. — D. L. Munby: *Development Charges and the Compensation-betterment Problem.* Оба чланка третирају локално енглеско тржиште плацева. Лабуристичка влада је донела закон о планирању градова и села којим се, поред осталог, предвиђа и одузимање у корист државе сваког повећања вредности земљишта услед зидања и изградње на њему. Први писац коментарише најновију владину одлуку да остави један део дотле одузимане вредности власнику и да на тај начин спречи паралисање трговине земљом, и залаже се да држава потпуно укине одузимање нове вредности, а да уведе један годишњи порез на такву земљу. Други писац критикује идеју да тржиште најбоље одређује промет, расподелу и цену земље. Нарочито критикује поставку да се накнада за одузета земљишта треба да управља према ценама на тржишту, јер су ове често нестварне, монополске, спекулативне итд. Таква врста трговања није друштвено пожељна. — P. T. Bauer and B. S. Yamey: *Further Notes on Economic Progress and Occupational Distribution.* Чланак претставља наставак дискусије између неколико писаца која траје већ од 1951, и која третира у последње време јако популаран проблем терцијарних делатности. Шта све спада у терцијарне делатности није лако одредити: по некима овде спадају све врсте услуга у једној привреди, али шта све иде у услуге (плаћене и неплаћене) различито се схвата у свакој појединој земљи. Писци одговарају на чланак професора Фишера који је у развоју терцијарних делатности видео знак прогреса, па показују да тај критеријум прогреса није исправан, поред осталог и зато што има неразвијених земаља са врло развијеним терцијарним делатностима (неке афричке земље или земље арапског света). Са истога становишта критикују и чланак С. Г. Тријантиса који сматра да је привредни развој праћен сталним повећањем броја запослених у терцијарним делатностима. — R. W. Clower: *Productivity, Thrift and the Rate of Interest.* Чланак је из области теорије новца (камате) и утврђује да на дути рок и продуктивност и штедња делује индиректно на висину каматне стопе.

П. Михаиловић

REVUE D'ECONOMIE POLITIQUE, Paris, Janvier—Février 1954.
— Michael Heilperin: *Qu'est-ce que la convertibilité monétaire?* У западним земљама монетарна политика поново постаје регулатор економске активности. С тим у вези, у последње време, у међународним односима све се већи значај придаје монетарној конвертибилности. Писац сматра да су сви руководиоци и стручњаци сагласни да треба поново успоставити конвертибилност у интересу обнове једне „међународне динамичне и слободне привреде“, али и да се они разликују у погледу саме дефиниције „конвертибилности“. После ове констатације писац покушава да разјасни у чему се састоји разлика у схватањима самог тог појма и практичних мера помоћу којих би се конвертибилност успоставила и одржала. У томе циљу он прво даје дефиницију девизне контроле, затим објашњава како је њој следовала политика контингентирања, која је у међународној привреди онемогућила мултилатералну трговину. Према томе питање конвертибилности није искључиво монетарно већ и трговинско, пошто претпоставља укидање рестрикција у међународној размени добара. Потребно је такође објаснити у чему се састоји одсуство девизне контроле. По Бретон-Вудској повељи треба правити разлику

између текућих трансакција, које треба да се обављају без рестрикција, и кретања капитала које треба да остане под контролом. Међутим на основу дугогодишњег искуства може се доказати да уколико се извоз капитала спречава на један, утолико се он може на други начин манифестовати. Писац закључује да либералне државе ако хоће да буду либералне треба да напусте илузију контроле кретања капитала. Оно што се назива „ограничена конвертибилност“ састоји се у одржавању девизне контроле као система и као принципа, а изузеци који се појављују могу само користити извесним повлашћеним групама. Чести су случајеви да је реч конвертибилност погрешно била употребљена и услед те несигурне терминологије многе су грубе грешке учињене. Конвертибилан новац треба да обезбеди, вели писац, своме притежаоцу слободну куповину добара и услуга свуда у свету. Али овим није потпуно дефинисана конвертибилност. Потребно је разликовати могућност трансфера од конвертибилности новца. Кад је могућ трансфер националног новца, међународна плаћања су слободна и мултилатерална трговина се може развити. Међутим опасност од нестабилности новца остаје и даље, што је исто толико непожељно колико и девизна контрола. Одржавање спољне финансиске равнотеже је неопходно. Монетарна равнотежа може се постићи спречавањем инфлације, избегавањем дефиниције и, што је битно, применом поправних мера чим престане равнотежа у спољним обрачунима. Затим аутор износи супротну тезу коју су заступали после I светског рата многи економисти, поглавито Кејнс и професор Харвардског Универзитета Ханзен који је рекао да међународни биланс плаћања не треба више да одређује унутрашњу монетарну политику нације. Ова се „револуција монетарне мисли“, као што је Ханзен назвао, постепено напушта и улето 1952 Комитет експерата ЕОЕС у свом извештају поново оживљује значај унутрашње самодисциплине једне земље и међународне стабилности новца. Овај извештај обележава један важан датум у савременој историји монетарних доктрина. — Прелазећи на конвертибилан новац, писац вели: поред тога што трансфер новца треба да буде омогућен без икаквих препрека потребно је да централна банка која је емитовала новац буде спремна да конвертује сваки износ тог новца у једну „драгоценост“, која ће сдржати одговарајућу унутрашњу вредност. Према томе потребно је новцу осигурати покриће. Изложено је затим мишљење Ж. Руефа по томе питању, које је већ било приказано у *Аналима*, и истакнут је значај усвајања новчане јединице која би допустила конвертибилност националног новца на тој основи. Међународна привреда тиме би добила новац, пошто би национални новац био конвертибилан по истој јединици. Писац се опредељује за злато као јединицу. После тога набројани су елементи који треба да осигурају конвертибилност новца. Аутор верује да би западне земље могле савладати услове конвертибилности новца и у догледно време приступити њеном остварењу. Он је свој рад закључио овим речима: „ако желимо да остваримо једног дана стабилну, напредну и слободну међународну привреду потребно је остварити интегралну монетарну конвертибилност на бази једне сигурне и просте међународне ликвидности“. — *J. Lesourne: Le comportement des entreprises et certains aspects de l'imprévisibilité*. Писац је прво укратко објаснио класичну теорију о савршеном предвиђању која претпоставља да је психолошки чинилац непроменљив. Хипотеза савршеног предвиђања као и хипотеза савршене конкуренције су основни постулати првобитне економске теорије. Немогућност предвиђања се може схватити тек пошто се добро упознамо са хипотезом о савршеном предвиђању. С друге стране, док су у изучавањима економске ста-

тике главне појаве засноване на савременом предвиђању, дотле се на основу немогућности предвиђања може доћи до врло важних закључака у изучавањима економске динамике. Писац завршава уводни део класификацијом разних облика немогућности предвиђања. У случају да се једна појава понавља најпре се може применити рачун вероватноће. Међутим кад не постоји расподела вероватноће проблем је много сложенији. При свем том писац мисли да изучавање ризика са расподелом вероватноће може допринети разјашњавању овог проблема. Приступајући затим студији одношаја предузећа и разних аспеката немогућности предвиђања писац излаже разне случајеве, које решава путем математичких формула и то често пута врло компликованих, тако да је за разумевање овог рада потребна претходна спрема из привредне математике. Писац наговештава при крају своје студије да се ставио на дескриптивну тачку гледишта и да се на основу критичких разматрања резултата до којих је дошао може увидети да теорија немогућности предвиђања даје подстрека многобројним истраживањима из области Статистике и Политичке економије. — *Louis Goreux: Revenus nets des agriculteurs et mobilité de la main-d'oeuvre agricole aux Etats-Unis.* Ова студија о приходима пољопривредника и о мобилности пољопривредне радне снаге у САД писана је на основу врло солидне документације и сугилне статистичке анализе. Пружена су објашњења о читавом низу економских и социјалних питања. Протумачене су многе важне теориске поставке, третирана су и многа питања из аграрне политике разних земаља, тако да је овај чланак од интереса за сваког економисту који врши испитивања о економији аграра у западној хемисфери. Пошто је проучио просечан чист приход пољопривредника, који обухвата и профит и најамину, писац је изложио компаративни преглед између квалитета рада пољопривредних и индустријских радника. При анализи питања прихода у пољопривреди и услова производње, нарочита је пажња посвећена капиталу уложеном по једном раднику у разним крајевима САД. Писац је констатовао да постоји позитивна корелација између прихода и капитала инвестираних по једном раднику у пољопривреди. Проучавајући динамику он покушава да докаже да оптимални однос између количине уложеног рада и капитала непрестано варира. Објаснио је такође у којој мери рационарање капитала и недовољна гипкост миграције радне снаге спречавају постизавање тог оптималног односа. Како из ове студије произилази да постоје знатне разлике између прихода рада у разним пољопривредним областима земље и у градовима, аутор се пита да ли би требало унети коректив при расподели радне снаге, што би допустило повећање друштвеног производа. Међутим иако је друштву циљ да постигне максимални глобални производ, оно више воли хомогену од хетерогене расподеле прихода, сем тога још се увек радије гледа на одржавање породичног пољопривредног газдинства него ли на повећање броја пољопривредних радника. С обзиром на ове чињенице предлагане су поједине мере, које би имале за циљ решење проблема пољопривредних прихода, а то су: јачање подршке ценама аграрних производа, укидање рационарања капитала и већа мобилност радне снаге, као и боља професионална формација.

Mars—Avril 1954. — У четвртном броју за 1952 овог часописа објављена је прва серија чланака о привреди француске прекоморске уније. То је био први покушај систематског излагања овог питања. Сва — друга -- серија потпунија је од прве и пружа јасну слику садашњег економског стања у француским прекоморским поседима. С обзиром да су студије објављене у овом броју поглавито наме-

њене француским читаоцима, као и да улазе у оквир уже специјалности, то нећемо приступити њиховој анализи. Наговестићемо само да је после кратког увода од Гастона Ледика, изложено привредно стање удружених држава Индокине, затим су три студије посвећене Северној Африци, а у четвртом делу, под насловом планови и економски развитак, третиран су значајни проблеми, који разјашњавају многа питања из области светске привреде уопште, најзад, од велике је важности по савремену политику и привреду последњи чланак из ове серије у коме је третиран проблем будућности француске прекоморске уније и опстанка Европе.

М. Ј. Ж.

REVUE DU DROIT PUBLIC ET DE LA SCIENCE POLITIQUE EN FRANCE ET A L'ETRANGER, Paris, No 1, Janvier—Mars 1954. — Jean Dabin: *Sur la science politique*. Аутор, један од најистакнутијих претставника неотомистичке правне филозофије, одређује предмет и карактер политичке науке. Он критикује гледишта новијих и старијих писаца који или у њој виде само један специфичан метод посматрања материје уставног права, тј. да нема свог сопственог предмета (Бирдо); или је схватају као науку о начину формирања и условима стабилности друштвених скупова (Жувенел); или пак под тим називом дају науку о вештини управљања (Јелинек). То је просто наука о држави схваћеној као друштво управљача и оних којим се управља у циљу остварења општег добра (*bien public temporel*) и добра сваког појединца, а политика би била свака активност вршена у вези с тим у оквиру државе. Сама политичка наука се састоји из два дела који се узајамно допуњују: позитивног, кад се проучава емпириски дата држава и филозофског, кад се третира држава-идеал. — *André de Laubadère: Du pouvoir de l'administration d'imposer unilatéralement des changements aux dispositions des contrats administratifs*. Писац најпре приказује и разматра три главне тезе о тзв. административним уговорима: убицајену, која се изјашњава за могућност слободног уношења измена од стране управе у уговоре склопљене с трећим лицима; Жезову (*Jéze*), по којој те могућности морају бити ограничене на одређене случајеве, и најзад Лилијеову (*L'Huillier*), по којој та могућност не постоји. Дајући преглед француске праксе аутор долази до закључка да треба правити разлику између следећих двеју ситуација: прво, кад сауговорач директно учествује у функционисању службе, управа може уносити измене у обавезе контрахента; друго, кад уговор има за предмет бригу о средствима за функционисање службе, то се не може чинити. — У рубрици „Страна уставна хроника“ објављене су две расправе о променама извршеним у данском и југословенском уставу и уз њих потпуни текстови тих устава. *Jacques Robert: La constitution du 5 juin 1953*. У кратким поезима изложен је уставни развитак Данске почевши од XVII столећа и најважније карактеристике уставног уређења у новијем периоду, а затим анализа најновијих промена. *Claude Du-tand: La réforme de la Constitution de la République Fédérative Populaire de Yougoslavie (13 janvier 1953) et le Droit constitutionnel de la doctrine marxiste-leniniste*. Овај чланак заслужује код нас посебан интерес, јер претставља један од првих озбиљнијих покушаја неког страног аутора да научно размотри уставну реформу у Југославији. Излагање је лепо систематизовано: на првом месту је расправљено питање о узроцима и политичким условима из-

вршених промена, а затим су истакнуте главне карактеристике нашег уставног уређења, а нарочито начело суверености народа и непосредне демократије, скупштински систем у коме има нарочито место и функцију Веће произвођача итд. Карактеристично је да писац све своје анализе, па чак и закључке, заснива на расправима наших руководилаца и најистакнутијих правних стручњака које су објављене и на француском језику. Он наводи многобројне и зналачки одабране цитате. То је доказ настојања да се пружи што вернија и објективнија слика једног максистичко-лењинистичког устава, устава више економског него политичког, како писац закључује. — У рубрици „Француска уставна хроника“ објављена су два чланка. *Marcel Waline: L'élection présidentielle de décembre 1953.* На неколико страница дат је правни аспект познатих догађаја приликом прошлородишњих избора за француског Председника Републике. — *Pierre Pactet: Les commissions parlementaires.* У првом делу овог опширног чланка расправља се о правном положају, месту и значају парламентарних комисија у процесу законодавне делатности парламента. Пре него што ће прећи на анализу савременог стања, аутор приказује историски развој двају основних система: енглеског, у коме нема специјализованих комисија, и француског, у коме постоје специјализоване комисије. После тога исцрпно се говори о политичкој улози и контроли коју врше поменуте комисије над радом министара.

С. Врачар

REVUE TRIMESTRIELLE DE DROIT CIVIL, Paris, No 1, Janvier—Mars 1954. — *Pierre Guichon: Actes disposant de la chose.* Actes disposant de la chose нису, као што би се то могло у први мах помислити, само и чисто од правнотеориског значаја него и од практичног интереса. Такви акти обично настају због заблуде, кад неко у заблуди верује да је он сопственик ствари којом располаже, на пример кад лице које има за дужност да управља туђом имовином располаже добром из имовине којом управља; или кад један од сувласника располаже заједничком ствари као да је само његова. Овакви правни послови су без дејства, али се поставља питање да ли га они могу стећи после, кад лице постане стварни сопственик ствари, односно кад постане искључиви сопственик ствари. У оваквим правним пословима, по једном схватању, постоји је такав правни посао. Он уоже имати и стварноправна и облисе у оваквим случајевима мора имати на уму чињеница да се по француском праву уговорима, правним пословима, стварају, мењају и преносе и облигациона и стварна права. Уговор о купопродаји је такав правни посао. Он може имати и стварноправна и облигациона дејства. То што су оба ова дејства везана за само један те исти правни посао, уговор о купопродаји, не сме да нас завања и треба да јасно разликујемо стварноправно од облигационоправног дејства истог правног посла. Ако један такав правни посао у неком случају нема стварноправно дејство, то још не значи да он нема ни облигационоправно дејство. Аутор детаљно проучава питања: шта је туђа ствар, може ли се располагати туђом ствари у име другог као заступник, ратификација од стране правог сопственика и др. У закључку аутор констатује да судска пракса није у свим случајевима аката располагање туђом ствари ишла једнако далеко у погледу њиховог дејства. Питање аката располагања туђом ствари, према аутору, није питање пуноважности прав-

ног посла него питање дејства правног посла, јер ништа не говори против њихове пуноважности, него се поставља само питање кад и како се ови акти могу извршити. — *François Givord: Opadaње и величина трговачке својине.* Упоређујући два француска закона донета о истој материји — закупу пословних просторија — у размаку од три месеца у току 1953 године, аутор констатује противречност између њих напомињући да један настоји да заштити право из закупа пословних просторија (трговачки закуп) као лично право, док други стоји на „стварнијој“ концепцији заштите трговачког предузећа, тј. мање штити право из закупа као лично право а више као стварно право, својинско право, више трговачко предузеће него трговца. Док је ранији закон више штити трговца и тиме одразио опадање значаја трговачке својине, доцнији закон јој тај значај поново враћа. Писац се само узгред дотиче друштвено-економске позадине и условљености једног и другог става по питању сукоба интереса закупца и сопственика пословних просторија.

М. Ступар

REVUE TRIMESTRIELLE DE DROIT COMMERCIAL, Paris, No 1, Janvier—Mars 1954. — René Rodière: Introduction à la responsabilité des transporteurs de marchandises. Традиционално француско законодавство, строго према возару, карактеришу три црте: 1) претпоставља се одговорност возара, 2) накнада обухвата пуну штету, 3) забрањене су клаузуле о искључењу одговорности. Међународне конвенције којима је приступила Француска и каснији закони из области превоза показују тенденцију отступања од традиција. Од наведене три црте: Прва је сачувана у Бернској конвенцији о железничком превозу и у закону од 1924 о ваздушном превозу (више декларативно). Мање је чврста у Бриселској конвенцији од 1924 и у Закону од 1936 о поморском превозу. Напуштена је у Варшавској конвенцији о ваздушном превозу (возар не одговара ако докаже да је предузео све мере да избегне штету). — Друга је напуштена у свим каснијим законима и конвенцијама. (Одговорност је ограничена на одређени износ по килограму тежине или по пошиљци. Ограничење се може уклонити изјавом посебног интереса за предају пошиљке или декларацијом вредности пошиљке што повлачи додатну таксу.) — Трећа црта је или напуштена (закон од 1924), или учињена практично некорисном (поморски превоз, Варшавска конвенција). Једино конвенција о међународном железничком превозу не удаљава се много од традиционалног система. Поред изнете тенденције, писац сматра да данас у Француској постоји и побеђује супротна тенденција учвршећа и враћања на традиционални систем. Докази: Комисија за реформу трговачког законика усваја све три наведене црте. Закон о поморском превозу од 1936 строжији је према возару од Бриселске конвенције (међународни поморски превоз). Пракса Касационог суда, супротно Бернској конвенцији и Декрету од 1897, обавезује возара на пун износ штете у случају његове грубе грешке. Та се пракса преноси данас и у поморски и ваздушни превоз. Писац одобрава ову тенденцију. Сматра да је морална супериорност система одговорности заснованог на кривци ван дискусије. И на економском терену традиционални систем, уз осигурање возара од одговорности, задовољава колико и систем ограничене одговорности уз индивидуално осигурање којем теже да усмере француско право. — R. Houin: Location-gérance de fonds de commerce

et communauté d'exploitation. — C. Folco: *Les paiements par l'intermédiaire des banques.* — R. de la Haye: *Le greffier du tribunal de commerce dans la vie économique du pays.* — Скоро две трећине броја посвећене су хроници француског законодавства и судске праксе, где се разматрају следећа питања: општа организација трговине (A. Jauffret: *Actes de commerce, commerçants, fonds de commerce et baux commerciaux*; M. Boitard: *Tribunaux de commerce et arbitrage*; A. de Laubadère: *Organisation administrative et professionnelle du commerce*); својина на бестелесним стварима (P. Roubier et A. Chavanne: *Propriété industrielle*; H. Desbois: *Propriété littéraire et artistique*); кредит и кредитне хартије (J. Vecqué et H. Cabrillac: *Effets de commerce*; M. Schlogel: *Banques et opérations de banque [législation et réglementation]*; J. Vecqué et H. Cabrillac: *Banques et opérations de banque [jurisprudence]*); купопродаја, превоз и други трговачки уговори (J. Henard); стечај и судска ликвидација (R. Houin); поморско и ваздухопловно право (M. de Juglart et J. Chasseriaux); пословно кривично право (P. Bouzat); фискални трговачки режим (J. Charraz); међународно трговачко право (Y. Lousouarn). — Хроника законодавства и судске праксе страних земаља посвећена је Великој Британији (D. W. Elliot).

Владимир Јовановић

БЕЛЕШКЕ

Међуфакултетско саветовање правних факултета у Љубљани о Уводу у општу социологију. — Већ поодавно се на свим нашим факултетима расправља о питању увођења једног предмета који би студентима давао преглед основних знања о друштву, а који би се имао звати Увод у друштвене науке, Основи науке о друштву или Увод у (општу) социологију. Битни разлози који захтевају увођење овог предмета јесу, с једне стране, недостатак општих знања о друштвеним појавама која ученик изнесе из средње школе и, с друге стране, потреба да се таква општа знања имају ако се хоће дубоко и научно проучити једна друштвена појава какво је право. О потреби увођења таквог предмета слажу се сви факултети, особито после укидања посебног предмета Марксизам-лењинизам, који је раније, одмах после Ослобођења, предаван, али који није успео да на одговарајући начин уведе ученика у основна знања науке о друштву. Изражавајући жеље свих факултета, Пета међуфакултетска конференција правних факултета ФНРЈ, одржана у Скопљу октобра месеца 1953. одлучила је да препоручи факултетима увођење једног посебног предмета Увод у општу социологију (општу науку о друштву) и одржавање посебног међуфакултетског састанка заинтересованих наставника, који би ближе одредио начин обраде овог предмета и основне црте његове садржине, тј. његовог програма.

У извршењу овог закључка међуфакултетске конференције, наставници Увода у друштвене науке, Теорије државе и права и Историје политичких доктрина са свих наших пет правних факултета одржали су састанак у Љу-

блани 14 и 15 априла т. г. Састанку су присуствовали: из Љубљане проф. др. Г. Кушеј, др. Ј. Горићар, др. Ј. Вавпетић и др. М. Шнудерл, с асистентом М. Стробл; из Загреба — проф. др. О. Мандић с асистентом Б. Перићем; из Сарајева — проф. др. В. Јокановић; из Скопља — предавач С. Габер; из Београда проф. др. Р. Лукић. Кратак преглед рада састанка види се из следећег, идући по његовом дневном реду:

1. *Стање савремене буржоаске социологије.* — Реферат о овом питању поднео је др. О. Мандић. У реферату је изнето у главним цртама садашње стање француске, енглеске и америчке социологије, тј. наведени су проблеми који се обраћају, методи рада, основни резултати и главна идеолошка оријентација. Утврђено је да методи микросоциологије, статистике, математике и сл., који су у моди данас, удаљују социологију од запажања и проучавања основних социолошких проблема — борбе класа и њеног утицаја на остале друштвене појаве. Подвучено је, међутим, да се извесни резултати ове социологије могу искористити и у нашој друштвеној науци. У дискусији о реферату особито је подвучено да су резултати конкретног испитивања појединих друштвених појава у буржоаској социологији коначни и за нас, а посебице да треба да се користимо техничким методима прикупљања и сређивања материјала које је развила модерна буржоаска социологија (особито математички, статистички и сл. методи).

2. *Социологија и предратној Југославији.* — О овом питању је реферисао др. Р. Лукић. Он је истакао да је општа социологија у предратној Југославији била сла-

бо развијена и да се наслеђем из те области можемо мало користити. Али у погледу појединих социолошких питања има корисних радова; особито пак има много прикупљеног материјала из разних друштвених области који чека на своју научну обраду. Такође је истакнута неопходна потреба конкретне обраде наших садашњих социолошких питања. У дискусији се особито расправљало о релативно знатној развијености марксистичке социологије између два рата, па чак и пре Првог светског рата, и о њеној усмерености на актуелне проблеме и задатке нашег друштва, као и о солидној обради наших социолошких проблема током Народноослободилачке борбе. У вези с тим је утврђено да данас наша социологија много заостаје за нашом стварношћу која управо вапије за помоћу од стране социологије. Низ питања чека социолошку обраду да би могла бити правилно решена. Наша социологија данас није, међутим, развијена. Веома је мали број људи који се баве социологијом као својом специјалношћу, а нема никаквог института или другог научног центра који би унапређивао социологију. Стога је закључено да треба одмах предузети припреме за оживљавање интереса за социологију, да треба прићи конкретном испитивању наших главних социолошких проблема и развијати на том материјалу нашу социологију, избегавајући сваки догматизам и шематизам, да треба предузети кораке да се у догледној будућности створи један центар (институт) за социологију, а да у међувремену треба на универзитетима, при оним факултетима при којима је то најгодније учинити, створити социолошке семинаре, у којима би радили наставници и студенти са свих факултета који имају интерес за социологију, и на којима би се могли почети специјализовати за социологију они који то желе.

3. Однос историског материјализма и опште социологије. — Рефе-

рент др. Ј. Горичар је подвукао да је историски материјализам у ствари марксистичка општа социологија и да је само историском коинциденцијом таква социологија добила тај назив. Историски материјализам као марксистичка општа социологија јесте општа наука о друштву, која проучава друштвено биће као подлогу свих друштвених појава и опште законе који важе за све посебне друштвене појаве. Историски материјализам, међутим, треба развијати на конкретном социолошком материјалу, а не по советском узору свести на догму и шему. У дискусији, која је о овом питању најживље и најдуже вођена, нарочита је пажња посвећена питању да ли се и у оквиру марксистички схваћене, тј. на историском материјализму засноване опште социологије може историски материјализам као општа теорија друштва и метод социологије издвојити од саме социологије. Истакнуто је да је раније код нас заступано такво мишљење са више страна и да се покушавао одредити посебан предмет изучавања историског материјализма и опште социологије. Особито је подвучено да би једина стварна могућност овог раздвајања лежала у схватању материјализма као теорије која објашњава, свдећи је на материјалне узроке, сваку поједину друштвену појаву, док би општа социологија проучавала саме те појаве и раздвајала их једну од друге, служећи се истовремено историским материјализмом као објашњењем појава. Тако би историски материјализам чинио битан део опште социологије њену теорију и метод, али се не би поистоветио с њом, јер би био ужи од ње, не обухватајући њен фактички материјал и конкретне манифестације основних законитости које он утврђује. Зајучак дискусије био је да ово питање треба свестраније и дубље проучити и резултате објавити у чланцима које би учесници у дискусији објавили.

4. *Програм и место Увода у социологију*. — О месту у наставном плану састанак се лако сложио. Увод у социологију треба да буде обавезан, а не факултативан, засебан предмет, који би се засебно предавао и испитивао на првој години с најмање два часа недељно. Искуство Загребачког и Љубљанског факултета, где се он предаје заједно с Теоријом државе и права, указује на потребу одвајања ова два предмета, јер се у супротном не би могао солидно проучити ни један ни други од њих. Уколико би на појединим факултетима ово претстављало сувише велико уптерећење наставног плана, препоручено је да се смањи настава Историје права. Исто тако је постигнута сагласност да грађу Историје политичких доктрина не треба спајати с Уводом у социологију, већ да треба да постоји посебан такав предмет на четвртој години студија. Што се тиче самог програма, учесницима састанка су поднети програми које су израдили др. Ј. Горичар, др. О. Мандић и др. Р. Лукић, као и програм који се примењивао у предавањима Увода у друштвене науке на Правном факултету у Београду. У дискусији је утврђено да програми садрже углавном исти материјал, који и треба да буде обухваћен у овом предмету. У погледу излагања, пак, тог материјала, у нацртима програма су предложена два могућна начина: историско или систематско излагање. Учесници састанка су утврдили да су оба начина могућна и да одговарајући наставници употребе један или други начин сходно свом схватању.

Састанак је на најбољи начин организовао Правни факултет у Љубљани, под руководством декана др. Финжгара и проф. др. Кушеја и проф. др. Горичара. И овај састанак је искоришћен за појачање међуфакултетске сарадње на тај начин што је проф. др. Мандић одржао на факултету предавање о пореклу хришћан-

ства, а проф. др. Лукић о класној природи државе у државном капитализму.

Др. Р. Лукић

Одбране дисертација на Правном факултету у Београду. — Бранко Павићевић, асистент Историјског института Српске академије наука, одбранио је 15 јуна 1954 своју докторску дисертацију „Стварање државне власти у Црној Гори“.

Фрањо Бачић, виши референт Секретаријата за правосудну управу Савезног извршног већа, одбранио је 17 јуна 1954 своју докторску дисертацију „Почетак извршења кривичног дела и кажњиве припремне радње“.

Посета проф. Веда. — Професор уставног права у Кембриџу и један од најпознатијих енглеских теоретичара уставног права данас, Вед (E. C. S. Wade), боравио је у главним универзитетским центрима Југославије у марту т. г. Тако је провео и у Београду неколико дана, упознајући се с нашим уставним и друштвеним уређењем. Том приликом је проф. Вед посетио и Правни факултет у Београду и с његовим наставницима и студентима успоставио додир.

На Правном факултету у Београду проф. Вед је одржао једно јавно предавање о односу између централних власти и локалних самоуправних власти у Енглеској. Предавање је сажето приказало садашњи развој старе познате енглеске самоуправе и изазвало је жив интерес. Друго предавање је проф. Вед одржао за наставнике и студенте Правног факултета. Он је тада говорио о систему правних студија у Енглеској, као и о општем положају и функцији правника у енглеском друштву. Предавање је било врло живо и занимљиво, јер је систем правних студија у Енглеској у вези и са различитим системом енглеског прецедентног права сасвим дружичији него на континенту. Ово предавање је било праћено дискусијом у којој су студенти и настав-

ници постављали многобројна питања предавачу.

Поред своје посете Правном факултету, проф. Вед је посетио и Савез удружења правника Југославије, као и друге наше установе и надлештва.

Предавања др. Андреа Оло. — Др. Андре Оло (André Haulo), секретар француског Државног савета, одржао је у току маја т. г. два успела предавања. Предмет првог предавања, одржаног 17 маја на Правном факултету, били су улога и значај Државног савета у државној структури и правном развоју Француске. Тема другог предавања, одржаног 18 маја на Коларчевом народном универзитету, било је интересантно излагање проблема у вези са национализацијом привредних предузећа у Француској. Својим предавањима и боравком у нашој средини, др. А. Оло је још једном потврдио корисност оваквих личних сусрета.

Посета проф. Ж. Ведела. — У мају т. г. боравио је у главним универзитетским центрима Југославије професор Правног факултета у Паризу Жорж Ведел (Georges Vedel). Између осталих универзитетских центара проф. Ведел се задржао и у Београду, где је успоставио додир с нашим правницима.

Посета проф. Ведела је нарочито важна због тога што је проф. Ведел један од првих озбиљних научника на Западу који је почео објективно да се бави проучавањем тзв. „марксистичке“ демократије, тј. демократског система у СССР-у, земљама народних демократија и у Југославији. При том је проф. Ведел показао нарочити интерес за Југославију, и одмах је уочио специфичности њене демократије. Проф. Ведел је своје гледиште на марксистичку демократију учинио једним од главних саставних делова свог система уставног права, који је објавио у уџбенику за који је француска стручна јавност донела оцену да је најбољи француски уџ-

беник из уставног права после рата. Проф. Ведел је сада несумњиво најбољи познавалац нашег уставног и друштвеног система на Западу. Да би на лицу места допунио своје знање о развоју демократије у Југославији, проф. Ведел је дошао у ову посету, а с нарочитим циљем да се обавести о развоју радничког самоуправљања.

Проф. Веделу је, између осталих, и Правни факултет у Београду пружио прилику да у непосредном додиру с наставницима и другим јавним радницима допуни своје знање о Југославији. На Правном факултету у Београду проф. Ведел је одржао два занимљива предавања. У првом предавању, он је говорио о француском монтањарском уставу. Пре предавања проф. Ведела је поздравео декан Правног факултета у Београду проф. др. Јован Ловчевић, потсећајући да посета проф. Ведела значи наставак ранијих бројних посета француских научника, које су остале у трајној успомени на Правном факултету. Предавање о овом најреволуционарнијем француском уставу било је врло занимљиво и изазвало је живо интересовање. Друго предавање проф. Ведел је одржао за наставно и помоћно наставно особље Правног факултета као и за научне стипендисте на овом факултету, у Секцији Удружења универзитетских наставника на Правном факултету. Проф. Ведел је овде говорио о систему правних студија у Француској. Уз то је одржао и састанак с докторандима јавноправне групе, с којима је говорио о изradi њихових докторских дисертација, дајући своје савете.

Катедра државног и међународног јавног права на Правном факултету у Београду организовала је једну јавну дискусију о проблему демократије између проф. Ведела и наших научних и јавних радника. Дискусији су присуствовали чланови катедре, на челу са шефом проф. др Јованом Ђорђе-

вићем, многи наставници Правног факултета и наших удружења и организација, као и француски амбасадор у Београду г. Воде са два члана амбасаде. У дискусији су поред проф. Ведела узели учешћа професори Ђорђевић, Стјефановић и Лукић, као и другови Владимир Симић, председник Савеза удружења правника Југославије, и Милош Минић и Велько Влаховић. Проф. Ведел се у закључку захвалио учесницима у дискусији и рекао да ће она несумњиво много допринети његовом разумевању проблема демократског развоја Југославије.

Предавања проф. Ерика Кастрена. — Као гост Југословенског удружења за међународно право дошао је у Југославију крајем маја т. г. познати фински професор међународног јавног и уставног права Ерик Кастрен (Eric Castrén). Он је у Београду одржао два запажена предавања из области међународног права.

Прво предавање, одржано на дан 25 маја т. г. на Правном факултету, било је посвећено теми: „Ревизија Повеље Уједињених нација“, у погледу које је проф. Кастрен изнео низ интересантних анализа и сопствених сугестија. У вези са тим одржана је сутрадан, 26 маја, и једна краћа дискусија у Институту за међународне студије Правног факултета, у току које је проф. Кастрен одговарао на постављена питања од стране заинтересованих млађих правника и докторанада.

Друго предавање одржано је 26 маја т. г. у Југословенском Црвеном крсту, где је проф. Кастрен говорио „О питању заштите цивилног становништва за време рата“, задржавајући се нарочито на одредбама Женевских конвенција од 1949, које се односе на ту материју.

Проф. Кастрен је посетио и друге наше градове, међу којима Загреб и Љубљану, где је такође држао предавања. У Загребу је 28

и 29 маја т. г. говорио „О ревизији Повеље УН“ и „О основама Устава финске државе“, а у Љубљани 31 маја т. г. „О општим појмовима о праву неутралности“.

М. М.

Четврта година рада Европског универзитетског центра у Нансију. — Основан 1950 године са циљем да кроз проучавање политичких, социјалних и културних проблема савремене Европе, упозна и заинтересује младе правнике и економисте европских земаља за различите видове и могућности европске интеграције, Европски универзитетски центар у Нансију, одржао је своју четврту сесију од 20 фебруара до 20 јуна ове године. Као и ранијих година, рад је био организован на бази предавања која су држали професори универзитета, публицисти и јавни радници, како из Француске тако и из других европских земаља, и дискусија вођених на основу тих предавања. Основни проблеми третирани ове године били су: главна стремљења у култури савремене Европе са нарочитим освртом на стварање Томаса Мана, Бенедета Крочеа, Арнолда Тојнба, Т. Ц. Елиота и др., основне црте социјалне политике у послератној Европи, економика главних европских земаља и питања европске економске интеграције, државни суверенитет и уједињење Европе. Интересантна предавања одличних предавача, међу којима нарочито проф. Ж. Ведела, живе и занимљиве дискусије вођене свакодневно, радна а истовремено другарска атмосфера у којој се живело и радило, учинили су да је и овогодишња сесија Европског универзитетског центра у Нансију, на коју су, поред тридесетак младих људи из 14 европских земаља, узели учешћа и два асистента Правног факултета у Београду (Љубица Кандић и Владан Станковић), испунила са добрим успехом свој циљ.

С.

Léon Metzler: L'humanisme juridique — <i>Стеван Врачар</i>	239
Tarek Z. Tunaya: Türkiyede siyasi partiler 1869—1952 — <i>Богомил Храбак</i>	— — — — — — — — — — 240

VI ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА

The Economic Journal — <i>Предраг Михаиловић</i>	— — — 244
Revue d'Economie politique — <i>М. Ј. Ж.</i>	— — — — — 245
Revue du Droit public et de la Science politique — <i>Стеван Врачар</i>	— — — — — — — — — — 248
Revue trimestrielle de Droit civil — <i>Михаило Ступар</i>	— — 249
Revue trimestrielle de Droit commercial — <i>Владимир Јо- вановић</i>	— — — — — — — — — — 250

VII БЕЛЕШКЕ

Међуфакултетско саветовање правних факултета у Љуб- љани о Уводу у општу социологију — <i>Др. Радомир Лукић</i>	— — — — — — — — — — 252
Одбране дисертација на Правном факултету у Београду —	254
Посета проф. Веда — — — — — — — — — —	254
Предавања др. Андреа Олоа — — — — — — — — — —	255
Посета проф. Ж. Ведела — — — — — — — — — —	255
Предавања проф. Ерика Кастрена — <i>М.М.</i> — — — — —	256
Четврта година рада Европског универзитетског центра у Нансију — <i>С.</i> — — — — — — — — — —	256

Уредништво АНАЛА моли своје сараднике да рукописе достављају откуцане на машини са проредом и са довољно белине са стране

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ ИЗЛАЗЕ ТРОМЕ-
СЕЧНО У СВЕСКАМА ОД ОСАМ ТАБАКА (128 СТРАНА). ПРЕТ-
ПЛАТА ЗА ГОДИНУ ДАНА 300.— ДИН. (ЗА ПОЛА ГОДИНЕ 150.—).
ЦЕНА ПОЈЕДИНОМ БРОЈУ 100.— ДИН. ПРЕТПЛАТУ СЛАТИ
ПРЕКО РАЧУНА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА БРОЈ 103-3297018.

УРЕДНИШТВО И АДМИНИСТРАЦИЈА АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛ-
ТЕТА — БУЛЕВАР РЕВОЛУЦИЈЕ 67, ТЕЛ. 22-086

